

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra bohemistiky

Překlad odborného textu s komentářem

(The contemporary theory of metaphor – Lakoff, George)

Annotated translation of a scientific text

(The contemporary theory of metaphor – Lakoff, George)

Bc. Gabriela Volková

Česká filologie – Anglická filologie

Magisterská diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Božena Bednaříková, Dr.

Olomouc

2016

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškeré použité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne 30. 11. 2016

Děkuji doc. PhDr. Boženě Bednaříkové, Dr., za odborné vedení a cenné rady při psaní této diplomové práce.

Obsah

1. Úvod.....	5
2. Teorie metafory.....	8
2.1 Klasická a kognitivní teorie metafory neboli Metafora jako figura jazyka a figura myšlení.....	8
2.2 Dichotomie doslovný – metaforický jazyk	13
2.3 Konceptuální metafora a principy jejího fungování.....	14
2.4 Typologie konceptuální metafory	15
3. Překlad odborného textu z angličtiny do češtiny	17
3.1 Obecná teorie překladu	17
3.2 Specifika odborného stylu se srovnáním českých a anglických odborných textů .	18
3.3 Typologické srovnání angličtiny a češtiny.....	22
4. Překladatelský komentář	24
4.1 Konkrétní překladatelské postupy.....	24
4.1.1 Explicitace.....	24
4.1.2 Substituce.....	25
4.1.3 Transpozice	26
4.2 Změny vyplývající z odlišné typologie obou jazyků	26
4.3 Presentace autora	27
4.4 Poznámka k českému překladu knihy <i>Metafory, kterými žijeme</i> od Mirka Čejky .	28
4.5 Shrnutí.....	30
5. Komentovaný překlad.....	32
6. Závěry	99
Anotace	101
Resumé.....	102
Seznam použité literatury	103

1. Úvod

Tato diplomová práce se zabývá komentovaným překladem anglického odborného textu, konkrétně se jedná o studii George Lakoffa *Contemporary theory of metaphor*¹ publikovanou ve druhém vydání sborníku Michaela Ortonyho, *Metaphor and Thought* (1993). Cílem je poskytnout český překlad dosud nepřeložené Lakoffovy studie a představit konkrétní překladatelskou strategii, jež byla při překladatelském procesu zvolena. Dalším cílem je poté předložit i jakýsi všeobecný teoretický rámec, z něhož překládaná studie vychází, tedy pokusit se shrnout základní předpoklady a principy fungování konceptuální teorie metafory, která vyvrací tradiční představy o tomto jevu.

Kromě vlastního překladu, tvořícího největší část práce, je zahrnuta také kapitola pojednávající o konceptuální metafoře, uvádějící čtenáře do kontextu této oblasti kognitivní lingvistiky, a kapitola zaměřená na překlad odborného textu z angličtiny do češtiny. Posledně jmenovaná kapitola je pak rozdělena na podkapitulu věnující se obecné teorii překladu a podkapitulu zabývající se charakteristikou odborného stylu se zaměřením na specifika odborného textu anglického a českého. Následuje kapitola představující první část překladatelského komentáře, jenž je zaměřen na zvolené překladatelské postupy. Ty jsou demonstrovány na výňatcích z překládaného textu, a představují tak příkladový materiál pro problémové jevy translatického charakteru. Druhá část komentáře je vedena formou poznámek pod čarou, které mají kromě translatické povahy i povahu lingvistickou, zařazují tedy studii do české lingvistické tradice a českého odborného diskurzu. Jelikož Lakoff sám ve své studii poznámky pod čarou nepoužívá, nebyl problém překladatelský komentář vést i touto formou a pro přehlednost diskutované jevy komentovat přímo v textu.

Pohled na metaforu se od konce 20. století výrazně změnil a hranice jejího užití se značně posunuly. Metafora už není považována čistě za literární tropus, ale za prostředek, kterého využívají různé obory. Nachází uplatnění v diskurzu politickém, vědeckém, ekonomickém i uměleckém. Průkopníky metafory jakožto prostředku každodenního jazyka jsou američtí vědci George Lakoff a Mark Johnson, kteří metafoře připsali nové rysy a naprosto změnil celkové vnímání tohoto jevu. Předpokládají, že metafora není pouze záležitostí jazyka, ale záležitostí myšlení

¹ Celý text studie je dostupný na webových stránkách:
<http://comphacker.org/comp/engl338/files/2014/02/A9R913D.pdf>

a vnímání. Naše existence je v podstatě metaforická a celý vnější svět vnímáme právě skrze metaforu. Lakoff a Johnson tak vyvracejí dříve chybně akceptovaný předpoklad, že metafora je převážně čistě jazykový fenomén, jenž nachází pole působnosti pouze v oblasti krásné literatury, a je tedy zcela odtržen od reality a každodenního jazyka. Metafora si tuto pozici uchovávala po staletí a jiný úhel pohledu se jí proto nedostával. Výchozím předpokladem Lakoffova zkoumání je fakt, že metafora představuje mapování napříč různými konceptuálními doménami. Tato mapování se formují v naší mysli a fungují prostřednictvím korespondencí mezi doménou zdrojovou a cílovou. Výsledkem tohoto nového pohledu na starou teorii je metafora jako centrální prvek sémantiky našeho běžného jazyka, která pokrývá tisíce konceptuálních domén každodenního života.

Lakoffova studie, kterou se v této diplomové práci budu zabývat, je rozšířením jeho teorie konceptuální metafory a ukazuje, jak současné zkoumání metafory rozšířilo hranice jejího studia. Lakoff zde rozpracovává různé aspekty této teorie a své poznatky doplňuje bohatým aparátem příkladů z angličtiny, demonstrující každodenní realitu konceptuální metafory.

Úvodní část práce je zaměřena na teorii metafory. Do kontrastu zde stavím klasickou teorii s teorií konceptuální, přičemž jsou shrnuty obecné premisy obou přístupů. Kromě Lakoffa zmiňuji i další autory, kteří se odchýlili od klasického pohledu na metaforu a začali tento jev zkoumat jako figuru našeho myšlení. Dále je v této části práce detailněji představena konceptuální metafora, principy jejího fungování a její druhy.

Kapitola 3 uvádí obecnou teorii překladu a představuje funkční přístup k překladu, jenž staví na tzv. funkční ekvivalenci. Mimo jiné se kapitola také zabývá specifiky odborného textu, a to po stránce lexikální, syntaktické i kompoziční. Nechybí ani typologické srovnání češtiny a angličtiny, které je postaveno na Skaličkově typologii jazyků.

Kapitola 4 sleduje jevy, které se objevily při překladu studie. Na několika konkrétních příkladech z textu jsou demonstrovány různé překladatelské postupy, které byly při překladu použity, mimo jiné se zde taktéž zabývám způsobem prezentace autora v textu. Je zařazena také podkapitola komentující český překlad publikace *Metaphors We Live By* od Mirka Čejky, zejména pak jeho překlad vybraných metafor promítajících se do každodenního jazyka, k nimž jsem navrhla nová překladatelská řešení. V rámci této části potom blíže nastiňuji

i svou překladatelskou strategii týkající se překladu anglických idiomatických frází a vět, které představovaly největší úskalí.

Kapitola 5 obsahuje samotnou přeloženou studii *Současná teorie metafor*. Jelikož Lakoff v této studii nepoužívá žádné číslování kapitol či podkapitol, nebylo obtížné text zasadit do formátu této diplomové práce. Vzhledem k tomu, že text může posloužit studijním účelům, je doplněn poznámkovým aparátem, ve kterém uvádím originální znění termínů, překlad anglických příkladů do češtiny a u některých diskutovaných jevů poskytuji bližší vysvětlení či aplikaci na češtinu, pokud je to samozřejmě možné. Lakoffovy citace v textu jsou v překladu ponechány beze změny.

Překlad Lakoffovy studie s doprovodným komentářem může posloužit českým studentům nebo obecně komukoliv, kdo se zajímá o tuto problematiku či o oblast kognitivní lingvistiky.

2. Teorie metafory

2.1 Klasická a kognitivní teorie metafory neboli Metafora jako figura jazyka a figura myšlení

Slovo metafora pochází z řečtiny a znamená doslova „přenesení“. Encyklopedický slovník češtiny definuje metaforu v užším smyslu jako „užití slova nebo slovního spojení v přeneseném, nevlastním, posunutém významu na základě podobnosti“ a v širším smyslu jako „užití slova v nevlastním, posunutém významu“.² Uvedené definice zapadají do tzv. klasické teorie metafory, která pohlíží na metaforu jako na záležitost jazykovou a odpovídá pojetí Aristotelovu. Ten ve své *Poetice* označil metaforu jako „přenesení jména z jedné věci na druhou, nebo z druhu na rod, nebo z jednoho druhu na jiný, anebo podle podoby“.³ Jinými slovy jde o substituci výrazů na základě jejich významové podobnosti. V této substituční teorii se na metaforu nahlíželo čistě jako na útvar jazykový. Byla považována za řečnickou figuru, tedy za záležitost neobvyklého (poetického či rétorického) jazyka, jejíž použití je nekonvenční, záměrné (tedy uvědomované) a vyžaduje určitou míru talentu a jazykové schopnosti („poznávací znak génia“). Je výrazem jazykové invence a autorské kreativity a představuje jakýsi ornament, který má dodat promluvě na působivost. Užití metafory je dle této teorie okrajové, spadá zejména do oblasti literární vědy, a představuje proto jev odlišný od jazyka konvenčního. Jak shrnuje Čejka: „Slovo *metafora* bylo definováno jako mimořádný, neobvyklý nebo básnický jazykový výraz, u něhož jedno nebo více slov pro jistý pojem se používá mimo oblast svého konvenčního významu k vyjádření *podobného* pojmu.“⁴ Porozumění metafoře navíc vyžaduje i větší kognitivní úsilí, jelikož je odvozena z běžného doslovného jazyka.

Teze klasické teorie metafory lze tedy shrnout do několika bodů:

- 1) Metafora je řečnická figura, záležitost neobvyklého způsobu užití jazyka.
- 2) Její užití je záměrné, uvědomované a nekonvenční.

² KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 258.

³ ARISTOTELES. *Poetika*. Přel. František Groh. Praha: Gryf, 1993, s. 32.

⁴ ČEJKA, Mirek. Proč jsme přeložili tuto knihu. In: LAKOFF, George a Mark JOHNSON. *Metafory, kterými žijeme*. Přel. M. Čejka. Brno: Host, 2002, s. 265.

- 3) Je záležitostí jednotlivých slov.
- 4) Je odvozena z doslovného jazyka.

Definice metafory není ani zdaleka vyčerpána tím, že ji označíme za literární tropus či básnický prostředek. Metafora totiž představuje velmi komplexní termín, který nenachází pole působnosti pouze v literární vědě, ale také ve filozofii, hermeneutice, sémantice a samozřejmě v kognitivní lingvistice. Jak píše Encyklopedický slovník, metafora je „v antické rétorice jeden z tropů, dnes jeden z uzlových pojmů lingvistiky, filozofie jazyka a hermeneutiky“.⁵ Zejména ve dvacátém století se metafoře začínají věnovat různé vědní obory. Například Paul Ricoeur metaforu zkoumá na pozadí symbolu, a jeho koncepce metafory se tedy pohybuje na poli sémiotiky.⁶

Od klasického pohledu na metaforu se odchyľují teoretikové pohlížející na metaforu jako na figuru našeho myšlení. Toto pojetí představuje významný posun od substituční Aristotelovy teorie. Jedno z nejvýznamnějších jmen spojené s touto koncepcí je jméno amerického filozofa Maxe Blacka, jenž je představitelem tzv. interakční teorie metafory. Ta předpokládá, že metaforický výrok se skládá z kombinace dvou výrazů, doslovného a metaforického, které spolu navzájem interagují, přičemž dochází k významovému posunu. Black se navíc neřívá na metaforu jako na pouhý prostředek našeho vyjadřování, ale na způsob našeho myšlení (tzv. metaforické myšlení), který má bezesporu právo na život, jelikož hraje důležitou úlohu také v exaktních vědách, jež nepřipouštějí nepřesnost vyjadřování.⁷

Snahou zjistit podstatu metafory a princip jejího fungování se zabýval i americký filozof John Searle. Teorii metafory se pokusil postavit na vztahu metaforického a doslovného významu, o němž ještě bude řeč v podkapitole 1.1.⁸ Dříve formulované teorie metafory (substituční, interakční) vycházejí z předpokladu, že základem metafory je podobnost. Tuto myšlenku však Searle striktně odmítá, neboť, jak píše Stachová: „Metaforický výrok je či zůstává pravdivý i v tom případě, kdy podobnost,

⁵ KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 258.

⁶ HUŠEK, Vít. *Symbol ve filosofii Paula Ricoeura*. Svitavy: Trinitas, 2003.

⁷ Příklady metaforických vyjadřování ve vědeckých či odborných textech jsou například: *pevné základy teorie, tematický okruh, filozofický směr, klíčové slovo* atd. Vaňková také uvádí příklady metafor, které se začaly užívat jako odborné termíny (došlo u nich k tzv. terminologizaci): *sémantické pole, rovina jazyka, velký třesk, černá díra* (VAŇKOVÁ, Irena, et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 98.).

⁸ SEARLE, John. Metaphor. In: *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

na základě které vznikal, se ukázala nepravdivá.“⁹ Searle se kriticky staví i k samotné podstatě Blackovy interakční teorie. Tvrdí, že metaforický výrok se neskládá vždy nutně z doslovného a metaforického výrazu, mezi nimiž dochází k interakci. Metaforický výrok totiž nemusí vůbec obsahovat výraz s doslovným významem, v kterémžto případě by interakční teorie Maxe Blacka nebyla pravdivá.

Zásadní obrat v pohledu na metaforu nastává ve 20. století. V roce 1980 vydává dvojice amerických lingvistů George Lakoff¹⁰ a Mark Johnson¹¹ klíčovou publikaci *Metaphors We Live By*¹², v níž systematicky zkoumají vztah metaforického jazyka k našemu myšlení a jednání, a to analýzou metafor užívaných v běžné řeči. Poskytují tedy důkaz k tvrzení, že metafora je globálním aspektem lidského myšlení a jazyka, a docházejí k závěrům, které jsou v opozici se závěry klasické teorie metafor. Metafora je součástí našeho běžného, každodenního jazyka, její užití je konvenční, podvědomé a nevyžaduje žádný zvláštní talent. Není záležitostí jednotlivých slov, ale celého našeho konceptuálního (pojmového) systému¹³, našeho myšlení a vidění světa. Jak píše Vaňková, „metafora je primárně jevem nikoli jazykovým, ale mentálním“.¹⁴ Tento typ metafory Lakoff s Johnsonem nazývají metaforou konceptuální (pojmovou).¹⁵ Konceptuální metafora tedy není jen fenoménem lingvistickým. Představuje způsob, jakým myslíme, a její podstatou je „chápání a prožívání jedné věci z hlediska věci jiné“.¹⁶ Nejde tedy pouze o pojmenování jednoho jevu prostřednictvím jevu jiného, ale o mechanismus, který výrazně ovlivňuje způsob, jakým uvažujeme a rozumíme pojmům kolem nás. Jak uvádějí autoři, metaforami zkrátka žijeme. Ovlivňují celý náš život a prostupují nejen do jazyka, ale zejména do našeho uvažování a myšlení. Jako příklad metaforického myšlení autoři uvádějí konceptuální metaforu ARGUMENTACE/SPOR JE

⁹ STACHOVÁ, Jiřina. Metafora podle J. R. Searla a Maxe Blacka. *Slovo a slovesnost* 53, 1992, č. 4, s. 285. Dostupné též na [www: http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3488](http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3488)

¹⁰ George Lakoff je profesorem lingvistiky na University of California v Berkeley.

¹¹ Mark Johnson je profesorem filozofie na University of Oregon. Zabývá se filozofií jazyka, metaforou a kognitivní vědou, do jeho pole zájmu však spadá například i filozofie umění, estetika, filozofie Immanuela Kanta a pragmatismus.

¹² *Metafora, kterými žijeme – český překlad Mirka Čejky*, který vyšel v roce 2002 v nakladatelství Host.

¹³ Dále v této diplomové práci budu používat jen termín *konceptuální systém*.

¹⁴ VAŇKOVÁ, Irena, et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 97.

¹⁵ Dále v této diplomové práci budu používat jen termín *konceptuální metafora*.

¹⁶ LAKOFF, George a Mark JOHNSON. *Metafora, kterými žijeme*. Přel. M. Čejka. Brno: Host, 2002, s. 17.

VÁLKA.¹⁷ Tato metafora se do jazyka nepromítá přímo, ale prostřednictvím různých metaforických výrazů, které jsou jejími povrchovými realizacemi a podle nichž jsme schopni konceptuální metaforu identifikovat. Jinak řečeno, mluvíme-li o nějakém sporu či argumentaci, používáme obvykle stejný slovník, jako když mluvíme o válce, a tudíž si tento spor jakožto válku vymezujeme a stejně tak ji i prožíváme. Příkladem metaforických výrazů zastupujících tuto metaforu mohou být výrazy jako *porazit* někoho v debatě, kritikou *mířit přímo do černého*, *rozmetat* něčí argumenty a mnoho dalších.

Na závěr je třeba ještě dodat, že Lakoffovo úsilí ukázat metaforu jakožto základní organizační princip lidského myšlení a jazyka nebylo samozřejmě vyčerpáno knihou *Metaphors We Live By*. Tyto snahy vyvrcholily v roce 1987 knihou *Women, Fire, and Dangerous Things*, která je plná jazykovědných případových studií a důkazů z mnoha vědních oborů podporujících tvrzení, že metafora je skutečně stabilní součástí našeho každodenního života. V roce 1989 následovala kniha *More Than Cool Reason: A field guide to poetic metaphor*, na níž se opět podílel s Markem Johnsonem a v níž na analýze básnických textů podrobně sledují básnickou metaforu. Kromě těchto publikací Lakoff svou teorii rozvíjel v mnoha dalších dílčích článcích a studiích a přispíval do odborného čtvrtletního časopisu *Cognitive Linguistics*. Vývoj teorie metafory pak shrnul v rozsáhlejší studii *Contemporary theory of metaphor*, jejíž překlad je hlavní částí této diplomové práce. Tato studie vyšla ve druhém vydání sborníku Michaela Ortonyho, *Metaphor and Thought*, spolu se slavným článkem Michaela Reddyho o metafoře potrubí (*Conduit metaphor*). Studie *Contemporary theory of metaphor* je v podstatě jakýmsi rozšířením teorie konceptuální metafory, se kterou se setkáváme v knize *Metaphors We Live By*. Lakoff zde hlouběji propracovává nezákladnější principy kognitivně lingvistického přístupu k metafoře, tedy že lidská kognice (produkce, komunikace, porozumění

¹⁷ Konceptuální metafory se označují velkým písmenem, aby bylo jasné, že mluvíme o pojmech, nikoliv o výrazech. Miroslav Čejka ve svém překladu navíc uvedl poznámku, v níž vysvětlil, proč se rozhodl přeložit anglický výraz „argument“ pomocí kombinovaného ekvivalentu argumentace/spor: „Klíčovým slovem v textu originálu je substantivum *argument*. Toto anglické slovo lze překládat jako *argument*, *argumentace*, *spor*, *hádky*, *polemika*, *debata*, *diskuse* a řadu dalších ekvivalentů. Jelikož v češtině neexistuje jednoduchý ekvivalent, který by vyjádřil všechny tyto významy, jsme bohužel nuceni používat kombinovaného zástupného překladového ekvivalentu „spor/argumentace“, abychom naznačili a souborně tak zachytili ony dvě velké významové oblasti vyjadřované slovem *argument*, které jsou pro text knihy relevantní.“ (LAKOFF, George a Mark JOHNSON. *Metafory, kterými žijeme*. Přel. M. Čejka. Brno: Host, 2002, s. 16.)

významu) není závislá na jazyce, ale na mapování¹⁸ mezi dvěma oblastmi/doménami¹⁹, a že lingvistické manifestace mapování napříč doménami nejsou ničím jiným než manifestacemi hlubších kognitivních procesů. Obecně řečeno celý sborník *Metaphor and Thought* odráží obrovský nárůst zájmu o podstatu a funkci metafor v jazyce a myšlení. Filozofové, psychologové, lingvisté a pedagogové podněcují důležité otázky o „životaschopnosti“ tradičního dělení na doslovný a metaforický jazyk a zabývají se otázkami sahajícími od definice metafor až po její úlohu v osvojování jazyka či ve vědeckém myšlení. Lakoff svou teorii nerozvíjí pouze z pohledu lingvistického, ale také například z pohledu neuronových sítí. Již od roku 1988 se spolu s Jerome Feldmanem na univerzitě v Berkeley věnuje takzvané neurální teorii jazyka (*NLT – Neural Theory of Language*). Mimo jiné se aktivně zapojuje do politického života.

Kromě Lakoffa se metafoře (a zejména pak metonymii) věnuje také Laura Alexis Janda, profesorka ruské lingvistiky na norské univerzitě v Tromsø. Ve své studii *Cognitive Linguistics* vychází z těchto premis kognitivní lingvistiky:

- a) Jazyková kognice není nikterak odlišná od jakékoliv jiné kognice. Jde pouze o „komplikovaný jev celkové lidské kognice.“²⁰
- b) Význam je tělesně ukotven. To znamená, vychází ze zkušenosti s našimi těly (zkušenostní základ pro porozumění různých pojmů nám tedy poskytují právě lidská těla).
- c) Mentální prostory jsou rozšiřovány pomocí procesů mapování, zejména metaforou a metonymií.

Pokud jde o přístup autorky k metafoře, zdůrazňuje Janda důležitou roli tohoto fenoménu ve všech jazycích. „Je v podstatě nemožné mluvit nějakým jazykem, aniž bychom si osvojili metaforické konvence, které jsou v něm obsaženy.“²¹ Metafora představuje mapování ze zdrojové domény (*source domain*) do domény cílové

¹⁸ Termín je převzat z matematického mapování. Můžeme se také setkat se synonymními pojmy *metaforický přenos/přenášení, metaforická projekce* či *zobrazení*. V této práci budu dále užívat pouze termín *mapování*.

¹⁹ Dále v této diplomové práci budu užívat termín *doména*. Vaňková navrhuje tyto termíny: *téma* pro zdrojovou doménu, *nosič* pro cílovou doménu (VAŇKOVÁ, Irena, et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 99.)

²⁰ JANDA, Laura A. Kognitivní lingvistika. In: *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2004, s. 12.

²¹ JANDA, Laura A. Kognitivní lingvistika. In: *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2004, s. 24.

(*target domain*) a vzniká jednoduše tehdy, pokud chceme pojem ze zdrojové domény přenést a uplatnit v doméně cílové. Kromě toho také Janda mluví o výběrovosti mapování, která spočívá v tom, že ze zdrojové domény se nikdy nepřenáší kompletní informace, ale pouze její část. Tuto myšlenku lze srovnat s tzv. zvýrazňováním a ukrýváním, o nichž hovoří Lakoff a Johnson v knize *Metaphors We Live By*.²²

2.2 Dichotomie doslovný – metaforický jazyk

V souvislosti s konceptuální metaforou je nutno také zmínit otázku vztahu metafory k doslovnosti, jinými slovy problematiku vztahu jazyka doslovného a metaforického. Především je třeba hned na začátku upozornit, že různí teoretikové se k této distinkci staví různě. Zastánci klasické teorie vycházející z Aristotela se na metaforu dívají, jak už bylo řečeno, jako na doslovnou parafrázi, která vyjadřuje podobnost mezi dvěma objekty. Metafora je v této teorii tedy jakousi nepravidelností, které rozumíme jen na základě vztahu s doslovným jazykem. Metaforické výrazy vznikají na základě doslovných výrazů, vztah mezi metaforickým a doslovným jazykem tudíž můžeme dle této teorie označit za relativní.

K dichotomii doslovný – metaforický se vyjádřil i John Searle, který uznává, že přesná hranice mezi výrokem doslovným a metaforickým v podstatě neexistuje, a je obtížné je proto od sebe odlišit. Podle něj metaforu nelze převést do doslovného jazyka, poněvadž tímto by se naprosto vytratila její nenahraditelnost. Velmi podobně se k uvedené dichotomii vyjadřuje i teoretik metafory Max Black. Jiřina Stachová se ve svém článku uveřejněném v časopise *Slovo a slovesnost* zabývá otázkou, zda je vůbec možné od sebe vyjadřování metaforické a nemetaforické striktně odlišit, přičemž dochází k záporné odpovědi: „V každém výroku je něco „doslovného“ a něco metaforického. Jistě, míra obojího bude poněkud odlišná v různých výrocih i v jednotlivých výrazech. Nikdy vlastně nemůže jít o spojení jen zcela „doslovného“ a jen zcela metaforického výrazu.“²³ Searle obecně ve své teorii rozlišuje doslovný význam věty a řečníkem zamýšlený význam promluvy. Tvrdí, že zpracování

²² LAKOFF, George a Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 2003.

²³ STACHOVÁ, Jiřina. Metafora podle J. R. Searla a Maxe Blacka. *Slovo a slovesnost* 53, 1992, č. 4, s. 285. Dostupné též na www: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3488>

metafory probíhá ve třech základních fázích. V první fázi se určí doslovný význam věty. Ve druhé fázi se posluchač musí rozhodnout, zda je doslovný význam věty v konkrétní situaci adekvátní. Pokud nikoliv, nastává třetí fáze, při níž posluchač zjišťuje další informace ke správnému určení metaforického významu promluvy. Zpracování metaforického významu a jeho porozumění tedy vyžaduje větší úsilí než porozumění významu doslovnému. Výše uvedené teorie nahlížení na dichotomii doslovný – metaforický jazyk lze označit za teorie nepřímé, neboť ke zpracování metaforického významu dochází až skrze význam doslovný, jehož zpracování je v podstatě prvotní. Konceptuální teorie metafory je naopak typickým příkladem přímého zpracování metafory, neboť předpokládá, že metaforu lze zpracovat přímo, to znamená, bez toho aniž bychom museli předem zvážit doslovný význam.

2.3 Konceptuální metafora a principy jejího fungování

Definice konceptuální metafory, kterou předkládá Lakoff a Johnson, je založena na porozumění jedné konceptuální domény pomocí jiné konceptuální domény. Konceptuální metafory jsou tedy postaveny na vztahu mezi zdrojovou a cílovou doménou, mezi nimiž dochází k metaforickému mapování a jejichž spojení pak dává vzniknout metaforickému pojmu, tedy konceptuální metafoře. Zdrojová doména slouží primárně k tomu, abychom porozuměli cílové konceptuální doméně. Z tohoto důvodu jsou obvykle zdrojové domény konkrétnější a méně komplexní než domény cílové, kterým se snažíme porozumět. Mívají základ v naší smyslové nebo tělesné zkušenosti. Například zdrojovou doménu v metafoře ČAS JSOU PENÍZE představují peníze, které jsou konkrétnější ve srovnání s cílovou doménou čas. Pojmy cílové domény tedy obecně bývají abstraktnějšího charakteru.

Konceptuální metafory jsou charakterizovány pomocí souboru konceptuálních korespondencí mezi elementy zdrojové a cílové domény (mapování). V tabulce níže je uveden soubor korespondencí (mapování) charakterizující další rozšířenou konceptuální metaforu LÁSKA JE CESTA. Elementy zdrojové domény (CESTA) korespondují s elementy cílové domény (LÁSKA). Lakoff uvádí, že zde funguje jakýsi obecný princip, který řídí, jak jazykové výrazy o cestě charakterizují lásku, a jak je tedy možné uvažovat o lásce pomocí výrazů, které užíváme, když mluvíme o cestách.

Zdroj: CESTA	Cíl: LÁSKA
cestující	partneři
vozidlo	vztah
cesta	události ve vztahu
ujetá vzdálenost	posun kupředu
cíl cesty (destinace)	cíle ve vztahu

2.4 Typologie konceptuální metafory

Konceptuální metafory rozděluje Lakoff a Johnson na tři základní typy – strukturní, ontologické a orientační. Strukturní metafory jsou prototypickými zástupci konceptuálních metafor. Struktura zdrojové domény se zde za pomoci konceptuálního mapování přenáší do domény cílové. Kognitivní funkcí tohoto druhu metafor je především umožnit mluvčím pochopit cílovou doménu A prostřednictvím struktury zdrojové domény B. Zdrojová doména této metafory navíc poskytuje cílové doméně poměrně bohatou znalostní strukturu. Do strukturních metafor řadíme například metafory uvedené výše (ARGUMENTACE/SPOR JE VÁLKA nebo LÁSKA JE CESTA). Je nutno ještě zdůraznit, že v metafoře dochází k tzv. zvýrazňování a ukryvání. Jeden aspekt pojmu vždy vystupuje do popředí (například bitevní aspekt sporu a argumentace), což zabraňuje tomu, abychom se zaměřili na jiné aspekty téhož pojmu (ty zůstávají v pozadí nebo jsou skryté, například kooperace při argumentaci).

Ontologická metafora naopak poskytuje cílové doméně poměrně malou kognitivní strukturu. Její funkcí je přidělit nový existenční status obecným nebo abstraktním cílovým konceptům, s nimiž nemáme takovou praktickou zkušenost jako s koncepty hmotnými. Do cílových domén v tomto případě patří události, činnosti, děje, stavy, emoce a další, kterým pak můžeme více porozumět díky zdrojovým doménám, jako jsou fyzické objekty, materiální substance nebo nádoby, tedy smyslově přístupnější a konkrétnější pojmy s vymezenější strukturou či hranicí. Vaňková uvádí, že díky ontologickým metaforám můžeme mluvit například o *křehké psychice*, o *psychickém zhroucení* nebo o *rozbití vztahu*.²⁴ Lakoff a Johnson se v souvislosti s ontologickou metaforou zmiňují také o personifikaci jakožto o jejím

²⁴ VAŇKOVÁ, Irena. *Nádoba plná řeči*. Praha: Karolinum, 2007, s. 71.

podtypu. Jde o „extenze ontologických metafor, které nám umožňují dávat jistý smysl jevům v našem světě v lidských termínech“.²⁵

Posledním typem je metafora orientační. V tomto případě nedochází ke strukturaci jednoho pojmu prostřednictvím pojmu jiného, nýbrž k organizaci celého systému pojmů pomocí jednoho pojmu, a to prostoru. Kövecses pro tyto metafory navrhuje termín „koherenční“, neboť koncepty cílové domény jsou konceptualizovány jednotným způsobem – dostávají prostorovou orientaci a jedná se vždy o jakési celky.²⁶ Prostorová orientace má základ v naší tělesnosti, tedy z toho, jak náš organismus funguje ve fyzickém prostředí. Do zdrojové domény tak patří prostorové vztahy typu *nahoře – dole*, *centrální – periferní*, *vpředu – vzadu*, *blízko – daleko*, *uvnitř – vně* atd. Jako příklad lze uvést metafory ŠŤASTNÝ JE NAHOŘE, SMUTNÝ JE DOLE, jejichž povrchovými realizacemi jsou jazykové výrazy *zvedla se mi nálada*, *cítím se skleslý*, *upadl jsem do deprese* a mnoho dalších. Jedním z nejzákladnějších a nejznámějších příkladů prostupující konceptuální systém je vztah vertikality a kvantity, popřípadě kvality. Vztah mezi vertikality a kvantitou je motivován naší zkušeností (pokud přilijeme vodu do sklenice, její hladina stoupá). Podobně funguje vztah mezi vertikality a kvalitou. Jestliže se nachází něco nahoře, vnímáme to jako lepší (viz metafora ŠŤASTNÝ JE NAHOŘE). Koherence zde tudíž spočívá v tom, že chápeme-li zdrojovou doménu NAHOŘE jako *pozitivní*, bude pak mít i *dobrý*, *šťastný* či *zdravý* orientaci nahoře. Chápeme-li zdrojovou doménu DOLE jako *negativní*, bude pak mít i *špatný*, *nešťastný* či *nemocný* orientaci dole.²⁷

²⁵ LAKOFF, George a Mark JOHNSON. *Metafory, kterými žijeme*. Přel. M. Čejka. Brno: Host, 2002, s. 48.

²⁶ KÖVECSES, Zoltán. *Metaphor: a practical introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 40.

²⁷ Vztah vertikality a kvality se také dobře odráží v mnoha příkladech v češtině. Nebeská například uvádí tyto: *horních deset tisíc*, *střední vrstvy*, *spodina*, *schůzka na nejvyšší úrovni*, *má o něm vysoké mínění*, *nosí nos nahoru*, *je na vrcholu sil*, *šplhoun*, *ponižuje ho*, *schází*, *je na dně*, *poklesek*, *úpadek*, *padla vláda* atd. (NEBESKÁ, Iva. Kognitivní lingvistika (Cognitive linguistics) editor: Uličný, O.; In: *Přednášky z doktorandských dnů I*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2006, s. 33.) Čeština navíc také vyjadřuje vztah mezi vertikality a kvalitou pomocí prefixů *nad-* a *pod-*, kdy předpona *pod-* evokuje něco negativního (*podvést*, *podvodník*, *podplatit*, *podmanit*, *podlézat*). Vaňková také poznamenává, že tyto předpony se hojně uplatňují i v pojmenování vojenských hodností nebo jiných služebních funkcích, např. *podporučík*, *poddůstojník* vs. *nadporučík*, *nadstrážmistr* (VAŇKOVÁ, Irena, et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 104.

3. Překlad odborného textu z angličtiny do češtiny

3.1 Obecná teorie překladu

Mezijazykový překlad, tedy jeden z typů překladu, který Jakobson označuje jako „vlastní“ (translation proper), lze definovat jako proces, při kterém dochází k převodu informace ve výchozím jazyce (dále jen VJ) do jazyka cílového (dále jen CJ), přičemž by nemělo dojít k jakémukoli nežádoucímu posunu.²⁸ Právě mezijazykový překlad je charakteristický pro překlad odborného textu, jenž je hlavní součástí této diplomové práce. Zároveň však v sobě překlad odborného textu zahrnuje také překlad vnitrojazykový, a to ve formě vnitřních vysvětlivek (zejména termínů, mluvíme-li o odborném textu).

Základním principem překladu je tzv. funkční přístup, jehož podstatou je funkční ekvivalence, která je základním termínem a zároveň požadavkem na kvalitní překlad.²⁹ Podstatou funkční ekvivalence je fakt, že při překladu není nutné užít stejné jazykové prostředky, nýbrž takové prostředky, které plní stejnou funkci (denotační, konotační i pragmatickou) a vyvolají u čtenáře cílového textu stejnou reakci. Ekvivalence by měla být přitom zachována nejen na úrovni informační, ale také stylistické a hypersyntaktické. Důsledkem špatného výběru lexika a nedodržování úzu jazyka může totiž například dojít k nežádoucí beletrizaci odborného textu.

S funkční ekvivalencí souvisejí i další základní požadavky na dobrý překlad. Grygová v první řadě tvrdí, že překlad by neměl na čtenáře vůbec působit jako překlad, ale skutečně jako původní dílo napsané v daném jazyce.³⁰ Z tohoto důvodu by se měl klást velký důraz nejen na nutnost podat přesnou a úplnou informaci, ale také na přirozenost a srozumitelnost. Aby překladatel vyhověl všem těmto požadavkům, volí si adekvátní překladatelskou strategii v podobě nejrůznějších překladatelských postupů. Kromě toho musí mít na paměti rozdíly mezi VJ a CJ, v našem případě mezi angličtinou a češtinou. Právě na odlišnostech vyplývajících

²⁸ JAKOBSON, Roman. On Linguistic Aspects of Translation. In: *The Translation Studies Reader*. New York: Routledge, 2000, s. 114.

²⁹ KNITTLOVÁ, Dagmar, et al. *Překlad a překládání*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010, s. 7.

³⁰ KNITTLOVÁ, Dagmar, et al. *Překlad a překládání*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010, s. 14.

z odlišné typologie obou jazyků závisí výběr adekvátních překladatelských strategií a postupů (o typologických rozdílech mezi angličtinou a češtinou je pojednáno ještě v samostatné podkapitole 3.3).

Většinu nezbytných požadavků na překlad textu charakterizuje Jiří Levý ve svém *Umění překlada* (1963), a to v souvislosti se základními fázemi překladatelovy práce – pochopení předlohy, interpretace předlohy a přestylizování předlohy. Podstatou první fáze, tedy pochopení předlohy, je potřeba překladatele proniknout do smyslu díla. Důležitou součástí této fáze je tedy pochopení textu (Levý mluví o filologickém porozumění) a pochopení záměru autora, čemuž musí předcházet důkladná odborná příprava. K druhé fázi, interpretaci předlohy, dochází tehdy, když při překlada z VJ do CJ není možná významová shoda. Správný jazykový překlad jde tedy jednoduše řečeno stranou a překladatel se musí přiklonit k interpretaci. Pro poslední fázi překladatelské práce je třeba mít stylistické nadání. Navíc je to právě oblast jazykové stylizace, kde může překladatel ukázat svůj talent. V souvislosti s touto fází Levý uvádí několik jazykových problémů týkajících se zejména poměru dvou jazykových systémů, stop jazyka originálu ve stylizaci překlada a napětím ve stylu překlada, které vzniká proto, že dochází k převodu myšlenky do jazyka, v němž nebyla původně vytvořena.³¹

3.2 Specifika odborného stylu se srovnáním českých a anglických odborných textů

Vlastní překládaný text spadá do odborného stylu, a proto se budu v této podkapitole zabývat popisem a charakteristikou odborného textu, poněvadž ten samozřejmě klade na překladatele jiné požadavky než překlad beletrie a má v každém jazyce své specifické rysy a zákonitosti, které musí překladatel dodržovat.

Odborné texty plní odborně sdělnou funkci, a jejich úkolem je tedy podat přesnou, úplnou a jednoznačnou informaci. Z tohoto důvodu je základní podmínkou takového překlada dokonalá znalost VJ a CJ, kterou doprovází znalosti a vědomosti oboru, do něhož překládaný text spadá. Mezi další typické rysy odborného textu patří monologická forma, soustavnost, neemotivnost, zřetelnost (odborný text nesmí umožňovat dvojí možnost interpretace) a trichotomická výstavba textu, skládající se

³¹ LEVÝ, Jiří. *Umění překlada*. Praha: Československý spisovatel, 1963, s. 68.

z úvodu, jádra a závěru. Velmi důležitým znakem je velká míra intertextovosti ve formě různých vnějších referencí, bohatého poznámkového aparátu, citací, parafrází či odkazů k jiné související literatuře. Úkolem intertextovosti je vyjít vstříc nejen požadavku obsahové úplnosti, ale především maximální srozumitelnosti. Zároveň je však důležité, aby text nebyl intertextovými odkazy přehlčen, poněvadž v takovém případě by došlo k narušení koheze a plynulosti. U odborných textů dále obecně platí, že by forma neměla nijak převyšovat nebo zastiňovat obsah, neboť tyto dvě složky jsou vnímány jako vzájemně si konkurující. Mohlo by dojít k tomu, že ozvláštěná forma odpoutá čtenářovu pozornost od obsahu, což by bylo vzhledem k důležitosti a primárnosti obsahové složky u odborných textů nežádoucí. I zde se tedy upřednostňuje jistá stereotypnost, výrazně přispívající k zaměření se na obsah.³²

Vezmeme-li v úvahu lexikální stránku odborných textů, lze ji označit, ve srovnání s texty beletristickými, za poněkud jednotvárnou. Velmi často totiž dochází k opakování slov, což však nemůžeme považovat za autorovu slabinu či neschopnost najít vhodné synonymum, ale za prostředky přispívající právě k přesnosti a srozumitelnosti, na nichž odborný text staví. K zachování naprosté objektivnosti slouží v odborných textech užívání neemotivních a neexpresivních prostředků. Nelze samozřejmě zapomenout na hojný výskyt formulací a odborných jazykových výrazů – termínů. Termíny mohou však představovat poměrně velké úskalí při překladu, neboť CJ nemusí mít pro daný termín příslušný ekvivalent nebo, jak uvádí Grygová, „jednomu termínu v jazyce originálu může odpovídat podrobnější rozlišení v jazyce překladu a vice versa.“³³ Předcházet tomuto úskalí výrazně napomáhá přejímání jazykových prvků, neboť právě přejatá slova přispívají k podání jednoznačné a přesné informace. „Přejatá slova s sebou totiž obvykle nepřinášejí nežádoucí asociace, které mohou provázet možné ekvivalenty cílového jazyka.“³⁴ A skutečně je možno potvrdit, že většina termínů má přejatý základ. Mnoho z nich má pak formu multiverbismů, což výrazně přispívá k nominálnímu charakteru odborného textu. Na závěr je nutno poznamenat, že v případě terminologie se musí překladatel rozhodnout, zda ji ponechá, nebo přizpůsobí úzu cílového textu a odbornému diskurzu CJ. Ať se však rozhodne pro jakékoliv řešení, měl by tuto strategii zachovat v celém textu.

³² KNITTLOVÁ, Dagmar, et al. *Překlad a překládání*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010, s. 207.

³³ Tamtéž, s. 205.

³⁴ Tamtéž, s. 211.

Syntax odborných textů bývá z důvodu náročnosti obsahu poměrně komplexní a složitá. Tuto skutečnost by měl překladatel reflektovat a umožnit čtenáři snazší porozumění a orientaci v textu, a to zejména použitím navazovacích frází a vhodných konektorů, jimiž podpoří jistou hierarchičnost a soudržnost. Aby byl však i odborný text co nejvíce čtenářsky přístupný, tenduje k jisté míře tzv. syntaktické kondenzace, tedy zhuštění jazykového projevu. Mezi prostředky syntaktické kondenzace patří zejména dějová substantiva, deverbativní adjektiva a infinitivy. Tendence k syntaktické kondenzaci spatřujeme v odborných textech anglických i českých. Ve stránce syntaktické je patrná také jistá míra stereotypnosti, jež byla zmíněna již u lexika odborných textů. Jak píše Grygová: „Zde jsou časté enumerace, vysvětlující apozice, opakují se určité typy souvětí (vysoce frekventované jsou vedlejší věty obsahové), věty mívají shodnou nebo podobnou délku i větný vzorec, opakují se určité konektivní výrazy atd.“³⁵ Bylo by však chybné se domnívat, že syntax odborných textů je tímto jednoduchá a průzračná. Zejména například v angličtině se hojně objevují rozvité nominální řetězce, které mohou správnou interpretaci textu znesnadnit.

Asi nejobvyklejší formou prezentace autora v odborných textech je neosobní vyjadřování, které je realizováno pomocí pasivních konstrukcí, v nichž je subjekt odsouván do pozadí. Je však třeba zdůraznit, že způsob prezentace autora je v anglickém odborném a českém odborném úzu odlišný. Zatímco autor českého textu se často „schovává“ za autorský plurál a neosobní vazby v pasivu, anglický autor se prezentuje více sebevědomě, a nejčastěji proto používá první osobu singuláru. Autorský plurál se v angličtině naopak používá většinou v případě, kdy má práce více autorů.

Důvodem užití autorského plurálu může být snaha autora o jakousi skromnost (odtud také „plurál skromnosti“), tedy snaha neztotožňovat se s poznatky sám, ale postavit za ně celý kolektiv autorů. Spolu s neosobním vyjadřováním potom představuje snahu o oslabení asertivnosti, která je charakteristická především pro český odborný diskurz. V tomto ohledu se proto české odborné texty vyznačují větší mírou skromnosti a zdrženlivosti autora, k čemuž mu kromě uvedených typů sebe prezentace pomáhá zejména epistémická modalita vyjadřovaná výrazy typu *snad, asi, patrně, zdá se nám, podle našeho názoru* atd. „Těmito výrazy autor

³⁵ KNITTLOVÁ, Dagmar, et al. *Překlad a překládání*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010, s. 208.

vědeckého pojednání např. předjímá výtky možného oponenta, připouští neúplnost, resp. předběžnost svého tvrzení, rezignuje na definitivnost svých závěrů a jejich obecné přijetí.³⁶ S autorským plurálem úzce souvisí i plurál inkluzivní, zahrnující v sobě jak autora, tak čtenáře. Méně frekventované je potom v českých odborných textech užití první osoby singuláru. Čmejková sice uvádí, že tento způsob prezentace autora je častější v anglosaských pracích, nezapomíná však upozornit na proměnlivost vědeckého vyjadřování a individuální preference autora.³⁷

Srovnáme-li tedy odborné texty anglické a české, jedná se zejména o rozdíly v těchto oblastech: identita autora, o níž bylo pojednáno výše, struktura a kompozice textu, lexikální a gramatické prostředky. Pokud jde o strukturu a kompozici textu, anglické odborné texty dodržují rozdělení na úvod, stať a závěr, přičemž texty bývají ještě doplněny o abstrakt. Všechny tři části jsou od sebe zřetelně odděleny a celý text je logicky strukturován. V úvodu autor formuluje hlavní záměr a cíl práce, stať je určena pro veškeré specifické informace a v závěru autor shrnuje výsledky svého bádání. Český odborný styl naproti tomu tenduje k určité kompoziční volnosti, což samozřejmě klade větší nároky na čtenáře. Hranice mezi jednotlivými částmi českého odborného textu od sebe nejsou tak zřetelně odděleny, v úvodu je občas těžké vyčíst, k čemu autor vlastně směřuje. Texty obecně obsahují poměrně málo orientačních signálů a mnoho myšlenkových odboček. Čmejková k tomuto podotýká, že z těchto důvodů není český odborný text na rozdíl od anglického orientován na čtenáře, ale na samotný obsah sdělení. I z pohledu gramatického a lexikálního se odborné texty české a anglické od sebe liší. Jelikož se anglický odborný text více zaměřuje na příjemce než text český, využívá jednodušší syntaktické struktury a méně se brání opakování slov než čeština, která se na opakování dívá spíše jako na stylistický prohřešek. Anglický odborný text dále mnohem více přistupuje k již zmíněné syntaktické kondenzaci než čeština, která stále tenduje k určité květnatosti sdělení.

³⁶ ČMEJRKOVÁ, Světlá, Jindra SVĚTLÁ a František DANĚŠ. *Jak napsat odborný text*. Vyd. 1. Praha: Leda, 1999, s. 28.

³⁷ Tamtéž, s. 47.

3.3 Typologické srovnání angličtiny a češtiny

Skalička rozlišuje pět typů jazyků na základě jejich gramatiky: izolační, aglutinační, flexivní/flektivní, introflexivní/introflektivní a polysyntetický. Je však třeba poznamenat, že žádný jazyk nespadá čistě jen do jednoho typu, naopak v každém jazyce se zpravidla mísí prvky různých jazykových typů. Jazyk, který by představoval stoprocentního zástupce daného typu, nazývá Skalička *typologickým konstruktem*.³⁸ Protože angličtinu a češtinu řadíme do odlišných typologických jazykových skupin, angličtina je jazyk převážně izolační, čeština jazyk převážně flexivní, budu se v následující diskusi zabývat pouze typologickými rozdíly mezi těmito dvěma typy, neboť právě ony jsou zásadní pro výběr adekvátních překladatelských řešení a do značné míry tento výběr ovlivňují.

V izolačních jazycích hraje velkou roli větný slovosled, který je charakterizován jako pevný. Jakékoliv odchýlení od slovosledu tedy může mít za následek utvoření negramatické věty. Tvar substantiv, adjektiv a numerálií zůstává neměnný, což souvisí s neschopností izolačních jazyků dostatečně vyjádřit pády. Dalším typickým rysem je množství samostatných slov k modifikaci substantiv a adjektiv (*more interesting, little angel...*) a zvláštní pomocná slova k vyjadřování gramatických kategorií u sloves (příkladem jsou analytické formy sloves, např. *has been introduced*). Obecně také zejména angličtina tíhne k nominálnímu vyjadřování, k němuž přispívají zejména participia, gerundia a infinitivy. Základním slovtvorným procesem analytických jazyků je konverze.

Pro flexivní jazyky je naopak typický volný slovosled (subjekt a objekt tedy poznáme podle koncovky, nikoliv umístění ve větě) a bohatý inventář sufixů a koncovek. Koncovka je navíc charakteristickým příkladem hromadění několika významů v jedné části slova, neboť plní v syntetických jazycích více funkcí (například u substantiv má funkci pádovou, číselnou i rodovou, koncovka *-y* ve slově *ženy* tedy indikuje nominativ plurálu, femininum). Dále je zde bohatý systém deklinací (rozdílná deklinace substantiv, adjektiv, pronomén a numerálií), konjugací a množství rodů (maskulinum, femininum, neutrum), jež se rozeznávají u substantiv, adjektiv, pronomín i numerálií. Mezi substantivy a adjektivy funguje

³⁸ SKALIČKA, Vladimír, ČERMÁK, František (ed.). *Vladimír Skalička - souborné dílo - 3. díl*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2006.

kongruence v rodě, čísle a pádě. Ve srovnání s izolačními jazyky pak flexivní jazyky upřednostňují užívání vedlejších vět před infinitivními vazbami.

Jak již bylo řečeno na začátku, žádný jazyk není čistě jen flexivní či izolační, a proto v češtině i angličtině najdeme znaky dalších typů. Čeština například vykazuje rysy jazyků aglutinačních a izolačních. Aglutinační jazyky disponují bohatým systémem koncovek. Ke kořenu se „nalepují“ afixy, které mají pouze gramatickou funkci. Tímto připojováním afixů proto často vznikají dlouhá slova. Aglutinační charakteristiky můžeme v češtině vidět zejména v pádových koncovkách (u adjektiv například *jarn-í, jarn-í-ho, jarn-í-mu*), ve stupňování adjektiv pomocí prefixů a sufixů (*-ejší, -ší, nej-*), při tvoření vidů (*zpívat – zazpívat*), při odvozování slovesa od slovesa (*dát – prodat*) a také například při derivaci, kdy díky množství odvozovacích přípon vznikají etymologické rodiny (*nový – novina – novinář – novinářka*). Izolačním jazykům se potom čeština zejména podobá při vyjadřování slovesného času, způsobu a rodu, které vyjadřuje zvláštním slovem (*nesl bych, byl bych nesl, byl jsem nesen, byl bych býval nesen atd.*).

4. Překladatelský komentář

V následující kapitole budou představeny základní překladatelské postupy, které byly nejčastěji při překladu uplatněny. Každý postup bude nejprve krátce teoreticky představen a poté ilustrován na příkladu z textu, aby bylo vidět konkrétní překladatelské řešení. Kromě překladatelských postupů se kapitola také zaměřuje na způsob prezentace autora a překladatelskou strategii, která byla zvolena pro překlad idiomatických anglických příkladů do češtiny tak, aby byl zachován princip funkční ekvivalence, jímž se překlad řídil.

Jak už bylo řečeno v úvodu, druhou část překladatelského komentáře tvoří poznámkový aparát ve vlastním překládaném textu. Ten obsahuje nejen poznámky translátologického charakteru, poskytující originální znění daného termínu nebo naopak český překlad, ale také poznámky lingvistické, které vysvětlují některé zmiňované jevy a vztahují je k české lingvistické tradici.

4.1 Konkrétní překladatelské postupy

Překladatelský proces využívá různých postupů, řešení a metod. Ačkoliv v pojmenování a klasifikaci těchto překladatelských operací se mnoho překladatelů neshoduje, všechny směřují ke stejnému cíli: vyřešit problém s nedostatkem přímého ekvivalentu v CJ. Následující kapitola představí překladatelské postupy, jež byly uplatněny při překladu Lakoffovy studie. Příklady z textu jsou pro přehlednost očíslovány, pro větší srozumitelnost je uvedena vždy celá věta nebo logický celek a daný překladatelský posun je ve větě tučně zvýrazněn.

4.1.1 Explicitace

Explicitace je specifickým případem rozšíření textu, neboť u něj, jak název napovídá, dochází k explicitaci informací, jež byly ve VJ vyjádřeny implicitně. Hlavním důvodem použití explicitace je snaha učinit text srozumitelným nejlépe všem čtenářům, neboť znalosti koncových recipientů se samozřejmě mohou lišit. Explicitností a implicitností se zabývá i Dagmar Knittlová ve své publikaci *K teorii a praxi překladu*. Uvádí, že „explicitnost se projevuje větším množstvím informací výslovně vyjádřených, vyzvednutých do povrchové roviny jazyka, a to nejčastěji

v podobě plnovýznamové jednotky, kterou má pojmenování v jednom jazyce oproti protějšku v druhém jazyce navíc³⁹. Navíc podotýká, že v některých případech význam implicitního vyjádření může vyplynout z kontextu, a užití explicitace tedy jen prodlužuje cílový text. Navrhuje proto, že toto rozšíření by se měl překladatel snažit kompenzovat kompresí a vypouštěním informací, které nepovažuje za důležité. Na druhou stranu však přiznává, že explicitací text samozřejmě nabývá na čtivosti a srozumitelnosti. Explicitace byla uplatněna v následujících příkladech:

- (1) *...the Oakland A's victory in the game.* → *...vítězství **baseballového týmu Oakland A's**.*
- (2) *...but also gives corporations certain First Amendment rights.* → *...ale dává jim i určitá práva z Prvního dodatku **Ústavy Spojených států amerických**.*
- (3) *I now want to turn to some research by myself and some of my students on the metaphorical understanding of event structure in English.* → *Nyní bych se obrátil na výzkum, **který jsem prováděl se svými studenty a který se zaměřoval** na metaforické chápání událostní struktury v angličtině.*

4.1.2 Substituce

U substituce jde o náhradu jednoho jazykového prvku VJ jiným, ekvivalentním jazykovým prvkem CJ. Knittlová tvrdí, že použije-li překladatel čisté synonymum, nedojde k přidání další informace. Dojde-li však k tomu, že tímto překladatelským postupem přibude nějaká informace navíc, výpověď pak disponuje vyšším stupněm komunikativního dynamismu. Dále však samozřejmě podotýká, že volba daného ekvivalentu závisí na předcházející výpovědi.

- (4) *...everyday language **had** no metaphor* → *...každodenní jazyk **metafory neobsahoval***
- (5) *Everyday metaphor is characterized by a huge system of thousands of cross-domain mappings, **and this system** is made use of in novel metaphor.* →

³⁹ KNITTLOVÁ, Dagmar. *K teorii i praxi překladau*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2000, s. 38.

Metafora každodenního jazyka je charakterizována obrovským systémem tisíců mapování napříč doménami, jenž je potom využit v neobvyklé metafoře.

(6) *The evidence...is of five types.* → *Důkazy...se člení do pěti typů.*

(7) *...,since it permits many basic-level instances, each of which is information rich.* → *...,jelikož povoluje mnoho příkladů ze základní úrovně, přičemž každý z nich v sobě nese řadu informací.*

4.1.3 Transpozice

Transpozice je překladatelský postup, jenž spočívá v provedení nutných gramatických změn, které jsou způsobeny systémovými rozdíly obou jazyků. Kromě gramatických změn pak může jít u transpozice také o změnu slovního druhu, jak je zřejmé z příkladů (8) a (9), kde bylo místo adjektiva a substantiva užito verba (což mimo jiné opět podtrhuje tvrzení o tom, že čeština se přiklání spíše k verbálnímu vyjadřování).

(8) *Let us now turn to some examples that are illustrative of contemporary metaphor research.* → *Obráťme se teď k některým příkladům, které znázorňují současný metaforický výzkum.*

(9) *The evidence for the existence of a system of conventional conceptual metaphors is of five types.* → *Důkazy, že systém konvenčních konceptuálních metafor existuje, členíme do pěti typů.*

4.2 Změny vyplývající z odlišné typologie obou jazyků

Nejvíce změn bylo pochopitelně zapříčiněno z důvodu systémových rozdílů mezi češtinou a angličtinou. Jednotlivé změny ilustrují a okomentují opět na příkladech z textu. Příklady (10), (11) a (12) jsou typickými příklady nominálního vyjadřování angličtiny. Anglické infinitivy a gerundia bylo nutno nahradit vedlejšími větami, které působí v češtině přirozeněji a nijak nestěžují pochopení textu. Příklad (13) představuje užití jiného českého ekvivalentu za typicky anglickou vytýkací

konstrukci nazývanou *cleft sentence* (*it is/was...that*). V těchto syntaktických strukturách dochází k vytčení rématu oproti tematickým prvkům. Jejich hlavním úkolem je tudíž signalizovat informační status jednotlivých elementů. V anglických *cleft sentences* je element v pozici tématu prezentován jako nová informace, kdežto element v pozici rématu jako informace známá (réma tedy následuje po sponovém slovese *to be*). Překladačské řešení této konstrukce spočívalo v umístění nové informace na typickou pozici rématu, tedy na konec věty (réma je v příkladu vyznačeno tučně).

(10) *Reddy was the first **to demonstrate** it by rigorous linguistic analysis, **stating** generalizations over voluminous examples.* → *Reddy byl první, **kdo je demonstroval** pomocí důkladné lingvistické analýzy, **když stanovil** zobecnění pro obsáhlé příklady.*

(11) *He allowed us to see that ordinary everyday English is largely metaphorical, **dispelling** once and for all the traditional view...* → *Umožnil nám vidět, že běžně používaná angličtina je z velké části metaforická, **čímž** jednou pro vždy **rozehnal** tradiční názor...*

(12) *Knowledge of the conventional system is needed **to make sense of most** of the poetic cases.* → *Znalost konvenčního systému je totiž potřebná k tomu, **abychom porozuměli** většině básnických příkladů.*

(13) *It is via **such mappings** that we apply knowledge about travel to love relationships.* → *Naši znalost o cestování aplikujeme do milostných vztahů právě prostřednictvím **těchto mapování**.*

4.3 Prezentace autora

Jak už bylo řečeno, anglické a české odborné texty se s ohledem na pozici autora liší. Zatímco české texty preferují užití inkluzivního plurálu a neosobní pasivní konstrukce, autor anglického textu využívá sebevědomější formu první osoby

singuláru. Lakoff ve svém článku nejčastěji užívá první osobu singuláru, kterou jsem se rozhodla zachovat i v překladu. V několika případech přistupuje autor také k inkluzivnímu plurálu, který byl při překladu taktéž zachován.

(14) *I will turn to the discussion of poetic metaphor only after I have discussed the conventional system,...* → *O básnické metafoře budu hovořit po tom, co pojednám o konvenčním systému,...*

(15) *When I speak of LOVE IS A JOURNEY metaphor,...* → *Když mluvím o metafoře LÁSKA JE CESTA,...*

(16) *Whenever I refer to a metaphor by a mnemonic like LOVE IS A JOURNEY, I will be referring to such a set of correspondences.* → *Kdykoliv proto odkazují na metaforu pomocí mnemotechnické pomůcky typu LÁSKA JE CESTA, budu také odkazovat na takové soubory korespondencí.*

(17) *In the examples we have just considered,...* → *V příkladech, kterými jsme se právě zabývali,...*

4.4 Poznámka k českému překladu knihy *Metafory, kterými žijeme* od Mirka Čejky

Jak již bylo zmíněno, Lakoffova a Johnsonova kniha *Metaphors We Live By* byla přeložena v roce 2002 do češtiny Mirkem Čejkou. Dosud byla zveřejněna pouze recenze hodnotící knihu jako celek, nikoliv však recenze, která by se zaměřovala na překlad samotný. Recenzent Michael Voříšek chválí zejména Čejkovu vynalézavost co do překladu amerických idiomů do češtiny, s čímž nelze nesouhlasit. Sám Čejka v poznámce překladatele uvádí, že rozbor anglického jazykového materiálu byl jednou z nejdůležitějších částí celé knihy, neboť kniha je z velké části tvořena americkými idiomatickými výrazy a spojeními, které ilustrují diskutované metafory. Čejka přiznává, že nalézt vhodné české ekvivalenty bylo občas obtížné, v mnoha případech navíc takové ekvivalenty ani neexistují, a je tedy třeba přistoupit k překladu volnému a nalézt v češtině idiomy analogické a významově podobné. Jde

o poměrně těžký úkol, neboť český překlad musí být nejen významově blízký, ale taktéž idiomatičtější. Opět zde tedy platí princip funkční ekvivalence, kdy by měl daný český výraz působit stejně na české čtenáře, jako anglický výraz působí na čtenáře anglické či americké. V následující tabulce uvedu některé Čejkovy překlady orientačních metafor, o nichž se domnívám, že porušily princip funkční ekvivalence, neboť české překlady nepůsobí na českého čtenáře přirozeně. První sloupec tabulky uvádí originální znění dané věty, druhý sloupec ukazuje Čejkův překlad a ve třetím sloupci je uvedeno mé řešení. Spojení *upadnout do nemoci* se v češtině nepoužívá, jde spíše o spojení *upadnout do kómatu* či *do bezvědomí*. V tomto případě bych navrhovala řešení *onemocněl* jako volný překlad a do závorky bych uvedla doslovný překlad *upadl do nemoci*, aby byla jasně vidět ona orientační metafora. Mnohem idiomatičtější překladem druhé věty je věta *Je nezletilý*, Čejkovo řešení by bylo vhodné opět uvést do závorky jako doslovný překlad za účelem zachování metafory MÉNĚ JE DOLE. Podobně je, dle mého názoru, lepším překladatelským řešením *být nad věcí než být na výši situace*, *udělat malý počet chyb než nízký počet chyb*, *mít nad někým kontrolu než nadvládu*.

Originální podoba	Čejkův překlad	Vlastní řešení
<i>He fell ill.</i>	<i>Upadl do nemoci.</i>	<i>Onemocněl.</i> (doslova <i>Upadl do nemoci</i>).
<i>He is underage.</i>	<i>Je pod věkovou hranicí.</i>	<i>Je nezletilý.</i> (doslova <i>Je pod věkovou hranicí</i> .)
<i>I am on top of situation.</i>	<i>Jsem na výši situace.</i>	<i>Jsem nad věcí</i> (doslova <i>Jsem na vrcholu situace</i> .)
<i>I have control over her.</i>	<i>Měla nad ním úplnou nadvládu.</i>	<i>Měla nad ním úplnou kontrolu.</i>
<i>The number of errors he made is incredibly low.</i>	<i>Počet chyb, které udělal, je mimořádně nízký.</i>	<i>Počet chyb, které udělal, je mimořádně malý.</i>

Podobné problémy se vyskytly i při vlastním překladu Lakoffovy studie. Lakoff své teoretické poznatky ve studii opírá o bohatý inventář příkladů z angličtiny, které ilustrují jednotlivé metafory v našem každodenním jazyce a které jsou navíc ve

většině případů vytrženy z kontextu. Největším úskalím při překladu tedy bylo přeložit věty tak, aby byla daná metafora ve větě zachována a aby zároveň ono spojení působilo i na české čtenáře přirozeně a idiomatically. Tento požadavek však u mnoha příkladů nebylo možné dodržet. V takových případech jsem tedy v překladu ponechala příklady v jejich originální podobě a do poznámky pod čarou byl uveden jejich český překlad. Pokud v české větě nebyla daná metafora zřejmá, přistoupila jsem k volnému (idiomatictějšímu) překladu a do závorky jsem uvedla překlad doslovný. Tuto překladatelskou strategii doložím na několika konkrétních příkladech z překládané studie. Následující tři věty nelze přeložit doslovně tak, aby byla metafora zachována a věta zároveň v češtině neztratila svůj idiomatically charakter. Z tohoto důvodu je volný překlad v závorce doplněn o překlad doslovný, v němž figuruje táž metafora jako v angličtině (územní rysy v prvním příkladě, zátěže v druhém příkladě a nedostatek zdroje energie v příkladě třetím).

(1) *It's been uphill all the way.* → *Bylo to celou dobu namáhavé.* (doslova: *Bylo to celou dobu do kopce.*)

(2) *Get off my back!* → *Neotravuj mě!* (doslova: *Slez mi ze zad!*)

(3) *I'm out of gas.* → *Jsem unavený.* (doslova: *Došla mi energie.*)

4.5 Shrnutí

Kapitola 4 zahrnuje první část překladatelského komentáře, který se týkal zejména uplatněných překladatelských postupů pro zajištění co největší adekvátnosti cílového textu. Nejčastější byly gramatické transformace v podobě změny slovních druhů v důsledku odlišných jazykových systémů angličtiny a češtiny, dále byla na několika místech použita explicitace (vysvětlení), v rámci níž došlo k rozšíření původního textu, a samozřejmě nutné změny a transformace zapříčiněné odlišnou typologií obou jazyků.

Přestože odborné texty často kladou na překladatele poměrně vysoké nároky, pokud jde o překlad terminologie, největší úskalí při překladu Lakoffovy studie představovaly anglické idiomatically spojení a věty, které postrádaly kontext. Jelikož se překlad řídil principem funkční ekvivalence, byl na základě toho zvolen také příslušný postup při překladu těchto částí. Mnoho příkladů nebylo možné přeložit tak, aby působily idiomatically a zároveň ilustrovaly danou metaforu. Primárním

cílem bylo tedy na základě funkční ekvivalence zachovat idiomaticnost těchto příkladů i za cenu toho, že se v českém překladu ona metafora vytratila. Tento problém byl vyřešen uvedením doslovného překladu v závorce. Tatož překladatelská strategie byla mimo jiné navržena i pro některé přeložené příklady Mirka Čejky, který se naopak snažil metaforu zachovat i v českém překladu, což však mělo v některých případech za následek vytvoření neidiomatických frází.

5. Komentovaný překlad

Současná teorie metafory

GEORGE LAKOFF

Do not go gentle into that good night.

– Dylan Thomas⁴⁰

Death is the mother of beauty.

– Wallace Stevens, „Sunday Morning“⁴¹

Úvod

Tyto známé verše Thomase a Stevense jsou příkladem toho, co klasičtí teoretikové⁴², alespoň tedy od doby Aristotela, považovali za metaforu: příklad neobvyklého poetického jazyka, v němž slova jako „matka“, „jít“ a „noc“ nejsou použita v běžném slova smyslu. V klasických teoriích jazyka se na metaforu nahlíželo jako na záležitost jazykovou, nikoliv myšlenkovou. Předpokládalo se, že metaforické výrazy se vzájemně vylučují s oblastí každodenního jazyka: každodenní jazyk metafory neobsahoval, metafora tak používala mechanismy mimo oblast každodenního konvenčního jazyka.

Klasická teorie byla v průběhu staletí brána za takovou samozřejmost, až si mnoho lidí ani neuvědomovalo, že šlo pouze o teorii. Nebyla chápána pouze jako pravdivá, ale postupem času i jako definiční. Slovo „metafora“ se definovalo jako neobvyklý nebo poetický jazykový výraz, kdy je jedno či více slov zastupujících určitý pojem použito mimo svůj běžný konvenční význam, aby bylo možno vyjádřit pojem „podobný“.

⁴⁰ Překlad Jiřiny Haukové: „Nechod' jak ovce tam, kde vítá vlídná noc.“ Verš pochází ze sbírky *Kapradinový vrch* (DYLAN, Thomas. *Kapradinový vrch*. Přel. Jiřina Hauková. Praha: Mladá fronta, 1965.) Dylan Thomas (1914–1953) byl velšský básník a spisovatel.

⁴¹ Překlad Jana Zábrany: „Smrt je matka krásy.“ Verš pochází z básně „Nedělní ráno“, jež je obsažena v básnické sbírce *Muž s modrou kytarou* (STEVENS, Wallace. *Muž s modrou kytarou*. Přel. Jan Zábrana. Praha: Odeon, 1973.) Wallace Stevens (1879–1955) byl americký básník modernismu.

⁴² Klasické pojetí metafory odpovídá pojetí Aristotela. „Metafora je přenesení jména z jedné věci na druhou, a to buď z rodu na druh, nebo z druhu na rod, nebo z jednoho druhu na jiný, anebo podle obdoby.“ (ARISTOTELES. *Poetika*. Přel. František Groh. Praha: Gryf, 1993, s. 32).

Tyto záležitosti však nejsou určeny pro definice; jde o záležitosti empirické. Kognitivista nebo lingvista by se zeptal: jaká jsou zobecnění řídicí jazykové výrazy, které se tradičně považují za „básnické metafory“? V případě pečlivého zodpovězení této otázky se klasická teorie ukáže být chybná. Zobecnění řídicí básnické metaforické výrazy se totiž nenacházejí v jazyce, nýbrž v myšlení: jsou to obecná mapování napříč konceptuálními doménami. Navíc se tyto obecné principy, které mají podobu konceptuálních mapování, aplikují nejen na neobvyklé poetické výrazy, ale na většinu běžného každodenního jazyka.

Stručně řečeno, centrum metafory se vůbec nenachází v jazyce, ale ve způsobu, jakým chápeme jednu mentální oblast na základě jiné oblasti. Všeobecná teorie metafory je stanovena pomocí popisu mapování napříč doménami. V tomto procesu se ukazuje, že každodenní abstraktní pojmy, jako je čas, stavy, změna, kauzalita a cíl, jsou metaforické.

Výsledkem je, že metafora (tzn. mapování napříč doménami⁴³) je naprosto zásadní pro sémantiku běžného přirozeného jazyka a že studium literární metafory představuje rozšíření studia metafory každodenního jazyka. Metafora každodenního jazyka je charakterizována obrovským systémem tisíců mapování napříč doménami, jenž se potom využívá v neobvyklé metafoře.⁴⁴

Právě díky těmto empirickým výsledkům se slovo „metafora“ začalo používat při současném zkoumání metafory odlišně. Nabylo významu „mapování napříč doménami v konceptuálním systému“. Termín „metaforický výraz“ odkazuje k jazykovému výrazu (slovu, frázi nebo větě), jenž je povrchní realizací tohoto mapování napříč doménami⁴⁵ (takto se ve staré teorii odkazovalo na termín „metafora“). V této kapitole volím současné pojetí metafory.

O výsledcích experimentálního výzkumu demonstrujících kognitivní realitu rozsáhlého systému metaforických mapování pojednává Gibbs (viz tato publikace). Kniha Marka Turnera z roku 1987, *Death Is the Mother of Beauty*, jejíž název pochází z významného verše Stevense, podrobně demonstruje, jak tento verš využívá běžného systému každodenních mapování. Pro více příkladů, jak literární metafora

⁴³ V originále „cross-domain mapping“.

⁴⁴ V originále „novel metaphor“. V překladu metafora neobvyklá/novátorská/inovativní/kreativní (v této práci budu používat termín *neobvyklá metafora*). Neobvyklé metafory nejsou součástí našeho běžného každodenního jazyka, neboť se ještě neuchytily v dané jazykové komunitě. Mluví si proto plně uvědomují jejich metaforičnost.

⁴⁵ Metaforické lingvistické výrazy nám umožňují *mluvit* o abstraktních doménách, zatímco konceptuální metafory nám umožňují o těchto doménách *přemýšlet* a *rozumět jim*.

využívá běžný metaforický systém, viz knihu *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor* od Lakoffa a Turnera (1989) a *Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive Science* od Turnera (1991).

Protože je každodenní metaforický systém zásadní pro porozumění básnické metafoře, začneme nejprve každodenním systémem a až poté přejdeme k básnickým příkladům.

Poeta Reddymu

Současnou teorii, která uvádí, že metafora je primárně konceptuální, konvenční⁴⁶ a je součástí běžného systému myšlení a jazyka, lze vysledovat v nyní klasické eseji Michaela Reddyho (v této publikaci), „The Conduit Metaphor“⁴⁷, jež se prvně objevila v prvním vydání této knihy. Reddy v této eseji dokázal více, než skromně prohlašoval. Pomocí jednoho, do detailu analyzovaného příkladu nám ukázal, byť jen v rámci omezené oblasti, že běžně používaná angličtina je z velké části metaforická. Tím jednou pro vždy naboural tradiční názor, že metafora primárně leží v oblasti poetického nebo „obrazného“ jazyka. Reddy ukázal na jediném, velmi podstatném příkladu, že centrem metafory je myšlení, nikoliv jazyk, že metafora je hlavní a nezbytnou součástí našeho běžného konvenčního způsobu vnímání světa a že naše každodenní chování reflektuje naše metaforické chápání zkušenosti. I když si některých těchto charakteristik metafory všimli i jiní teoretikové, Reddy byl první, kdo je demonstroval pomocí důkladné lingvistické analýzy a stanovil zobecnění pro velké množství příkladů.

Reddyho kapitola o tom, jak vnímáme pojem komunikace pomocí metafory, nám poskytla zřejmý pohled na obrovský systém konceptuální metafory.⁴⁸ Od jejího

⁴⁶ Konvenční metafora je taková metafora, která se důsledkem častého užívání postupně stane běžnou součástí našeho jazyka. Tyto metafory bývají často uživateli daného jazyka neuvědomované, mluvíci tedy ani neví, že místo dosloveného výrazu užil výraz metaforický. Opakem je již zmíněná neobvyklá metafora (novel metafor). Vaňková pro metafory běžně užívané (konvenční) používá termín *metafory uzuální*, pro metafory neobvyklé pak termín *aktuální* (jsou produktem jazykové tvořivosti autora, která je záměrná; do těchto metafor řadíme například metafory literární či básnické). VAŇKOVÁ, Irena, et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 94.

⁴⁷ Český „Metafora potrubí“.

⁴⁸ Metafora potrubí je komplexní metafora, kterou používáme, když se vyjadřujeme o komunikaci jako takové. Skládá se z metafor: MYŠLENKY JSOU OBJEKTY, LINGVISTICKÉ VÝRAZY JSOU NÁDOBY, KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ. Jinými slovy, když lidé mluví nebo píšou, „vkládají“ nějaké mentální obsahy (pocity, významy, myšlenky) do „nádoby“ (slov, frází, vět) a ty jsou pak posílány jakýmsi pomyslným potrubím k příjemci. Příjemce nádobu otevře a přijme zprávu. Jde tedy

vzniku se celý obor lingvistiky a kognitivní vědy rozvinul ve studium systémů metaforického myšlení, které používáme k tomu, abychom mohli argumentovat o našich činnostech a na něčem je stavět, a které tvoří základ velké části jazykové struktury.

Většina kapitol této knihy byla napsána před vývojem současné oblasti metaforického výzkumu. Tato kapitola bude tedy v rozporu s ostatními kapitolami, z nichž mnoho vznáší předpoklady, které byly v roce 1977 považovány za samozřejmé. Hlavní předpoklad, který byl současným výzkumem zpochybněn, je tradiční rozdělení na doslovný a obrazný jazyk, kde metafora figuruje jakožto druh obrazného jazyka. To samozřejmě znamená, že: co je doslovné, není metaforické. Ve skutečnosti se slovo „doslovný“ tradičně používalo v souvislosti s jedním souborem předpokladů, popřípadě více souborů, které se od té doby ukázaly být chybné.

Tradiční chybné předpoklady

Veškerý každodenní konvenční jazyk je doslovný, žádný není metaforický.

Každé téma může být chápáno doslovně, bez metafory.

Pouze doslovný jazyk může být podmíněně pravdivý, nebo nepravdivý.

Všechny definice v lexiku daného jazyka jsou doslovné, nikoliv metaforické.

Pojmy používané v gramatice jazyka jsou všechny doslovné; žádné nejsou metaforické.

Velký rozdíl mezi současnou teorií a pohledy na metaforu před prací Reddyho leží v tomto souboru předpokladů. Příčina rozdílu tkví v tom, že v uplynulých letech byl objeven obrovský systém každodenních, konvenčních, konceptuálních metafor. Jde o systém metafor, jenž strukturuje náš všední konceptuální systém, včetně těch nejabstraktnějších pojmů, a který se skrývá za velkou částí každodenního jazyka. Objevení tohoto ohromného metaforického systému zrušilo tradiční rozdělení na doslovný a obrazný jazyk, jelikož termín „doslovný“ tak, jak se používá při vymezení tradičního rozdělení, s sebou nese všechny tyto chybné předpoklady.

Hlavní rozdíl mezi současnou a klasickou teorií je založen na tradičním rozdělení na doslovný a obrazný jazyk. S ohledem na toto rozdělení by se mohlo

o jakési potrubní chápání komunikace. Tato metafora je patrná v následujících výrazech: „Jsou to jen prázdná slova. Ta věta neobsahuje žádný význam“.

zdát, že k metaforické interpretaci věty „dojdeme“ tak, že „začneme“ u doslovného významu a na něj pak aplikujeme určitý algoritmický proces⁴⁹ (viz Searle v této publikaci). Jak brzy uvidíme, takovým způsobem obvykle metafora nefunguje, byť existují příklady, kde k tomuto dochází.

Co není metaforické

Ačkoliv bylo tradiční rozdělení na doslovný a obrazný jazyk založeno na předpokladech, které se ukázaly být chybné, lze vytvořit jiný typ tohoto rozdělení: pojmy, které není možné pochopit pomocí konceptuální metafor, se mohou nazývat „doslovné“. A přestože budu tvrdit, že mnoho běžných pojmů, jako je kauzalita a cíl, je metaforických, existuje stále rozsáhlá řada pojmů nemetaforických. Věta „the balloon went up“⁵⁰ není metaforická, stejně jako stará oblíbená věta filozofů „the cat is on the mat“.⁵¹ Jakmile však upustíme od konkrétní fyzické zkušenosti a začneme diskutovat o abstrakcích nebo emocích, metaforické chápání se stane normou.

Současná teorie: některé příklady

Obraťme se teď k některým příkladům, které znázorňují současný metaforický výzkum. Většina z nich pochází z oblasti každodenní konvenční metafor, jelikož právě ta byla v tomto výzkumu středem zájmu. O básnické metafoře budu hovořit po tom, co pojednám o konvenčním systému. Znalost konvenčního systému je totiž potřebná k tomu, abychom porozuměli většině básnických příkladů.

Důkazy, že systém konvenčních konceptuálních metafor existuje, se člení do pěti typů:

Zobecnění řídicí polysémii, tzn. užití slov, která mají několik navzájem souvisejících významů.

Zobecnění řídicí inferenční vzorce, tzn. případy, kde je vzorec inferenci jedné konceptuální domény použit v doméně jiné.

Zobecnění řídicí neobvyklý metaforický jazyk (viz Lakoff & Turner, 1989)

Zobecnění řídicí vzorce sémantické změny (viz Sweetser, 1990)

⁴⁹ Algoritmický proces je přesně určený proces k vykonání nějaké soustavy operací.

⁵⁰ Česky „balon stoupal“.

⁵¹ Česky „kočka je na rohožce“.

Psycholingvistické experimenty (viz Gibbs, 1990a; 1990b)

Budeme diskutovat zejména o prvních třech typech důkazů, poněvadž jsou z nich nejsilnější.

Konceptuální metafora

Představte si, že milostný vztah je popsán následovně:

Náš vztah se dostal do *slepé uličky*.

Láska je zde konceptualizována jako cesta, z čehož vyplývá, že vztah je *pozastaven*, že milenci nemohou *jít touž cestou jako dříve*, že se musí *vrátit zpět* nebo vztah zcela opustit. Tento příklad však není ojedinělý. Angličtina⁵² obsahuje mnoho běžných výrazů, které staví na konceptualizaci lásky jako cesty a které nepoužíváme pouze pro to, abychom o lásce mohli hovořit, ale také o ní uvažovat. Některé z těchto výrazů jsou bezpodmínečně o lásce, jiné tímto způsobem být chápány mohou:

*Look how far we've come. It's been a long, bumpy road. We can't turn back now. We're at a crossroads. We may have to go our separate ways. The relationship isn't going anywhere. We're spinning our wheels. Our relationship is off the track. The marriage is on the rocks. We may have to bail out of this relationship.*⁵³

Jedná se o běžné každodenní anglické výrazy. Nejsou poetické, ani nutně neslouží k vyjádření zvláštního řečnického efektu. Výrazy typu *look how far we've come* sice nejsou nutně jen o lásce, mohou být tímto způsobem ale snadno pochopeny.

Jakožto lingvista a kognitivistka pokládám dvě běžné otázky:

Existuje nějaký obecný princip, jenž řídí, jak tyto jazykové výrazy o cestě charakterizují lásku?

Existuje nějaký obecný princip, jenž řídí, jak jsou naše inferenční vzorce o cestách použity k tomu, abychom mohli uvažovat o lásce pomocí výrazů tohoto typu?

⁵² Stejně tak čeština, jak uvidíme v poznámce 51.

⁵³ Česky „Podívej, jak daleko jsme došli. Byla to dlouhá, hrbolatá cesta. Nemůžeme se teď vrátit. Stojíme teď na křižovatce. Možná budeme muset jít každý svou vlastní cestou. Ten vztah nikam nevede. Naše kola se točí na místě. Náš vztah sešel z cesty. Naše manželství uvázlo na mělčině. Budeme možná muset z toho vztahu vyskočit“.

Odpověď na obě otázky je ano. Samozřejmě existuje jeden obecný princip, který poskytuje oběma otázkám odpověď. Tento princip však není ani součástí gramatiky angličtiny, ani součástí jejího lexika. Je spíše součástí konceptuálního systému, jenž tvoří její základ. Jde o princip sloužící k pochopení domény lásky na základě domény cesty.

Tento princip může být neformálně uveden jako metaforický scénář:

Milenci jsou cestujícími na své společné cestě, jejichž společný životní cíl je vnímán jako destinace, které chtějí dosáhnout. Vztah je jejich vozidlem a umožňuje jim usilovat o tento cíl společně. Vztah plní svůj účel, pokud jim dovoluje postupovat kupředu za jejich společnými cíli. Cesta není jednoduchá. Jsou na ní překážky a místa (rozcestí), na nichž je nutno se rozhodnout, jakým směrem jít dál a zdali vůbec společně pokračovat.⁵⁴

Metafora zahrnuje porozumění jedné domény zkušenosti, kterou je láska, na základě jiné, velmi odlišné domény zkušenosti, jíž je cesta. Technicky vzato můžeme metaforu chápat jako mapování (v matematickém slova smyslu) ze zdrojové domény (v tomto případě cesty) do domény cílové (v tomto případě lásky). Toto mapování má pevnou strukturu. Obsahuje ontologické korespondence⁵⁵, podle nichž entity v doméně lásky (např. milenci, jejich společné cíle, jejich problémy, milostný vztah atd.) systematicky korespondují s entitami v doméně cesty (cestující, vozidlo, destinace atd.).

Aby bylo jednodušší si zapamatovat, jaká mapování se nacházejí v konceptuálním systému, vymysleli jsme s Johnsonem (Lakoff & Johnson, 1980) strategii pro jejich pojmenování, v níž využíváme mnemotechnických pomůcek, které dané mapování naznačují. Mnemotechnické názvy mají obvykle (nikoliv však vždy) následující formu: CÍLOVÁ DOMÉNA JE ZDROJOVÁ DOMÉNA, eventuálně CÍLOVÁ DOMÉNA JAKO ZDROJOVÁ DOMÉNA. V tomto případě

⁵⁴ Scénář je jedním z kognitivních modelů, jenž je strukturován schématem ZDROJ-CESTA-CÍL v doméně času. Platí zde, že: výchozí stav = zdroj, koncový stav = místo určení, události = místa na cestě. Struktura scénářů je účelová, sleduje tedy záměry lidí, kteří se ve scénáři vyskytují. Ontologie scénáře se skládá z lidí, věcí, vlastností, vztahů a propozic, navíc se zde vyskytují různé vztahy, které platí mezi elementy ontologie (LAKOFF, George. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda, 2006, s. 279).

⁵⁵ Struktura pojmové metaforý obsahuje soubory korespondencí mezi zdrojovou a cílovou doménou. Rozlišujeme dva druhy těchto korespondencí: ontologické a epistemologické. Zatímco ontologické korespondence jsou mezi entitami ve zdrojové doméně a odpovídajícími entitami v doméně cílové, epistemologické korespondence jsou mezi vědomostmi o zdrojové doméně a odpovídajícími vědomostmi o doméně cílové. (LAKOFF, George. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda, 2006, s. 374).

bude mapování znít LÁSKA JE CESTA. Když mluvím o metafoře LÁSKA JE CESTA, používám mnemotechnickou pomůcku pro soubor ontologických korespondencí, jež mapování charakterizují, totiž:

MAPOVÁNÍ LÁSKA JAKO CESTA

Milenci korespondují s cestujícími.

Milostný vztah koresponduje s vozidlem.

Společné cíle milenců korespondují s jejich společnými destinacemi na cestách.

Problémy ve vztahu korespondují s překážkami při cestování.

Častou chybou je zaměňovat název mapování, tedy LÁSKA JE CESTA, s mapováním samotným. Mapování je soubor korespondencí. Kdykoliv proto odkazují na metaforu pomocí mnemotechnické pomůcky typu LÁSKA JE CESTA, budu také odkazovat na takové soubory korespondencí.

Pokud jsou mapování zaměňována s jejich názvy, může vzniknout další nedorozumění. Názvy mapování obvykle mají propoziční formu, například LÁSKA JE CESTA. Samotná mapování však propozicemi nejsou. Pokud tedy dojde k záměně, můžeme se mylně domnívat, že mají metafory v této teorii propoziční charakter. Mají jakýkoliv charakter, jen ne propoziční: metafory jsou mapování, tzn. soubory konceptuálních korespondencí.

Mapování LÁSKA JAKO CESTA představuje soubor ontologických korespondencí, jež charakterizují epistemologické korespondence pomocí mapování znalosti o cestách do znalosti o lásce. Tyto korespondence nám dovolují uvažovat o lásce prostřednictvím znalosti, kterou máme, když uvažujeme o cestách. Vezměme si následující příklad. Zvažme slovní spojení „we’re stuck“⁵⁶, které řekne jeden milenec druhému o jejich vztahu. Jakým způsobem budeme tento výraz spojený s cestováním chápat, aby odkazoval k jejich vztahu?

Spojení „we’re stuck“ můžeme použít, když mluvíme o cestování. Pokud jej tak užijeme, vyvolá právě znalosti o cestování. Přesná znalost se může člověk od člověka lišit, uvedu však typický příklad tohoto typu vyvolané znalosti. Výrazy psané velkými písmeny zastupují entity v ontologii cestování, tzn. ve zdrojové doméně mapování LÁSKA JE CESTA uvedené výše.

⁵⁶ Česky „uvázli jsme“.

DVA CESTUJÍCÍ jedou ve VOZIDLE, MAJÍ STEJNÝ CÍL CESTY. VOZIDLO narazí na nějakou PŘEKÁŽKU a uvázne, je tedy nefunkční. Pokud cestující něco neudělají, NEDOSÁHNOU CÍLE SVÉ CESTY. Mají jen omezený počet možností řešení:

Mohou se pokusit znovu zprovoznit vozidlo, ať už tím, že jej opraví, nebo jej dostanou přes onu PŘEKÁŽKU.

Mohou zůstat v nefunkčním VOZIDLE a vzdát se DOSAŽENÍ SVÉHO CÍLE CESTY.

Mohou VOZIDLO opustit.

Druhá možnost, tedy zůstat v nefunkčním VOZIDLE, sice vyžaduje nejméně úsilí, ale neuspokojí jejich touhu po DOSAŽENÍ CÍLE CESTY.

Ontologické korespondence, jež utvářejí metaforu LÁSKA JE CESTA, mapují ontologii cestování do ontologie lásky. Přitom zároveň mapují tento scénář o cestování do korespondujícího scénáře o lásce, v němž jsou vidět příslušné možnosti řešení. Zde uvádíme scénář o lásce, který je výsledkem aplikace korespondencí do této znalostní struktury. Entity v cílové doméně, jež jsou mapovány korespondencemi, jsou uvedeny velkými písmeny:

DVA MILENCI prožívají MILOSTNÝ VZTAH, přičemž USILUJÍ O NAPLNĚNÍ SPOLEČNÝCH ŽIVOTNÍCH CÍLŮ. Tento VZTAH naráží na PROBLÉMY, a proto nefunguje. Pokud nic neudělají, nebudou schopni DOSÁHNOUT SVÝCH ŽIVOTNÍCH CÍLŮ. Mají omezený počet možností, jak tuto situaci vyřešit:

Mohou se pokusit o to, aby jim to znovu klapalo. Ať už tím, že vztah napraví, nebo vyřeší PROBLÉMY.

Mohou zůstat v nefungujícím VZTAHU a vzdát se DOSAŽENÍ SVÝCH ŽIVOTNÍCH CÍLŮ.

Mohou VZTAH opustit.

Druhá možnost, tedy zůstat v nefungujícím VZTAHU, sice vyžaduje nejméně úsilí, ale neuspokojí jejich touhu po DOSAŽENÍ ŽIVOTNÍCH CÍLŮ.

Toto je příklad inferenčního vzorce, jenž je mapován z jedné domény do druhé. Naši znalost o cestování aplikujeme do milostných vztahů právě prostřednictvím těchto mapování.

To, co tvoří metaforu LÁSKA JE CESTA, není žádné konkrétní slovo nebo výraz. Je to ontologické mapování napříč konceptuálními doménami, tedy ze zdrojové domény cesty do cílové domény lásky. Metafora není pouze záležitostí jazyka, ale také myšlení a rozumu. Jazyk je sekundární. Primární je mapování, jelikož právě ono schvaluje použití jazyka zdrojové domény a inferenční vzorce pro koncepty cílové domény. Mapování je taktéž konvenční, tzn. je pevnou součástí našeho konceptuálního systému, jedním z konvenčních způsobů konceptualizace milostných vztahů.

Tento pohled na metaforu je zcela v rozporu s pohledem, který považuje metafory za jazykové výrazy. Pokud by metafory opravdu byly pouhé jazykové výrazy, očekávali bychom, že odlišné metafory budou tvořeny odlišnými jazykovými výrazy. Proto by věta „We’ve hit a dead-end street“⁵⁷ tvořila jednu metaforu, věta „We can’t turn back now“⁵⁸ by tvořila metaforu druhou, naprosto odlišnou, věta „Their marriage is on the rocks“⁵⁹ by představovala jinou metaforu. A spousta dalších příkladů. Přesto se však nezdá, že by zde šlo o spoustu rozdílných metafor. Jedná se o metaforu, v níž je láska konceptualizována jako cesta. Mapování nám přesně napovídá, jak je láska jako cesta konceptualizována. A právě tento sjednocený způsob *konceptualizace* lásky pomocí metafory se realizuje v mnoha odlišných *jazykových* výrazech.

Měli bychom upozornit, že teoretikové současné metafory obvykle používají termín „metafora“, když odkazují na konceptuální mapování, a termín „metaforický výraz“, když odkazují na individuální jazykový výraz (např. *dead-end street*⁶⁰), který je mapováním schválen. Tuto terminologii jsme přijali z následujícího důvodu: Metafora jakožto fenomén v sobě zahrnuje jak konceptuální mapování, tak individuální jazykové výrazy. Je ale důležité mezi nimi rozlišovat. Jelikož se jedná o mapování, jež jsou primární a jež stanovují zobecnění, která jsou naším hlavním zájmem, ponechali jsme termín „metafora“ spíše pro mapování než pro jazykové výrazy.

⁵⁷ Česky „Dostali jsme se do slepé uličky“.

⁵⁸ Česky „Nemůžeme se teď vrátit“.

⁵⁹ Česky „Jejich manželství je v troskách“.

⁶⁰ Česky „slepá ulička“.

V oborové literatuře se používají kapitálky, např. LÁSKA JE CESTA, jako mnemotechnická pomůcka pro pojmenování mapování. Pokud tedy odkazujeme na metaforu LÁSKA JE CESTA, odkazujeme na soubor korespondencí, o kterých jsme mluvili výše. Věta „láska je cesta“ je na druhou stranu metaforický výraz, jemuž porozumíme pomocí souboru korespondencí.

Zobecnění

Metafora LÁSKA JE CESTA je konceptuální mapování, které charakterizuje zobecnění dvou typů:

Zobecnění o polysémii: zobecnění týkající se spolu souvisejících významů jazykových výrazů, například *dead-end street*, *crossroads*, *stuck*, *spinning one's wheels*, *not going anywhere*⁶¹ a mnoho dalších.

Zobecnění o inferenci: zobecnění týkající se inferencí napříč různými konceptuálními doménami.

To znamená, že existence mapování poskytuje obecnou odpověď na dvě otázky:

Proč slova pro cestování používáme k popisu milostných vztahů?

Proč používáme stejné inferenční vzorce pro to, abychom uvažovali o cestování i o milostných vztazích?

Z pohledu lingvistického analytika je tudíž existence tohoto párování slov napříč doménami a existence inferenčních vzorců důkazem pro existenci těchto mapování.

Neobvyklá rozšíření konvenčních metafor

Fakt, že mapování LÁSKA JE CESTA je stálou součástí našeho konceptuálního systému, objasňuje, proč je možné chápat nová a imaginativní využití mapování okamžitě, jestliže máme ontologické korespondence a další znalost o cestách. Vezměme si text jedné písně „We're driving in the fast lane on the freeway of love.“⁶² Znalost o cestování je zde tato: pokud se řítíte závratnou rychlostí, ujedete dlouhou cestu v krátkém čase, přičemž to může být vzrušující a nebezpečné. Obecné metaforické mapování tuto znalost o řízení mapuje do znalosti o milostných vztazích. Nebezpečí může nastat na vozidle (vztah nemusí vydržet) nebo na cestujících

⁶¹ Česky „slepá ulička, křižovatka, uvíznutý, protáčení kol, nikam nevést“.

⁶² Česky „Řítíme se závratnou rychlostí po dálnici lásky“.

(milenci mohou být emocionálně zraněni). Vzrušení na této milostné cestě má sexuální charakter. Skutečnost, že textu písňe rozumíme, je důsledkem toho, že předem existují metaforické korespondence metafory LÁSKA JE CESTA. Text písňe je okamžitě srozumitelný anglickým mluvčím, poněvadž tyto metaforické korespondence jsou součástí jejich konceptuálního systému.

Metafora LÁSKA JE CESTA a Reddyho metafora potrubí byly dva příklady, které mě jako první přesvědčily o tom, že metafora není řečnická figura, ale způsob myšlení, jenž je definován pomocí systematického mapování ze zdrojové domény do domény cílové. Přesvědčily mě o tom tři znaky metafory, o kterých jsem už mluvil:

- 1) Systematičnost v lingvistických korespondencích.
- 2) Užití metafory k tomu, aby řídila naše uvažování a chování, jež je na tomto uvažování postaveno.
- 3) Možnost porozumění neobvyklým rozšířením na základě konvenčních korespondencí.

Motivace

Každá konvenční metafora, tzn. každé mapování, je stálým vzorcem konceptuální korespondence napříč konceptuálními doménami. Každé mapování pak definuje otevřenou třídu potencionálních korespondencí napříč inferenčními vzorci. Když je mapování aktivováno, může se aplikovat na novou znalostní strukturu zdrojové domény a charakterizovat korespondující znalostní strukturu domény cílové.

Na mapování bychom neměli pohlížet jako na procesy nebo algoritmy, které mechanicky přijímají vstupy zdrojové domény a vytvářejí výstupy domény cílové. Místo toho bychom měli mapování chápat jako stálý vzorec ontologických korespondencí napříč doménami, které mohou, ale nemusí být aplikovány na znalostní strukturu zdrojové domény nebo na její lexikální jednotku. Lexikální jednotky, které jsou ve zdrojové doméně konvenční, tudíž nejsou vždy konvenční v doméně cílové. Namísto toho každá lexikální jednotka zdrojové domény může, ale nemusí použít statický vzorec mapování. Pokud jej použije, rozšíří tak lexikalizovaný význam v cílové doméně, v níž je tento význam charakterizován pomocí mapování. Pokud jej nepoužije, pak nebude mít lexikální jednotka zdrojové domény konvenční význam v cílové doméně. Stále ale může být aktivně mapována

v případě neobvyklé metafory. Proto slova *dálnice* a *závratná rychlost* tradičně nespojujeme s láskou. Znalostní struktury, které jsou s nimi však spojeny, jsou mapovány pomocí metafory LÁSKA JE CESTA v příkladu „We’re driving in the fast lane on the freeway of love.“

Zobrazitelné idiomy

Mnoho metaforických výrazů, o nichž se pojednává v literatuře o konvenčních metaforách, jsou idiomy. V tradičním pojetí mají idiomy nahodilý význam, v kognitivní lingvistice však existuje možnost, že tyto významy nejsou nahodilé, ale spíše motivované. To znamená, že nevznikají automaticky z produktivních pravidel, ale zapadají do jednoho či více vzorců, které jsou přítomny v konceptuálním systému. Podívejme se na idiomy detailněji.

Idiom „spinning one’s wheels“⁶³ s sebou nese konvenční mentální obraz: kola auta uvíznou v nějaké hmotě – v bahně, písku, sněhu nebo také na ledě –, takže auto se nemůže rozjet, když je zapnutý motor a kola se točí. Část znalosti týkající se tohoto obrazu je, že se vynakládá mnoho energie (kola, která se neustále protáčeji) bez toho aniž by došlo k nějakému postupu, že situace se sama od sebe hned nezmění, že bude potřeba hodně námahy ze strany uživatelů auta, aby vozidlo uvedli do provozu, což ale také nemusí být možné.

Metafora LÁSKA JE CESTA se aplikuje na tuto znalost o obraze. Mapuje tuto znalost do znalosti o milostných vztazích: vynakládá se mnoho energie bez jakéhokoli postupu k naplnění společných cílů, situace se sama od sebe nezmění, milenci budou muset vynaložit hodně úsilí k tomu, aby postoupili kupředu a tak dále. Stručně řečeno, pokud jsou k idiomům přidruženy konvenční obrazy, je běžné, že nezávisle motivovaná konceptuální metafora bude mapovat tuto znalost ze zdrojové domény do domény cílové. Výzkumem experimentů, které ověřovaly existenci takovýchto obrazů a mapování, se zabýval Gibbs (1990a; 1990b).

⁶³ Česky doslova „protáčet kola“, přeneseně „marnit čas“ (často něčím, co není účinné a nemá žádný výsledek).

V mapování LÁSKA-JE-CESTA koresponduje milostný vztah s vozidlem. Vozidlo je nadřazenou kategorií, jež v sobě obsahuje základní kategorie, jako je auto, vlak, loď a letadlo. Příklady vozidel bývají obvykle čerpány ze škály základních kategorií: auto (*dlouhá hrbolatá cesta, uváznout*), vlak (*vykolejit*), loď (*na mělčině, ztroskotání*), letadlo (*odstartovat, vyskočit*). Nejde o náhodu: celkově jsme zjistili, že mapování se nacházejí spíše na vyšší úrovni než na úrovni základní. Proto nenacházíme plně obecná submapování typu MILOSTNÝ VZTAH JE AUTO; pokud je milostný vztah konceptualizován jako auto, obvykle jej také nalezneme konceptualizovaný jako loď, vlak, letadlo a tak dále. Jde tedy o nadřazenou kategorii VOZIDLO, nikoliv základní kategorii AUTO, jež se nachází v obecném mapování.

Nemělo by nás překvapit, že zobecnění se nacházejí na nadřazené úrovni, zatímco zvláštní případy⁶⁴ na úrovni základní. Konec konců je základní úroveň úrovní mnoha mentálních obrazů a bohaté znalostní struktury. (Více o vlastnostech základních kategorií viz Lakoff, 1987, s. 31–50.) Mapování v nadřazené úrovni maximalizuje možnosti pro mapování bohatých konceptuálních struktur ze zdrojové domény do cílové domény, jelikož povoluje mnoho příkladů ze základní úrovně, přičemž každý z nich v sobě nese řadu informací.

O konvenčních mapováních se tudíž předpokládá toto: mapované kategorie se budou spíše nacházet na nadřazené úrovni než na úrovni základní. Nenajdeme tedy mapování typu MILOSTNÝ VZTAH JE AUTO nebo MILOSTNÝ VZTAH JE LOŤ. Místo toho najdeme oba příklady základní úrovně (např. auta i lodě) na nadřazené úrovni vozidla, což mimo jiné naznačuje, že zobecnění se nachází o úroveň výše. Ze stovek příkladů konvenčních mapování, kterými jsme se dosud zabývali, vyšel tento předpoklad: v mapování jsou použity nadřazené kategorie.

Základní sémantické koncepty, které jsou metaforické

Většinu lidí nepřekvapí, když zjistí, že emocionální koncepty jako láska nebo vzték jsou chápány metaforicky. Je ale zajímavé si uvědomit, že i ty nejzákladnější

⁶⁴ Zvláštní případy jsou konkretizacemi metafor, které se nacházejí na obecné úrovni. Kövecses (2010) například uvádí, že metafora ŽIVOT JE CESTA je zvláštním případem obecnější metafory CÍLE JSOU DESTINACE.

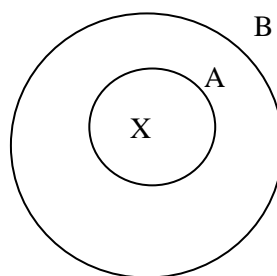
koncepty v našich konceptuálních systémech jsou taktéž obvykle chápány skrze metaforu – koncepty jako čas, kvantita, stav, změna, činnost, příčina, cíl, prostředek, modalita, a dokonce i kategorie. Toto jsou koncepty, které obvykle vstupují do gramatiky jazyků, a pokud jsou skutečně svou podstatou metaforické, pak se metafora stává pro gramatiku ústřední.

Rád bych ještě podotkl, že tytéž úvahy, jež vedou k tomu, že přijmeme metaforu LÁSKA JE CESTA, vedou nevyhnutelně k závěru, že tyto základní koncepty jsou často, nebo možná vždy, chápány prostřednictvím metafory.

Kategorie

Klasické kategorie jsou chápány metaforicky na základě ohraničených oblastí nebo také „nádob“. Něco tedy může být *uvnitř* nebo *vně* kategorie, může to být *vloženo* do kategorie nebo z kategorie *odebráno*. Logika klasických kategorií je logikou nádob (viz Schéma 11.1).

Schéma 11.1



X leží v A

A leží v B

X leží v B

Pokud X leží v nádobě A a nádoba A leží v nádobě B, pak X leží v nádobě B.

Toto tvrzení je pravdivé nikoliv na základě logické dedukce, ale na základě topologických vlastností nádob. V rámci metafory KLASICKÉ KATEGORIE JSOU NÁDOBY jsou logické vlastnosti kategorií odvozeny od logických vlastností nádob. Jedna z nejdůležitějších logických vlastností klasických kategorií je ta, že pro ně platí klasický sylogismus.

Klasický sylogismus:

Sokrates je člověk.

Všichni lidé jsou smrtelní.

Tudíž, Sokrates je smrtelný.

Tento sylogismus má následující formu:

Pokud X leží v kategorii A a kategorie A leží v kategorii B, pak X leží v kategorii B.

Lze tedy říct, že logické vlastnosti klasických kategorií vycházejí z topologických vlastností nádob a že metaforické mapování směřuje z nádob do kategorií. Pokud jsou topologické vlastnosti nádob zachovány mapováním, bude tento výsledek pravdivý.

Jinými slovy, je potřeba uvést jedno zobecnění. Jazyk nádob se aplikuje na klasické kategorie a logika nádob pro tyto kategorie platí. Jedno metaforické mapování by mělo charakterizovat lingvistická i logická zobecnění najednou. Toho však může být dosaženo jen pod podmínkou, že jsou topologické vlastnosti nádob zachovány v mapování.

Společný lingvistický a deduktivní vztah mezi nádobami a klasickými kategoriemi není ojedinělým případem. Podívejme se na další příklad.

Kvantita a lineární stupnice

Koncept kvantity zahrnuje přinejmenším dvě metafory. První z nich je dobře známá metafora VÍCE JE NAHOŘE, MÉNĚ JE DOLE⁶⁵, která je obsažena v nesčetném množství výrazů jako *prices rose, stocks skyrocketed, the market plummeted*⁶⁶ a tak dále. Druhá metafora zní LINEÁRNÍ STUPNICE JSOU CESTY. Tuto metaforu můžeme vidět v následujících výrazech:

⁶⁵ Jedná se o orientační konceptuální metaforu.

⁶⁶ Česky „ceny stouply“, „akcie vyletěly nahoru“, „trh prudce klesl“.

John is *far* more intelligent than Bill.⁶⁷

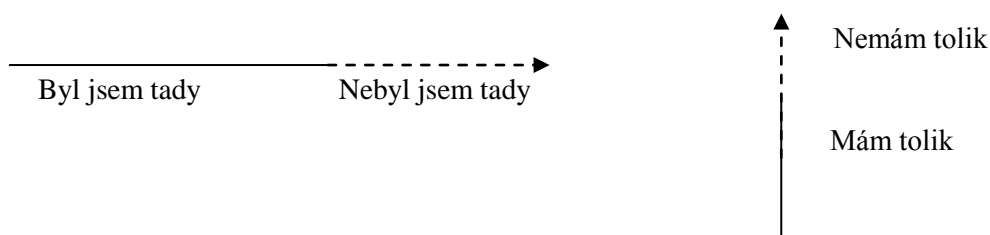
John's intelligence *goes way beyond* Bill's.⁶⁸

John is *way ahead of* Bill in intelligence.⁶⁹

Metafora mapuje výchozí bod cesty do spodní části stupnice a obecně také mapuje ujetou vzdálenost směrem ke kvantitě.

Obzvláště zajímavý je fakt, že logika cest se mapuje do logiky lineární stupnice (viz Schéma 11.2).

Schéma 11.2



Inference cesty: pokud jdete z bodu A do bodu C a nyní se nacházíte ve středovém bodě B, pak jste byli na všech bodech mezi body A a B a na žádném bodě mezi body B a C.

Příklad: Pokud jedete ze San Francisca do New Yorku po Route 80 a nyní jste v Chicagu, pak jste už byli v Denveru, ale nebyli jste v Pittsburghu.

Inference lineární stupnice: pokud máte na účtu přesně 50 dolarů, pak máte 40 dolarů, 30 dolarů a tak dále, nikoliv však 60 dolarů, 70 dolarů nebo vyšší částku.

Forma těchto inferencí je totožná. Inference cesty je důsledkem kognitivní topologie cest. Tato inferencí bude platit pro jakékoliv obrazové schéma cesty. Opět je potřeba uvést lingvistické a inferenční zobecnění. K tomu použijeme metaforu LINEÁRNÍ STUPNICE JSOU CESTY za předpokladu, že metafory obecně zachovávají kognitivní topologii (tzn. obrazově-schematickou strukturu) zdrojové domény.

Pokud se podíváme na samotnou inferenční strukturu, lze navrhnout nemetaforickou alternativu, v níž budou lineární stupnice i cesty sloužit jako příklady obecnějšího abstraktního schématu. Pokud však vezmeme v úvahu inferenční

⁶⁷ Česky „John je *daleko* inteligentnější než Bill“.

⁶⁸ Česky „Johnova inteligence *překračuje* Billovu“.

⁶⁹ Česky „John je inteligentně *daleko před* Billem“.

i lexikální data, je zřejmé, že je vyžadováno metaforické řešení. Výraz „ahead of“⁷⁰ pochází z prostorové domény, nikoliv z domény lineární stupnice: výraz „ahead“ je ve své podstatě definován s ohledem na něčí hlavu⁷¹ – odkazuje na směr, k němuž je dotyčný otočen. Tvrzení, že neexistuje žádné metaforické mapování z cest do stupnic, znamená, že výraz „ahead of“ není ve své podstatě prostorový a není charakterizován s ohledem na hlavu. Toto tvrzení spíše znamená, že výraz „ahead“ je vysoce abstraktní, je v neutrálním vztahu k prostoru a lineárním stupnicím a nemá nic společného s hlavami. Šlo by o bizarní analýzu. Podobně u věty „John’s intelligence goes way beyond Bill’s“ by nemetaforická analýza tvrdila, že výraz „go“ není ve své podstatě vůbec sloveso pohybu, ale jakýsi neutrální výraz mezi pohybovým a lineárním vztahem, což by také bylo bizarní. Stručně řečeno, pokud uznáme, že výrazy „ahead of“ a „go“ jsou ve své podstatě prostorové, potom fakt, že mohou být také použity pro lineární stupnice, vede k metaforickému řešení. Pro tyto případy nemůže existovat žádný neutrální význam slova „go“, jelikož výraz „go beyond“ ve svém prostorovém významu zahrnuje pohyb, zatímco ve významu lineární stupnice žádný význam pohybu nebo změny obsažen není. Jde pouze o jeden bod na stupnici. Řešení neutrálního příkladu zde tedy ani není možné.

Princip invariantnosti

V příkladech, kterými jsme se právě zabývali, jsou obrazová schémata charakterizující zdrojové domény (nádoby, cesty) mapovány do cílové domény (kategorie, lineární stupnice). Tento postřeh vede k následující hypotéze, která se nazývá „princip invariantnosti“:

Metaforická mapování zachovávají kognitivní topologii (tzn. obrazově-schematickou strukturu) zdrojové domény, která je do jisté míry shodná s inherentní strukturou cílové domény.⁷²

⁷⁰ Česky „před něčím“.

⁷¹ Jak můžeme vidět, v anglickém výrazu se opravdu slovo „head“ (hlava) vyskytuje, zatímco v češtině takovou předložku, která by podobně naznačovala směr s ohledem na něčí hlavu, nemáme. Snad nejvíce se tomuto anglickému výrazu blíží výraz „čelem“.

⁷² Jinými slovy, princip invariantnosti stanovuje, že metafora mapuje ze zdrojové domény pouze ty informace, které jsou koherentní v cílové doméně.

Princip invariantnosti garantuje, že ve schématech nádob budou vnitřní elementy mapovány do vnitřních, vnější do vnějších a hranice budou mapovány do hranic; ve schématech cest budou zdroje mapovány do zdrojů, cíle do cílů, trajektorie do trajektorií a tak dále.

Abychom správně pochopili princip invariantnosti, je důležité, abychom na mapování nepohlíželi jako na algoritmické procesy, které „začínají“ u struktury zdrojové domény a končí u struktury domény cílové. Toto chybné pochopení mapování by vedlo k chybnému pochopení principu invariantnosti, totiž, že jako první vybereme celou obrazově-schematickou strukturu zdrojové domény a tu poté „zkopírujeme“ do cílové domény, pokud tedy cílová doména tento proces nenaruší.

Místo toho bychom měli na princip invariantnosti nahlížet z hlediska omezení na pevně stanovených korespondencích: pokud se podíváme na existující korespondence, uvidíme, že princip invariantnosti platí: vnitřní elementy zdrojové domény korespondují s vnitřními elementy cílové domény; vnější elementy zdrojové domény korespondují s vnějšími elementy cílové domény a tak dále. V důsledku toho se potom ukáže, že obrazově-schematická struktura cílové domény nemůže být narušena: nenajdeme případy, kde je vnitřní element zdrojové domény mapován do vnějšího elementu domény cílové nebo kde je vnější element zdrojové domény mapován do cesty cílové domény. K tomu jednoduše nedojde.

Cílová doména má přednost

Důsledkem principu invariantnosti je, že obrazově-schematická struktura, která je obsažena v cílové doméně, nemůže být porušena, a že inherentní struktura cílové domény automaticky omezuje možnosti pro mapování. Tento obecný princip objasňuje mnoho dříve záhadných omezení na metaforických mapováních. Objasňuje například, proč někdo může dát někomu kopanec, i když dotyčná osoba po tomto aktu nic nevlastní, a proč můžete někomu předat nějakou informaci, i když o ni nepřijdete.⁷³ Jedná se o důsledek faktu, že inherentní struktura cílové domény automaticky omezuje to, co může být mapováno. Zvažme například tu část naší inherentní znalosti o činnostech, která říká, že činnosti přestávají existovat po tom,

⁷³ Pokud někomu něco dáme či předáme, sami o tento předmět většinou přijdeme, kdežto druhá strana něco získá. Zde je však sloveso „give“ použito v metaforickém významu. Pokud tedy někomu dáme kopanec, nedochází k předávání jako takovému (druhá strana nic nezíská). U informací pak dojde k předání, ale dotyčný po předání o tuto informaci nepřichází (stále ji uchovává v hlavě).

co se objeví. Nyní zvažme metaforu ČINNOSTI JSOU PŘESUNY, v níž jsou činnosti konceptualizovány jakožto objekty, které se přesunují z agentu na patiens, například když někdo někoho kopne nebo praští. Víme (na základě části naší znalosti cílové domény), že činnost přestane existovat poté, co se objeví. Ve zdrojové doméně, v níž se odehrává dávání, vlastní recipient objekt, který mu byl dán po aktu dávání. Toto však nemůže být mapováno do cílové domény, poněvadž inherentní struktura cílové domény stanovuje, že žádné takové objekty poté, co je činnost dokončena, neexistují. Převaha cílové domény v principu invariantnosti vysvětluje, proč můžeme někomu dát kopanec, aniž by dotyčný po této akci něco získal.

Abstraktní inference jako metaforické prostorové inference

Prostorové inference jsou charakterizovány pomocí topologické obrazově-schematické struktury. Viděli jsme případy, jako například KATEGORIE JSOU NÁDOBY a LINEÁRNÍ STUPNICE JSOU CESTY, kde je obrazově-schematická struktura zachována metaforou a kde abstraktní inference o kategoriích a lineárních stupnicích fungují jako metaforické verze prostorových inferencí o nádobách a cestách. Princip invariantnosti předpokládá, že obrazově-schematická struktura je vždy zachována metaforou.

Princip invariantnosti vznáší možnost, že mnoho abstraktních inferencí, pokud ne všechny, představuje vlastně metaforické verze prostorových inferencí, jež jsou v topologické obrazově-schematické struktuře inherentní. Nyní se přesunu k jiným případům základních, ale abstraktních konceptů, abychom viděli, jaký existuje důkaz pro tvrzení, že takovéto koncepty jsou v podstatě charakterizovány pomocí metafory.

Čas

Často se poukazuje na to, že v angličtině je čas konceptualizován z hlediska prostoru. Detaily jsou poměrně zajímavé.

Ontologie: Čas se chápe z hlediska věcí (tzn. entit a míst) a pohybu.

Předpokládaná podmínka: Přítomný čas je na stejném místě jako kanonický pozorovatel.

Mapování:

Časy jsou věci.

Plynutí času je pohyb.

Budoucí časy jsou před pozorovatelem, minulé časy jsou za pozorovatelem.

Jedna věc se pohybuje, druhá je nehybná; nehybná entita je deiktické centrum.

Logický důsledek:

Jelikož je pohyb kontinuální a jednodimenzionální, je také plynutí času kontinuální a jednodimenzionální.

Zvláštní případ 1:

Pozorovatel je nehybný; časy jsou entity, které se pohybují vzhledem k pozorovateli.

Časy jsou orientovány čelem ke směru jejich pohybu.

Logické důsledky:

Pokud čas 2 následuje po čase 1, pak je čas 2 vzhledem k času 1 v budoucnosti.

Čas míjející pozorovatele je čas přítomný.

Rychlost času se měří s ohledem na pozorovatele.

Zvláštní případ 2:

Časy jsou nehybné polohy; pozorovatel se pohybuje s ohledem na čas.

Logické důsledky:

Čas má nějaký rozsah a můžeme jej změřit.

Prodloužený čas, stejně jako územní plochu, si lze představit jako ohraničenou oblast.

Tato metafora PLYNOUCÍ ČAS JE POHYB společně se svými dvěma zvláštními případy reprezentuje zobecnění, které objasňuje širokou škálu případů, v nichž může být prostorový výraz také použit pro vyjádření času. Zvláštní případ 1, PLYNOUCÍ ČAS JE POHYB OBJEKTU, objasňuje jak jazykovou formu, tak sémantické důsledky výrazů typu:

The time will come when... The time has long since gone when...The time for action has arrived. That time is here. In the weeks following next Tuesday... On the preceding day...

I'm looking ahead to Christmas. Thanksgiving is coming up on us. Let's put all that behind us. I can't face the future. Time is flying by. The time has passed when...⁷⁴

Zvláštní případ 1 tudíž charakterizuje obecný princip, který leží za časovým užitím slov jako *come, go, here, follow, precede, ahead, behind, fly, pass*⁷⁵ a který nejen vysvětluje, proč jsou tato slova použita pro vyjádření prostoru i času, ale také proč znamenají to, co znamenají.

Zvláštní případ 2, PLYNOUCÍ ČAS JE POHYB KRAJINOU, vysvětluje jinou škálu případů, výrazy typu:

There's going to be trouble down the road. He stayed there for ten years. He stayed there a long time. His stay in Russia extended over many years. He passed the time happily. He arrived on time. We're coming up on Christmas. We're getting close to Christmas. He'll have his degree within two years. I'll be there in a minute.⁷⁶

Zvláštní případ 2 mapuje výrazy pro místa jako *down the road, for + místo, long, over, come, close to, within, in, pass*, do korespondujících časových výrazů, které mají odpovídající významy. Zvláštní případ 2 opět stanovuje obecný princip, jenž vztahuje prostorové termíny a inferenční vzorce k časovým termínům a inferenčním vzorcům.

Detaily těchto dvou zvláštních případů jsou poněkud rozdílné; ve skutečnosti si navzájem odporují. Existence takových zvláštních případů má obzvláště zajímavý teoretický důsledek: slova, která jsou mapována oběma zvláštními případy, nebudou mít stejnou interpretaci. Vezměme si příklad *come* ve větách *Christmas is coming* (zvláštní případ 1) a *We're coming up on Christmas* (zvláštní případ 2). V obou větách je výraz *come* časový, ale v první větě je prvním argumentem plynoucí čas, kdežto ve druhé je jím pohybující se pozorovatel. Totéž platí u výrazu *pass* ve větách *The time has passed* (zvláštní případ 1) a *He passed the time* (zvláštní případ 2).

⁷⁴ Česky „Přijde čas, kdy... Ta doba je již dávno pryč, kdy... Přišel čas jednat. Teď nastal ten čas. V týdnech po příštím úterý... Předcházející den... Hledím vpřed na Vánoce. Den díkůvzdání se nám blíží. Hoďme to všechno za hlavu. Nemohu pohlédnout do tváře budoucnosti/Nemohu čelit budoucnosti. Čas letí. Ten čas, kdy..., už je pryč...“.

⁷⁵ Česky „přijít, jít, zde, následovat, předcházet, před, za, letět, míjet“.

⁷⁶ Česky „V budoucnu bude nějaký problém (doslova: Dole na cestě bude nějaký problém). Zůstal tam deset let. Zůstal tam dlouho. Jeho pobyt v Rusku se prodloužil na mnoho let. Čas si krátil radostně. Přijel včas. Vánoce přicházejí. Už se nám blíží Vánoce (doslova: Už se blížíme k Vánocům). Do dvou let bude mít titul. Budu tam za chvíli“.

Tyto rozdíly v detailech mapování ukazují, že není možné jen tak tvrdit, že prostorové výrazy mohou být použity, když mluvíme o čase, a to bez specifikování detailů, jako kdyby tyto výrazy byly jen jednou korespondencí mezi časem a prostorem. Pokud mluvíme otevřeně o stanovení mapování, zjistíme, že existují dva rozdílné a rozporuplné podpříklady.

Fakt, že čas je chápán metaforicky ve vztahu k pohybu, entitám a místům, se shoduje s naší biologickou znalostí. Ve svých vizuálních systémech máme detektory pohybu a detektory objektů/míst. Nemáme však detektory času (ať už by to znamenalo cokoliv). To, že čas chápeme ve vztahu k věcem a pohybu, tedy dává biologický smysl.

Dualita

Dva zmíněné zvláštní případy (místo a objekt) týkající se metafory PLYNOUCÍ ČAS JE POHYB nejsou pouze náhodným znakem našeho chápání času. Jak uvidíme níže, existují i jiné metafory, které vstupují do takových párů představujících místa/objekty. Takovéto páry se nazývají „duály“ a celý tento fenomén, v němž metafory vstupují do párů představujících místa/objekty, se nazývá „dualita“.

Simultánní mapování

Je důležité si připomenout, že metaforická mapování jsou spíše stálými korespondencemi, které mohou být aktivovány, než algoritmickými procesy, jež přijímají vstupy a vydávají výstupy. *Nejedná* se tedy o případ, kdy věty, které obsahují konvenční metafory, jsou výsledky procesů reálného času představujících přechod od doslovného chápání k chápání metaforickému. Věť *The time for action has arrived* neporozumíme tak, že nejprve přečteme doslovně výraz *arrive* a po tom, co zjistíme, že tento postup je chybný, mu zkusíme přisoudit význam časový. Metafora PLYNOUCÍ ČAS JE POHYB je pevná struktura existujících korespondencí mezi doménami prostoru a času a výraz *arrive* má konvenční rozšířený význam, který využívá tuto pevnou strukturu korespondencí.

Proto je možné, že dvě rozdílné části jedné věty využívají dvě rozdílná metaforická mapování najednou. Zvažme například frázi *within the coming weeks*.⁷⁷ Výraz *within* využívá metaforu času jakožto nehybnou krajinu, jež má nějaký rozsah a ohraničené oblasti, kdežto výraz *coming* využívá metaforu času jakožto pohybujících se objektů. K tomuto může dojít, jelikož tyto dvě metafory času si z cílové domény volí odlišné aspekty. Fráze *the coming weeks* konceptualizuje týdny jako celek, pohybující se ve vztahu k pozorovateli. Výraz *within* se orientuje dovnitř tohoto celku a konceptualizuje tento celek jako ohraničenou oblast s nějakým vnitřkem. Každé mapování je použito částečně. Tedy, i když jsou mapování jakožto celky rozporuplná, existují případy, v nichž mohou být části těchto mapování konzistentně překryty. Princip invariantnosti povoluje, aby byly tyto části mapování zvoleny a použity k tomu, aby charakterizovaly, jak uvažujeme o různých aspektech cílové domény.

Simultánní mapování jsou velmi častá v poezii. Vezměme si pro příklad verš od Dylana Thomase „Do not go gentle into that good night.“ Výraz „go“⁷⁸ odráží metaforu SMRT JE ODCHOD, „gentle“⁷⁹ odráží metaforu ŽIVOT JE BOJ, kde smrt znamená porážku. Výraz „night“⁸⁰ odráží metaforu ŽIVOT JE DEN, kde smrt znamená noc. Tento verš obsahuje tři odlišné metafory pro smrt, z nichž každá je mapována do rozdílných částí věty. Je to možné proto, že mapování jsou pevnými korespondencemi.

Z tohoto příkladu vychází důležité ponaučení. V matematice představují mapování statické korespondence. V počítačové vědě je běžné představovat matematická mapování pomocí algoritmických procesů, které probíhají v reálném čase. Výzkumníci zabývající se zpracováním informací v psychologii a kognitivní vědě také běžně představují mapování jako algoritmické postupy probíhající v reálném čase. Někteří výzkumníci z těchto oborů chybně předpokládají, že metaforická mapování, o nichž se bavíme, by také měla být reprezentována jako sekvenční algoritmické postupy probíhající v reálném čase, kde vstupem do každé metafory je doslovný význam. Jakýkoliv pokus o tento postup se však pro případy simultánních mapování, o nichž jsme právě diskutovali, nezdaří.

⁷⁷ Česky „během/v rámci nadcházejících týdnů“.

⁷⁸ Česky „jít“.

⁷⁹ Česky doslovně „jemný“.

⁸⁰ Česky „noc“.

Událostní struktura

Nyní bych se obrátil na výzkum, který jsem prováděl se svými studenty (zejména Sharon Fischler, Karin Myhre a Jane Espenson) a který se zaměřoval na metaforické chápání událostní struktury v angličtině. Zjistili jsme, že nejrůznější aspekty událostní struktury, zahrnující pojmy jako stavy, změny, procesy, činnosti, příčiny, cíle a prostředky, jsou charakterizovány kognitivně prostřednictvím metafory na základě prostoru, pohybu a síly.

Všeobecné mapování, ke kterému jsme dospěli, je následující:

Metafora událostní struktury

Stavy jsou lokace (ohraničené oblasti v prostoru).

Změny jsou pohyby (dovnitř nebo ven z ohraničených oblastí).

Příčiny jsou síly.

Činnosti jsou samohybné pohyby.

Cíle jsou destinace.

Prostředky jsou cesty (k destinacím).

Problémy jsou překážky v pohybu.

Očekávaný postup kupředu je cestovní plán; plán je virtuální cestující, který dosahuje předem dohodnutých destinací v předem dohodnutých časech.

Externí události jsou velké pohybující se objekty.

Dlouhodobé smysluplné aktivity jsou cesty.

Toto mapování zobecňuje velmi širokou škálu výrazů jednoho či více aspektů událostní struktury. Vezměme například stavy a změny. Říkáme, že jsme *ve* stavu nebo *mimo* stav, že *přecházíme* do stavu nebo z něj *vycházíme*, že do něj *vstupujeme* nebo z něj *odcházíme*, že se do něj *dostáváme* nebo z něj *vystupujeme*.

Jedná se o bohatou a komplexní metaforu, jejíž části na sebe vzájemně působí komplexními způsoby. Abychom získali představu o tom, jak to funguje, zvažme submapování „Problémy jsou překážky v pohybu.“ V této metafoře představuje smysluplná činnost samohybný pohyb směrem k destinaci. Problém je něco, co brání pohybu směřujícímu k destinaci. Metaforické problémy tohoto druhu členíme do pěti typů: překážky; územní rysy; zátěže; protisíly; nedostatek zdroje energie. Zde uvádím ke každému typu příklady:

Překážky:

He got over his divorce. He's trying to get around the regulations. He went through the trial. We ran into a brick wall. We've got him boxed into a corner.⁸¹

Územní rysy:

He's between a rock and a hard place. It's been uphill all the way. We've been bogged down. We've been hacking our way through a jungle of regulations.⁸²

Zátěže:

He's carrying quite a load. He's weighed down by a lot of assignments. He's been trying to shoulder all the responsibility. Get off my back!⁸³

Protisíly:

Quit pushing me around. She's leading him around by the nose. She's holding him back.⁸⁴

Nedostatek zdroje energie:

I'm out of gas. We're running out of steam.⁸⁵

Abychom poznali, jak bohatá událostní struktura je, zvažme některé její základní důsledky:

Způsob činnosti je způsob pohybu.

Různé způsoby dosažení nějakého cíle jsou různé cesty.

Síly ovlivňující činnost jsou síly ovlivňující pohyb.

Neschopnost jednat je neschopnost se pohybovat.

Pokrok je ujetá vzdálenost nebo vzdálenost od cíle.

U každého důsledku po jednom uvedeme příklady a zahrneme také několik zvláštních případů.

Prostředky k činnosti jsou prostředky k pohybu:

⁸¹ Česky „Překonal rozvod. Snaží se obejít nařízení. Prošel si soudem. Narazili jsme na překážku (doslova: Narazili jsme na cihlovou zeď.) Zahnali jsme ho do kouta“.

⁸² Česky „Má dilema (jinými slovy: Je v situaci, kdy musí učinit rozhodnutí mezi dvěma alternativami, přičemž každá z nich je stejně nepřijemná. V češtině se tomuto nejvíce blíží výraz „z bláta do louže“). Bylo to celou dobu namáhavé (doslova: Bylo to celou dobu do kopce). Zabředli/Zamotali jsme do toho. Klestili jsme si cestu přes džungli předpisů“.

⁸³ Česky „Má toho hodně (doslova: Nese poměrně těžký náklad.) Je zatížen mnoha úkoly. Snaží se převzít veškerou zodpovědnost (doslova: Snaží se veškerou zodpovědnost vzít na svá ramena. V češtině spíše „na svá bedra“). Neotravuj mě! (doslova: Slez mi ze zad!)“

⁸⁴ Česky „Přestaň mě komandovat/Přestaň se mnou vláčet. Vede ho za nos. Drží ho stranou“.

⁸⁵ Česky „Jsem unavený (doslova: Došla mi energie). Dochází nám energie (doslova: Dochází nám pára.)“

It is smooth sailing from here on in. It's all downhill from here. There's nothing in our way.⁸⁶

Různé způsoby dosažení výsledku jsou různé cesty:

Do it this way. She did it the other way. Do it any way you can. However you want to go about it is fine with me.⁸⁷

Způsob činnosti je způsob pohybu:

We are moving/running/skipping right along. We slogged through it. He is flailing around. He is falling all over himself. We are leaping over hurdles. He is out of step. He is in step.⁸⁸

Opatrná činnost je opatrný pohyb:

I'm walking on eggshells. He is trading on thin ice. He is walking a fine line.⁸⁹

Rychlost činnosti je rychlost pohybu:

He flew through his work. He is running around. It is going swimmingly. Keep things moving at a good clip. Things have slowed to a crawl. She is going by leaps and bounds. I am moving at a snail's pace.⁹⁰

Smysluplná činnost je samohybný pohyb směrem k destinaci; k tomuto se vztahují následující zvláštní případy:

Pokrok je pohyb kupředu:

We are moving ahead. Let's forge ahead. Let's keep moving forward. We made lots of forward movement.⁹¹

Množství pokroku je ujetá/ušlá vzdálenost:

We've come a long way. We've covered lots of ground. We've made it this far.⁹²

⁸⁶ Česky „Teď už to půjde hladce. Teď už to půjde jedna radost (doslova: Teď už to bude jen z kopce). Nestojí nám nic v cestě“.

⁸⁷ Česky „Udělej to takto. Udělala to jinak. Udělej to tak, jak chceš. Ať už budeš postupovat jakkoliv, nebude mi to vadit“. Metaforu cest u těchto anglických příkladů naznačuje slovo „way“ (v překladu *způsob*, ale také *cesta*).

⁸⁸ Česky „Přecházíme/Přeskakujeme z jedné věci na druhou. Prodírali jsme se tím. Poflakuje se. Může se přetřhnout (ve své snaze něco udělat). Je to pro nás běh přes překážky (doslova: Skáčíme přes překážky.) Je pozadu. Drží krok“.

⁸⁹ Česky „Snažím se jednat opatrně (doslova: Chodím po skořápkách.) Dělá velmi riskantní obchod (doslova: Obchoduje na tenkém ledu.) Udržuje rovnováhu (doslova: Pohybuje se na tenké hranici.)“

⁹⁰ Česky „Tu práci jen proletěl. Běhá od jednoho k druhému. Jde to hladce. Ať to jde bleskem. Věci se teď vlečou. Postupuje mílovými kroky. Jdu pomalu jako šnek (doslova: Pohybuju se šnečím tempem.)“

⁹¹ Česky „Postupujeme kupředu. Zrychleme. Pojďme se hnout kupředu. Hodně jsme postoupili“.

⁹² Česky „Máme za sebou dlouhou cestu. Už jsme urazili velký kus cesty. Dostali jsme se tak daleko“.

Neučiněný pokrok je pohyb zpět:

We are sliding backward. We are backsliding. We need to backtrack. It is time to turn around and retrace our steps.⁹³

Očekávaný postup kupředu je cestovní plán; plán je virtuální cestující, který dosahuje předem dohodnutých destinací v předem dohodnutých časech.

We're behind schedule on the project. We got a head start on the project. I'm trying to catch up. I finally got a little ahead.⁹⁴

Začátek činnosti je vyražení na cestu:

We are just starting out. We have taken the first step.⁹⁵

Úspěch je dosažení cíle cesty:

We've reached the end. We are seeing the light at the end of the tunnel. We only have a short way to go. The end is in sight. The end is a long way off.⁹⁶

Nedostatek cíle je nedostatek směru:

He is just floating around. He is lifting aimlessly. He needs some direction.⁹⁷

Nedostatek pokroku je nedostatek pohybu:

We are at a standstill. We aren't getting any place. We aren't going anywhere. We are going nowhere with this.⁹⁸

Externí události jsou velké pohybující se objekty:

Zvláštní případ 1: Věci

How're things going? Things are going fine with me. Things are going against me these days. Things took a turn for the worse. Things are going my way.⁹⁹

Zvláštní případ 2: Tekutiny

⁹³ Česky „Sklouzáváme zase zpátky/Scházíme opět na scestí. Musíme se vrátit zpět. Je čas se otočit a vrátit se zpět“.

⁹⁴ Česky „V tomto projektu jsme pozadu. V tomto projektu máme náskok. Snažím se to dohnat. Nakonec jsem se s tím dostal trochu dopředu“.

⁹⁵ Česky „Právě začínáme (doslova: Právě vyrážíme.) Už jsme udělali první krok“.

⁹⁶ Česky „Dosáhli jsme cíle. Vidíme světlo na konci tunelu. Už nám zbývá jen kousek. Konec je už v dohlednu. Konec je v nedohlednu“.

⁹⁷ Česky „Jen se tak potlouká. Bezcílně se poflakuje. Potřebuje nějaký směr“.

⁹⁸ Česky „Jsmo na mrtvém bodě. Takto se nikam nedostaneme. Nikam nepostupujeme. Takto to nikam nevede“.

⁹⁹ Česky „Jak to jde? (doslova: Jak jdou věci?) Jde to dobře (doslova: Věci jdou dobře). Všechno teď jde proti mně (doslova: Věci jdou teď proti mně). Otočilo se to k horšímu (doslova: Věci se otočily k horšímu). Všechno jde tak, jak jsem chtěl (doslova: Věci jdou tak, jak jsem chtěl.)“

You gotta go with the flow. I'm just trying to keep my head above water. The tide of events... The winds of change... The flow of history... I'm trying to get my bearings. He's up a creek without a paddle. We're all in the same boat.¹⁰⁰

Zvláštní případ 3: Koně

Try to keep a tight rein on the situation. Keep a grip on the situation. Don't let things get out of hand. Wild horses couldn't make me go. „Whoa!“ (říká se, když se začnou věci vymykat z rukou)¹⁰¹

Tyto příklady poskytují velkou empirickou podporu pro existenci metafory událostní struktury. Existence této metafory dokazuje, že nejběžnější abstraktní koncepty – ČAS, STAV, ZMĚNA, KAUZALITA, ČINNOST, CÍL a PROSTŘEDKY – jsou konceptualizovány prostřednictvím metafory. Jelikož tyto koncepty leží v samém centru našeho konceptuálního systému, fakt, že jsou konceptualizovány metaforicky, ukazuje, že metafora je pro běžné abstraktní myšlení zásadní.

Hierarchie dědění

Metaforická mapování se nevyskytují izolovaně. Někdy jsou organizována v hierarchických strukturách. V nich pak mapování stojící v hierarchii „níže“ dědí strukturu od mapování, které stojí v hierarchii „výše“. Zvažme příklad hierarchie, která má tři stupně:

Stupeň 1: Metafora událostní struktury

Stupeň 2: SMYSLUPLNÝ ŽIVOT JE CESTA

Stupeň 3: LÁSKA JE CESTA; KARIÉRA JE CESTA

Pro oživení paměti si připomeňme následující:

Metafora událostní struktury

Cílová doména: Události

Zdrojová doména: Prostor

Stavy jsou lokace (ohraničené oblasti v prostoru).

Změny jsou pohyby (dovnitř nebo ven z ohraničených oblastí).

¹⁰⁰ Česky „Musíš jít s davem (doslova: Musíš jít s proudem). Snažím se přežít (doslova: Jen se snažím držet hlavu nad vodou.) Příliv událostí... Vítr změny... Tok historie... Snažím se zorientovat. Je v těžké situaci (doslova: Pluje v potoce bez pádla.) Všichni jsme na stejné lodi“.

¹⁰¹ Česky „Snaž se tu situaci udržet zkrátka (doslova: Snaž se té situaci přitáhnout opratě.) Drž tu situaci pod kontrolou. Nedovol, aby se ti to vymklo z rukou. Nikdo mě nepřinutí tam jít (doslova: Ani divocí koně mě nepřinutí tam jít.) „Prrr!“ (říká se, když se začnou věci vymykat z rukou).

Příčiny jsou síly.

Činnosti jsou samohybné pohyby.

Cíle jsou destinace.

Problémy jsou překážky v pohybu.

Očekávaný postup kupředu je cestovní plán; plán je virtuální cestující, který dosahuje předem dohodnutých destinací v předem dohodnutých časech.

Externí události jsou velké, pohybující se objekty.

Dlouhodobé, smysluplné aktivity jsou cesty.

V naší kultuře se předpokládá, že život je smysluplný, očekává se tedy, že člověk má v životě nějaké cíle. V metafoře událostní struktury představují cíle destinace a smysluplná činnost představuje samohybný pohyb směrem k destinaci. Smysluplný život je dlouhodobá, smysluplná aktivita, a jde tedy o cestu. Životní cíle jsou cestovní destinace. Činnosti, které člověk ve svém životě dělá, jsou samohybné pohyby, a celek všech těchto činností tvoří cestu, po níž se člověk pohybuje. Výběr prostředků k dosažení cíle je výběr cesty k dosažení destinace. Problémy v životě jsou překážky v pohybu. Externí události jsou velké, pohybující se objekty, které mohou blokovat pohyb směrem k životním cílům člověka. Očekávaný postup člověka v životě je mapován jako životní plán, jenž je konceptualizován jako virtuální cestující, s nímž by měl člověk držet krok.

Stručně řečeno, metafora SMYSLUPLNÝ ŽIVOT JE CESTA využívá celou strukturu metafory událostní struktury, protože události v životě, jež jsou konceptualizovány jako smysluplné, představují dílčí příklady událostí celkově.

SMYSLUPLNÝ ŽIVOT JE CESTA

Cílová doména: Život Zdrojová doména: Prostor

Osoba, která vede svůj život, je cestující.

Dědí metaforu událostní struktury, kde:

Události = významné životní události

Cíle = životní cíle

Proto máme výrazy typu:

He got a hard start in life. He's without direction in his life. I'm where I want to be in life. I'm at a crossroads in my life. He'll go places in life. He's never let anyone get in his way. He's gone through a lot in life.¹⁰²

Stejně tak, jako jsou významné životní události zvláštními případy událostí, jsou také události v milostném vztahu zvláštními případy životních událostí. Metafora LÁSKA JE CESTA dědí strukturu metafory ŽIVOT JE CESTA. Specifičnost metafory LÁSKA JE CESTA spočívá v tom, že v sobě zahrnuje dva milence jakožto cestující a milostný vztah jakožto vozidlo. Zbytek mapování je důsledkem dědění metafory ŽIVOT JE CESTA. Jelikož jsou milenci ve stejném vozidle, mají společné destinace, tzn. společné životní cíle. Problémy ve vztahu jsou překážky v cestování.

LÁSKA JE CESTA

Cílová doména: Láska

Zdrojová doména: Prostor

Milenci jsou cestující.

Milostný vztah je vozidlo.

Dědí metaforu ŽIVOT JE CESTA.

Kariéra je další aspekt života, jenž může být konceptualizován jako cesta.

Kariéra je v podstatě cesta vzhůru, a to podle metafory POSTAVENÍ JE NAHOŘE.

Kariérní cíle jsou zvláštní případy životních cílů.

KARIÉRA JE CESTA

Cílová doména: Kariéra

Zdrojová doména: Prostor

Kariérista je cestující.

Postavení je nahoře.

Dědí metaforu ŽIVOT JE CESTA, kde životní cíle = kariérní cíle. Ideál: dojít co nejrychleji tak vysoko a daleko, jak je to jen možné.

Příklady jsou:

He clawed his way to the top. He's over the hill. She's on the fast track. He's climbing the corporate ladder. She's moving up in the ranks quickly.¹⁰³

¹⁰² Česky „Měl tvrdý start do života. Jeho život nemá žádný směr. Jsem tam, kde chci v životě být. Ocitl jsem se na křižovatce života. Ve svém životě bude velmi úspěšný (doslova: V životě půjde na mnoho míst.) Nenechal si nikoho postavit do cesty. V životě už si toho prošel hodně“.

¹⁰³ Česky „Razil si cestu až na vrchol. Už je na to moc starý. Postupuje rychle. Stoupá po kariérním žebříčku. Rychle postupuje ve své pozici“.

Tato hierarchie dědění objasňuje škálu zobecnění. V první řadě se jedná o zobecnění týkající se lexikálních jednotek. Vezměme si slovo *crossroads*.¹⁰⁴ Jeho ústřední význam leží v doméně prostoru, toto slovo však může být použito v metaforickém smyslu, když mluvíme o jakékoliv rozšířené aktivitě, o něčem životě, o milostném vztahu nebo o kariéře.

I'm at a crossroads on this project. I'm at a crossroads in life. We're at a crossroads in our relationship. I'm at a crossroads in my career.¹⁰⁵

Hierarchie nám umožňuje stanovit obecný princip: slovo *crossroads* je lexikálně rozšířeno prostřednictvím submetafory spadající pod metaforu událostní struktury, a to DLOUHODOBÉ SMYSLUPLNÉ AKTIVITY JSOU CESTY. Všechna další užití jsou automaticky vytvořena skrze hierarchii dědění. Samostatné významy pro jednotlivé úrovně hierarchie tak nejsou nutné.

Druhé zobecnění je svou povahou inferenční. Chápání problémů jakožto překážek při cestování se tudíž objevuje nejen v událostech obecně, ale také ve smysluplném životě, v milostném vztahu a v kariéře. Hierarchie dědění zaručuje, že toto chápání problémů v životě, lásce a kariéře je důsledkem takového chápání problémů v událostech obecně.

Hierarchie nám také umožňuje charakterizovat lexikální jednotky, jejichž významy jsou omezenější: spojení *climbing the ladder*¹⁰⁶ se tedy vztahuje pouze ke kariéram, nikoliv k milostným vztahům či k životu obecně.

Takováto hierarchická organizace je velmi významným rysem metaforického systému angličtiny i jiných jazyků. Dosud jsme zjistili, že metafory nacházející se v hierarchii výše bývají rozšířenější než mapování nacházející se na nižších úrovních. Tudíž, metafora událostní struktury je velmi rozšířená (a může být dokonce i univerzální), zatímco metafory týkající se života, lásky a kariéry jsou mnohem více kulturně omezeny.

¹⁰⁴ Česky „křižovatka“.

¹⁰⁵ Česky „V tomto projektu stojím na křižovatce. Můj život se teď nachází na křižovatce. Ve vztahu stojíme na křižovatce. V mé kariéře jsem momentálně na křižovatce“.

¹⁰⁶ Česky „vylézt po žebříku“.

Když jsme diskutovali o metaforách času, poznamenali jsme, že existuje dualita objektu/lokace. Setkali jsme se se dvěma souvisejícími metaforami času. V obou těchto metaforách bylo plynutí času chápáno z hlediska vzájemného pohybu mezi pozorovatelem a časem. V duálu objektu je pozorovatel nehybný a časy jsou pohybující se objekty. V duálu lokace je tomu naopak. Pohybuje se pozorovatel a časy jsou nehybné lokace v krajině.

Systém událostní struktury, kterým jsme se zabývali, je zcela založen na lokaci. Existuje však ještě další systém událostní struktury, který je duálem systému, o němž jsme právě diskutovali – systém založený spíše na objektech než na lokacích. V obou systémech řídí pohyb tyto metafory: ZMĚNA JE POHYB a PŘÍČINY JSOU SÍLY. Rozdíl je tento:

V systému lokace představuje změna pohyb měnící se věci do nové lokace nebo z lokace staré.

V systému objektu se měnící se věc nemusí nutně pohybovat. Změnu zde představuje pohyb objektu do nebo z měnící se věci.

Navíc je pohybující se objekt konceptualizován jako vlastnictví, kdežto měnící se věc jako vlastník. Na změnu se tudíž nahlíží jako na získání či ztrátu objektu. Kauzalitou se chápe dávání a příjem. Zde jsou některé příklady:

I have a headache.¹⁰⁷ (Bolest hlavy je vlastnictví)

I got a headache.¹⁰⁸ (Změna je získání – pohyb „do“)

My headache went away.¹⁰⁹ (Změna je ztráta – pohyb „z“)

The noise gave me a headache.¹¹⁰ (Kauzalita je dávání – pohyb „do“)

The aspirin took away my headache.¹¹¹ (Kauzalita je odnětí – pohyb „z“)

Dualitu uvidíme jasněji u slova „trouble“:

I'm in trouble.¹¹² (Problém je lokace)

I have trouble.¹¹³ (Problém je objekt, který někdo vlastní)

¹⁰⁷ Česky „Bolí mě hlava (doslova: Mám bolest hlavy.)“

¹⁰⁸ Česky „Začala mě bolet hlava (doslova: Dostal jsem bolest hlavy.)“

¹⁰⁹ Česky „Přestala mě bolet hlava (doslova: Bolest hlavy odešla.)“

¹¹⁰ Česky „Z toho hluku mě začala bolet hlava (doslova: Ten hluk mi dal bolest hlavy.)“

¹¹¹ Česky „Po aspirinu mě přestala bolet hlava (doslova: Aspirin mi vzal bolest hlavy.)“

¹¹² Česky „jsem v nesnázích“. V češtině se s touto předložkou v místním významu pojí pouze substantiva nesnáz, popřípadě šlamastyka. Nikoliv však problém (*Jsem v problému.)

¹¹³ Česky „mám problém/trable/starosti“.

V obou příkladech je problém přisuzován mně a v obou příkladech je problém metaforicky konceptualizován tak, že se nachází na stejném místě jako já (ko-lokace) – v jednom případě, jelikož vlastním problémem (objekt) a v dalším případě, jelikož jsem se dostal do problému (lokace). Přisuzování je tedy v obou případech konceptualizováno metaforicky jako ko-lokace. Ve větě „I'm in trouble“ je problém stavem. Stav je atribut konceptualizovaný jako lokace. Atributy (nebo vlastnosti) se podobají stavům, až na to, že jsou konceptualizovány jako objekty, jež můžeme vlastnit.

Tudíž, metafory STAVY JSOU LOKACE a ATRIBUTY JSOU VLASTNICTVÍ jsou duály, jelikož vlastnictví a lokace jsou zvláštní případy téže věci – ko-lokací – a stavy a atributy jsou taktéž zvláštní případy téže věci – toho, co můžeme někomu přisoudit.

Na základě tohoto vidíme, že existuje objektový typ metafory událostní struktury:

Atributy jsou vlastnictví.

Změny jsou pohyby (týkající se vlastnictví, a to zisků a ztrát).

Příčiny jsou síly (kontrolující pohyb vlastnictví, a to dávání a odnětí).

Tyto příklady jsou duály těchto:

Stavy jsou lokace.

Změny jsou pohyby (směrem do nebo z lokací).

Příčiny jsou síly (kontrolující pohyb do nebo z lokací).

Podobně také metafora ČINNOSTI JSOU SAMOHYBNÉ POHYBY (směrem do nebo z lokací) má svůj objektový duál ČINNOSTI JSOU SAMOREGULUJÍCÍ ZISKY A ZTRÁTY. Existuje tudíž důvod, proč provádění určitých činností vyjadřujeme výrazem „take“ – take a shower, take a shot at someone, take a chance.¹¹⁴

Submapování CÍLE JSOU DESTINACE má taktéž duál. Destinace jsou kýžená místa, a proto můžeme toto submapování přeformulovat na CÍLE JSOU KÝŽENÁ MÍSTA a SPLNĚNÍ CÍLE JE DOSAŽENÍ KÝŽENÉHO MÍSTA. V případě nahrazení „místa“ za „objekt“ dostaneme duál CÍLE JSOU KÝŽENÉ OBJEKTY a DOSAŽENÍ CÍLE JE ZÍSKANÍ KÝŽENÉHO OBJEKTU (nebo zbavení se objektu nežádoucího).

¹¹⁴ Česky „osprchovat se/dát si sprchu, vystřelit na někoho, risknout něco“. Všimněme si tedy, že v češtině se ke slovesu připojuje určitý prefix (o-, vy-). V angličtině jde o kolokace.

Zde je několik příkladů:

SPLNIT CÍL JE ZÍSKAT KÝŽENÝ OBJEKT

They just handed him the job. It's within my grasp. It eluded me. Go for it. It escaped me. It slipped through my hands. He is pursuing a goal. Reach for/grab all the gusto you can get. Latch onto a good job. Seize the opportunity. He found success.¹¹⁵

Hierarchická struktura se vyskytuje také v objektovém typu metafory událostní struktury. Zvláštní případ získání objektu je získání objektu k jídlu. Proto:

SPLNIT CÍL JE ZÍSKAT NĚCO K JÍDLU

He savored the victory. All the good jobs have been gobbled up. He's hungry for success. The opportunity has me drooling. This is a mouth-watering opportunity.¹¹⁶

Tradičními metodami opatření si jídla jsou lov, rybolov a zemědělství. Každý z těchto zvláštních případů může být použit metaforicky ke konceptualizaci splnění (nebo pokusu o splnění) nějakého cíle.

POKUS O SPLNĚNÍ CÍLE JE LOV

I'm hunting for a job. I bagged a promotion. The pennant is in the bag.¹¹⁷

Typický způsob lovu je za použití nábojů (kulky, šípy atd.)

I'm shooting for a promotion. I'm aiming for a career in the movies. I'm afraid I missed my chance.¹¹⁸

POKUS O SPLNĚNÍ CÍLE JE RYBOLOV

¹¹⁵ Česky „Dali mu tu práci. Mám to na dosah. To mi uniklo. Jdi do toho/Jdi na to. To mi uteklo. Proklouzlo mi to pod rukama. Snaží se dosáhnout cíle. Žij naplno (doslova: Popadni všechen svůj elán.) Chyt' se nějaké dobré práce. Chop se příležitosti/Popadni příležitost. Dosáhl úspěchu (doslova: Našel úspěch.)“

¹¹⁶ Česky „Vychutnával si vítězství. Všechny dobré pracovní pozice jsou pryč (doslova: Všechny dobré pracovní pozice byly spolknuty.) Lační po úspěchu. Po této příležitosti doslova slintám. Je to velmi lákavá nabídka (doslova: Je to nabídka, po které se mi sbíhají sliny.)“

¹¹⁷ Česky „Sháním práci (doslova: Lovím práci.) Povýšili mě (doslova: Ulovil jsem povýšení.) Vítězství je v kapse (doslova: Vítězství je v tašce.)“

¹¹⁸ Česky „Chci, aby mě povýšili (doslova: Střílím po povýšení.) Mým cílem je mít kariéru ve filmech. Bohužel jsem propásl svou šanci (doslova: Bohužel jsem minul svou šanci.)“

He's fishing for compliments. I landed a promotion. She netted a good job. I've got a line out on a good used car. It's time to fish or cut bait.¹¹⁹

POKUS O SPLNĚNÍ CÍLE JE ZEMĚDĚLSTVÍ

It's time I reaped some rewards. That job is a plum. Those are the fruits of his labor. The contract is ripe for the picking.¹²⁰

Nebudu zkoumat všechny duality v metaforickém systému angličtiny, stojí však za to jich zmínit alespoň několik, abychom viděli, jak nepatrné a přesvědčivé duality jsou. Vezměme si například metaforu ŽIVOT JE CESTA, kde životní cíle jsou destinace, to znamená místa, kterých toužíme dosáhnout. Poněvadž duál metafory CÍLE JSOU DESTINACE je CÍLE JSOU KÝŽENÉ OBJEKTY, pak je duálem metafory ŽIVOT JE CESTA metafora, v níž život figuruje jako aktivita, skrze níž získáváme kýžené objekty. V této kultuře je základní aktivitou tohoto typu obchod, tudíž ŽIVOT JE OBCHOD je duálem ŽIVOT JE CESTA.

SMYSLUPLNÝ ŽIVOT JE OBCHOD

He has a rich life. It's an enriching experience. I want to get a lot out of life. He's going about the business of everyday life. It's time to take stock of my life.¹²¹

Vzpomeňme si, že metafora LÁSKA JE CESTA je rozšířením metafory SMYSLUPLNÝ ŽIVOT JE CESTA. Stává se, že metafora LÁSKA JE CESTA má duál, jenž je rozšířením duálu metafory SMYSLUPLNÝ ŽIVOT JE CESTA, což je SMYSLUPLNÝ ŽIVOT JE OBCHOD. Duálem metafory LÁSKA JE CESTA je LÁSKA JE SPOLUPRÁCE, to znamená obchod mezi dvěma osobami. Proto mluvíme o milencích jako o „partnerech“, existují manželské smlouvy a v dlouhodobém milostném vztahu se od partnerů očekává, že budou dělat svou

¹¹⁹ Česky „Čeká na poklony (často předstíranou sebekritikou; doslova: Loví komplimenty.) Povýšili mě (doslova: Ulovil jsem povýšení.) Získala dobrou práci (doslova: Chytla do sítě dobrou práci.)“
Mám vyhlédnuto jedno dobré ojeté auto (doslova: Na udiči mám dobré ojeté auto.) Je čas to udělat, nebo odejít. (doslova: Lov ryby, nebo zahod' návnadu.)“

¹²⁰ Česky „Je čas, abych sklídl nějaké odměny. Je to teplé místočko/Je to pohodová práce (doslova: Tato práce je švestka.) Toto jsou výsledky jeho usilovné práce (doslova: Jeho usilovná práce mu přinesla ovoce.) Smlouva je připravená (doslova: Smlouva je už zralá pro sběr.)“

¹²¹ Česky „Má bohatý život. Je to obohacující zkušenost. Chci toho od života dostat hodně. Pokračuje ve svém běžném životě (doslova: Pokračuje v obchodě svého běžného života.) Je čas zvážít svůj život (doslova: Je načase udělat v mém životě inventuru.)“

práci a budou sdílet jak povinnosti (jak přispívají do jejich vztahu), tak výhody (co ve vztahu získají). Dlouhodobé milostné vztahy selhávají za stejných podmínek, jako selhávají obchody – pokud se to, co partneři ve vztahu získávají, nerovná tomu, co do vztahu vložili.

Dualita je nový jev. První, kdo ji v systému událostní struktury objevil, byla Jane Espenson, studentka univerzity v Berkeley, která na ni narazila v průběhu svého výzkumu kauzálních metafor. Od této doby se v metaforickém systému angličtiny našly další rozsáhlé duality. V současné době nicméně nevíme, jak rozsáhlé tyto duality v angličtině jsou, dokonce ani, zda se jedná o duality místního/objektového typu.

V této chvíli upustím od diskuzí o metaforickém systému angličtiny, ačkoliv doposud byly popsány stovky dalších mapování. Hlavním důvodem odvrácení pozornosti od této diskuze je, že metafora z větší části „sídlí“ v tomto obrovském, vysoce strukturovaném a stálém systému. Systému, který je jakýkoliv, jen ne „mrtvý“. Jelikož je konvenční, používá se neustále a automaticky, s žádným úsilím, ani povědomím. Neobvyklá metafora tento systém používá a staví na něm, ale jen zřídka se vyskytuje nezávisle. Nejzajímavější je, že tento systém metafory dává vzniknout abstraktnímu uvažování, které se zdá být založeno na uvažování prostorovém.

Opět invariantnost

Metafory, kterými jsem se zabýval, mapují především tři druhy obrazových schémat: nádoby, cesty a sílu. Kvůli složitosti podpříkladů a interakcí jsou detaily přinejmenším komplikované. Princip invariantnosti nicméně pro každý příklad stanovuje, jaká obrazová schémata se budou mapovat do cílových domén. Nebudu zde probírat všechny detaily, ale dle mého názoru jsou tvrzení o inferenční struktuře pochopitelné.

Zdá se například, že logika silové dynamiky se mapuje skrze submapování PŘÍČINY JSOU SÍLY do logiky kauzality. Následující příklady jsou inference z logiky síly, jež jsou obsaženy v silové dynamice:

Nehybný objekt se bude pohybovat jen tehdy, když na něj bude působit nějaká síla; bez síly se pohybovat nebude.

Použití síly vyžaduje kontakt; člověk, který sílu aplikuje, musí být v prostorové blízkosti s předmětem, který se pohybuje.

Použití síly dočasně předchází pohybu, jelikož před pohybem je nutné překonat setrvačnost.

Toto jsou klasické inferenční podmínky týkající se kauzality: prostorová blízkost, dočasné předcházení a fakt, že A zapříčinilo B pouze tehdy, pokud by se B nestalo bez A.

V tuto chvíli bych se chtěl věnovat otázce, čím ještě nám může princip invariantnosti posloužit. Zvážím dva případy, které vyvstaly, když jsme s Markem Turnerem psali knihu *More Than Cool Reason* (Lakoff & Turner, 1989). První případ se týká obrazových metafor a druhý metafor obecné úrovně. Než ale přejdu k těmto otázkám, měl bych zmínit důležitý důsledek invariantnosti.

V publikaci *Metaphors We Live By* (Lakoff & Johnson, 1980) jsme s Johnsonem tvrdili, že komplexní propoziční struktura může být mapována prostřednictvím metafory do jiné domény. Jako hlavní příklad jsme uvedli ARGUMENTACE/SPOR JE VÁLKA. S Kövecsesem jsme v naší analýze metafor vzteku (Lakoff, 1987, případová studie 1; Kövecses, 1990) taktéž tvrdili, že metafory mohou mapovat komplexní propoziční struktury. Princip invariantnosti toto sice nepopírá, ale ukazuje tato tvrzení v naprosto jiném světle. Komplexní propoziční struktury zahrnují koncepty jako čas, stavy, změny, příčiny, cíle, škály kvantity a kategorie. Pokud jsou všechny tyto abstraktní koncepty charakterizovány metaforicky, potom princip invariantnosti tvrdí, že to, co jsme nazývali propoziční strukturou, je skutečně obrazově-schematická struktura. Jinými slovy:

Takzvané propoziční inference vyplývají z inherentní topologické struktury obrazových schémat, které jsou mapovány pomocí metafory do konceptů, jako je čas, stavy, změny, činnosti, příčiny, cíle, prostředky, kvantita a kategorie.

Dal jsem si tu práci a prodiskutoval tyto abstraktní koncepty, abych ukázal tento důsledek principu invariantnosti: to, na co se v minulosti pohlíželo jako na propoziční inference, jsou skutečně inference založené na obrazech. Pokud je princip invariantnosti správný, potom má pozoruhodný důsledek:

Abstraktní uvažování je zvláštním případem uvažování založeného na obrazech.

Uvažování založené na obrazech je zásadní a abstraktní uvažování je uvažování založené na obrazech za metaforických projekcí do abstraktních domén.

Abychom mohli hledat nezávislé potvrzení principu invariančnosti, obraťme se nyní k obrazovým metaforám.

Neobvyklé metafory

Obrazové metafory

Existují metafory, které slouží k tomu, aby mapovaly jeden konvenční mentální obraz do jiného. Tyto metafory kontrastují s těmi, o kterých jsem dosud hovořil, tzn. těmi, které mapují jednu konceptuální doménu do druhé, přičemž je často mapováno mnoho konceptů zdrojové domény do mnoha korespondujících konceptů domény cílové. Obrazové metafory jsou naopak „jednorázové“: mapují jen jeden obraz do druhého.

Zvažme například tuto báseň indického stylu:

Now women-rivers
belted with silver fish
move unhurried as women in love
at dawn after a night with their lovers.¹²²
(Merwin & Masson, 1981, s. 71)

Obraz pomalé klikaté chůze indické ženy je mapován do obrazu pomalého, klikatého a mihotajícího se proudu řeky. Mihotající se hejno ryb si představujeme jako mihotající se pás.

Mapování metaforického obrazu fungují stejně jako všechna ostatní metaforická mapování: mapuje se struktura jedné domény do struktury jiné domény. Zde však představují domény konvenční mentální obrazy. Vezměme si například verš André Bretona:

¹²² Česky: „Nyní se ženy-řeky opásané stříbrnými rybami pohybují poklidně jako zamilované ženy za svítání, po noci strávené s jejich milenci“.

My wife... whose waist is an hourglass.¹²³

Jedná se o překrytí obrazu přesýpacích hodin do obrazu ženského pasu na základě jejich podobného tvaru. Stejně jako dříve je i v tomto případě metafora konceptuální; není v samotných slovech, ale v mentálních obrazech. Máme zde mentální obraz přesýpacích hodin a mentální obraz ženy a mapujeme střed přesýpacích hodin do ženského pasu. Povšimněme si, že slova nám nenapovídají, kterou část přesýpacích hodin máme mapovat do pasu, ani nám neříkají, že s pasem koresponduje pouze část tvaru přesýpacích hodin. Slova nám slouží jako nápověda k tomu, abychom mapovali jeden konvenční obraz do druhého.

Podobně zvažme i tento příklad:

His toes were like the keyboard of a spinet.¹²⁴

(Rabelais, „The Descriptions of King Lent,“ přel. J. M. Cohen)

Ani zde nám slova nenapoví, že jednotlivé prsty korespondují s jednotlivými klávesami na klaviatuře. Slova nám slouží jako nápověda k tomu, abychom provedli konceptuální mapování mezi konvenčními mentálními obrazy. Mapujeme zejména aspekty struktury části a celku jednoho obrazu do aspektů struktury části a celku jiného obrazu. Tak jako jsou jednotlivé klávesy částmi celé klaviatury, stejně tak jsou jednotlivé prsty částmi celého chodidla.

Obrazové mapování může zahrnovat více než mapování fyzických vztahů části a celku. Například vodní hladina řeky může klesat pomalu a právě tato pomalost je částí dynamického obrazu, jenž může být mapován do pomalého sundávání oblečení:

Slowly slowly rivers in autumn show
sand banks
bashful in first love woman
showing thighs¹²⁵

(Merwin & Masson, 1981, s. 69)

¹²³ Česky: „Má žena... s pasem přesýpacích hodin“. Jde o úryvek z básně *Volná láska*.

¹²⁴ Česky: „Jeho prsty byly jako klaviatura spinetu“.

¹²⁵ Česky: „Pomalou, pomalou ukazují na podzim řeky své písčité nánosy, stydlivé stejně jako žena odhalující svá stehna“.

Mapovány jsou také další atributy: barva písečného nánosu do barvy lidského těla, kvalita světla na mokřím písečném nánosu do odrazovosti kůže, světlo prolínající se dotykem vody a klesající k nánosu do světla prolínajícího se oblečením s kůží. Povšimněme si, že slova nám neříkají, že je zahrnut i nějaký oděv. To zjistíme až z konvenčního mentálního obrazu. V tomto příkladu je mapována také struktura části a celku. Voda pokrývá skrytou část břehu stejně tak, jako oděv pokrývá skrytou část těla. Šíření detailů v obrazech omezuje obrazová mapování na velmi zvláštní případy. Právě to z nich dělá jednorázová mapování.

Takováto mapování jednoho obrazu do druhého nás mohou vést k tomu, abychom mapovali znalost o jednom obrazu do znalosti o druhém obrazu. Zvažme následující příklad z navažštiny:¹²⁶

My horse with a mane made of short rainbows.¹²⁷

(„War God’s Horse Song I,“ slova Tall Kia ahni, přeložil Louis Watchman)

Struktura duhy, například pruh zakřivených čar, je mapována do oblouku zakřivených vlasů, a mnoho duh do mnoha takových oblouků na koňské hřívě. Obrazové mapování tohoto typu nám umožňuje mapovat naše hodnocení zdrojové domény do domény cílové. Víme, že duhy jsou krásné, výjimečné, inspirující, vzrušující, téměř mystické, a jen to, že je vidíme, nás dělá šťastnými a vzbuzuje v nás úžas. Tato znalost je mapována do znalosti o koni: také vzbuzuje úžas, je krásný, vzrušující, téměř mystický. Tyto verše pocházejí z básně, jež obsahuje řadu takovýchto obrazových mapování:

My horse with a hoof like a striped agate,
with his fetlock like a fine eagle plume:
my horse whose legs are like quick lightning
whose body is an eagle-plumed arrow:
my horse whose tail is like a trailing black cloud.¹²⁸

¹²⁶ Navažština je jazyk používaný indiánským kmenem Navahů, který žije v jihozápadní části USA.

¹²⁷ Česky: „Můj kůň s hřívou z krátkých duh“.

¹²⁸ Česky: „Můj kůň s kopytem jako pruhovaný achát, se spěnkou jako orlí pero: můj kůň, jehož nohy jsou jako rychlý blesk, jehož tělo je jako šíp z orlího pera: můj kůň, jehož ocas je jako vlečný černý mrak“.

Obrazové metafory vznášejí pro obecnou teorii metafory dvě hlavní otázky:

Jak fungují? Co omezuje mapování? Jaké druhy interních struktur obsahují mentální obrazy, že některým mapováním povolují, aby fungovala okamžitě, jiným pouze s jistým úsilím a jiným vůbec?

Jaká je obecná teorie metafory, jež sjednocuje obrazové metafory se všemi konvenčními metaforami, které mapují propoziční strukturu jedné domény do propoziční struktury jiné domény?

S Turnerem (Lakoff & Turner, 1989) jsme navrhli, že odpovědi na obě tyto otázky by mohl být princip invariantnosti. Navrhujeme, že konvenční mentální obrazy jsou strukturovány pomocí obrazových schémat a že obrazové metafory zachovávají obrazově-schematickou strukturu, mapování částí do částí a celků do celků, nádob do nádob, cest do cest a tak dále. Zobecnění by bylo takové, že všechny metafory jsou s ohledem na svou kognitivní topologii invariantní, to znamená, že každé metaforické mapování zachovává obrazově-schematickou strukturu.

Metafory obecné úrovně¹²⁹

Když jsme s Turnerem psali knihu *More Than Cool Reason*, předpokládali jsme existenci toho, co jsme nazvali „metafory obecné úrovně“, abychom se vypořádali se dvěma problémy, kterým jsme čelili – prvním byl problém personifikace a druhým problém přísloví, který vyžaduje porozumění analogii. Prodiskutuji teď oba v tomto pořadí.

Personifikace. Při studiu široké škály básní pojednávajících o smrti v angličtině jsme zjistili, že v každé básni byla smrt personifikována jen několika málo způsoby: řidiči, kočí, sluhové; ženci, požírači a ničitelé nebo soupeři v boji či ve hře (řekněme například rytíř nebo šachový soupeř). Otázka, kterou jsme si kladli, zněla: proč zrovna tyto způsoby? Proč není smrt personifikována jako učitel, tesař nebo prodavač zmrzliny? Zdá se, že způsoby, které se vyskytovaly opakovaně, jsou vhodné. Ale proč tomu tak je?

¹²⁹ Metafory obecné úrovně se nacházejí vysoko na škále obecnosti. Jsou tvořeny zdrojovými a cílovými doménami obecné úrovně a bývají konkretizovány/realizovány metaforami specifické úrovně. Například metafora EMOCE JSOU SÍLY je konkretizována/realizována pomocí metafory specifické úrovně HNĚV JE HORKÁ TEKUTINA V NÁDOBĚ (KÖVECSSES, Zoltán. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 326).

Při studiu personifikací jsme zjistili, že drtivá většina zapadá do jednoho vzorce: události (jako smrt) jsou chápány na základě činností nějakého agentu (jako například sklizeň). A personifikován je právě tento agens. Předpokládali jsme tedy velmi obecnou metaforu UDÁLOSTI JSOU ČINNOSTI, která se spojuje s jinými, samostatnými metaforami pro život a smrt. Zvažme například metaforu SMRT JE ODCHOD. Odchod je událost. Pokud budeme chápat tuto událost jako činnost nějakého kauzálního agentu – někoho, kdo zapříčiní nebo pomůže zapříčinit odchod –, potom můžeme zdůvodnit postavy jako řidiče, kočí, sluhy a tak dále. Dále se podívejme na metaforu LIDÉ JSOU ROSTLINY. V přirozeném běhu věcí rostliny vadnou a umírají. Pokud se na tuto událost budeme dívat jako na kauzální činnost nějakého agentu, potom tímto agentem bude žnec. Zatím do sebe vše zapadá. Ale proč ničitelé a požírači? A co nemožné případy?

Ničení a požíráání jsou činnosti, v nichž věc přestává existovat. Totéž platí pro smrt. Celková podoba smrti jako události je v tomto ohledu podobná celkové podobě ničení a pohlcování. U smrti je navíc kauzální aspekt: plynutí času je zakončeno smrtí. Celková podoba smrti jako události tedy zahrnuje entitu, která v průběhu času přestává existovat, což je výsledkem nějaké příčiny. Požíráání a ničení tedy mají stejnou celkovou událostní podobu. Pokud se tedy týče kauzální struktury a trvání entit v průběhu času, jde o totéž.

Turner (1987) si všiml podobného případu v publikaci *Death Is the Mother of Beauty*, jeho tradiční práci o metaforách příbuzenských vztahů. Ve výrazech typu „necessity is the mother of invention“¹³⁰ nebo „Edward Teller was the father of the H-bomb“¹³¹ je kauzalita chápána jako porod nebo zplození. Tuto metaforu Turner nazval KAUZALITA JE ROZMNOŽOVÁNÍ. Povšiml si však (strany 145–148), že tuto metaforu nelze použít pro jakýkoliv příklad kauzality. Může být použita jen v případech, které mají celkovou událostní podobu rozmnožování: něco musí být vytvořeno z ničeho a vytvořená věc musí vydržet dlouhou dobu (jako by měla život).

Proto můžeme například mluvit o Saussurovi jako o otci moderní synchronní lingvistiky nebo o New Orleansu jako o městě, kde se zrodil jazz. Nemůžeme však použít tuto metaforu pro jednu kauzální činnost s krátkodobým efektem. Nelze označit Jose Canseca jako otce homerunu, který právě odpálil, a stejně tak nelze mluvit o homerunu jako o něčem, co zajistilo vítězství baseballového týmu Oakland

¹³⁰ Česky „nouze je matka vynalézavosti“.

¹³¹ Česky „Edward Teller je otec vodíkové bomby“.

A's. Je možné však mluvit o Babe Ruth jako o otci moderního homerunu a o homerunu jako o něčem, co dalo vzniknout éře baseballových hráčů jako superhvězd. Celková událostní podoba cílové domény omezuje použitelnost metafory.

Poněvadž jsme si připomněli Turnerovy postřehy o metafoře KAUZALITA JE ROZMNOŽOVÁNÍ, předpokládali jsme, že metafora UDÁLOSTI JSOU ČINNOSTI je omezena následujícím způsobem: tato činnost musí mít stejnou celkovou událostní podobu jako událost. Skrze mapování je zachována kauzální struktura, aspektová struktura a trvalost entit. O tomto jsme mluvili jako o „struktuře obecné úrovně“.

Zachování struktury obecné úrovně vysvětluje, proč není smrt metaforizována jako vyučování, naplnění vany nebo sezení na pohovce. Tyto činnosti totiž nemají stejnou kauzální a celkovou událostní strukturu, nesdílejí „strukturu obecné úrovně“.

Příслови. V asijských figurách – příslovích ve formě krátkých básní – vystává otázka, jaká jsou omezení při interpretaci přísloví. Některé interpretace jsou běžné, jiné se zdají být nemožné. Proč?

Zvažme následující příklad ze sbírky *Asian Figures*, kterou přeložil William Merwin.

Blind
blames the ditch¹³²

Abychom porozuměli možné škále interpretací, zvažme následující aplikaci tohoto přísloví.

Předpokládejme, že kandidát na prezidenta se vědomě dopustí nějaké osobní neslušnosti (nemusí však být ilegální nebo spjatá s politikou) a jeho kandidatura je zničena tím, že o této neslušnosti napíše tisk. Kandidát obviňuje tisk za zveřejnění zprávy místo toho, aby obviňoval sám sebe. Domníváme se, že se měl řádně seznámit s realitou zpravodajství politického tisku před tím, než se rozhodl dopustit se takové neslušnosti. Naše mínění můžeme vyjádřit slovy „Blind / blames the ditch.“

¹³² Česky doslova „slepý obviňuje příkop“.

S Turnerem (1989) jsme si povšimli, že znalostní struktura užitá k porozumění případu kandidátovy neslušnosti má určité věci společné se znalostní strukturou užitou k porozumění doslovné interpretace přísloví „Blind / blames the ditch.“ Tato znalostní struktura je následující:

Existuje osoba s neschopností, a sice se slepotou.

Ta narazí na situaci, jmenovitě na příkop, v níž její neschopnost, totiž její neschopnost vidět tento příkop, má negativní důsledek, a to pád do příkopu.

Místo toho, aby obviňovala svou neschopnost, obviňuje danou situaci.

Měla činit zodpovědnou samu sebe, nikoliv situaci.

Toto specifické znalostní schéma o slepém muži a příkopu je příkladem schématu obecné znalosti, ve kterém o slepotě a příkopu chybí určité informace. Označme toto jako „schéma obecné úrovně“, které strukturuje naši znalost o přísloví. Toto schéma obecné úrovně je:

Existuje osoba s nějakou neschopností.

Tato osoba narazí na situaci, v níž má její neschopnost negativní důsledek.

Místo toho, aby obviňovala svou neschopnost, obviňuje danou situaci.

Měla činit zodpovědnou samu sebe, nikoliv situaci.

Jedná se o velmi obecné schéma charakterizující otevřenou kategorii situací. Můžeme na ni nahlížet jako na proměnlivý vzor, který je možno vyplnit mnoha způsoby. Toto jsme zkoumali s Turnerem v době, kdy došlo ke skandálu Garyho Harta. Kandidát na prezidenta Hart se během kampaně dopustil jistých sexuálních neslušností, což jeho kandidaturu zničilo a on poté obviňoval ze svého pádu tisk. Prísloví „Blind / blames the ditch“ odpovídá této situaci, a to následovně:

Osoba je kandidátem na prezidenta.

Jeho neschopnost je neschopnost porozumět důsledkům jeho osobních neslušností.

Kontext, na který narazí, je ten, že se vědomě dopustí neslušnosti a že o tom napíše tisk.

Důsledkem je zničení jeho kandidatury.

Obviňuje tisk.

Hodnotíme jej jako hlupáka za to, že místo sebe obviňuje tisk.

Pokud na schéma obecné úrovně pohlédneme jako na prostředníka mezi příslovím „Blind / blames the ditch“ a mezi příběhem kandidátovy neslušnosti, dostaneme následující korespondence:

Slepý člověk koresponduje s kandidátem na prezidenta.

Jeho slepota koresponduje s jeho neschopností porozumět důsledkům jeho osobních neslušností.

Pád do příkopu koresponduje s dopuštěním se neslušnosti a s tím, že o této neslušnosti napíše tisk.

Být v příkopu koresponduje s tím, že dotyčná osoba přestává být kandidátem.

Obviňování příkopu koresponduje s obviňováním tisku.

Hodnocení slepého muže jako hlupáka, který obviňuje příkop, koresponduje s hodnocením kandidáta jako hlupáka, který obviňuje tisk.

Tato korespondence definuje metaforickou interpretaci přísloví, které bylo aplikováno na kandidátovu neslušnost. Třída možných způsobů, jak vyplnit schéma obecné úrovně přísloví navíc koresponduje se třídou možných interpretací přísloví. Proto můžeme vysvětlit, proč přísloví „Blind / blames the ditch“ neznamená „I took a bath“¹³³ nebo „My aunt is sitting on the sofa“¹³⁴ nebo spousty dalších významů, které jsou pro toto přísloví neadekvátní.

Všechna přísloví, která jsme s Turnerem zkoumali, zahrnovala tento druh schématu obecné úrovně, a věci, které se v těchto schématech objevily, se zdály být příklad od příkladu naprosto stejné. Jsou to:

Kauzální struktura

Temporální struktura

Událostní podoba; tzn. okamžitá nebo opakovaná, dokončená nebo otevřená, jedinečná nebo opakující se, s pevnými fázemi či nikoliv, zachovávající existenci entit nebo nikoliv a tak dále

Cílová struktura

Modální struktura

Lineární stupnice

Nejedná se o kompletní seznam, obsahuje však většinu hlavních prvků struktury obecné úrovně, které jsme odhalili. Co nám přijde na tomto seznamu pozoruhodné je to, že v něm vše, v souladu s principem invariantnosti, představuje aspekt obrazově-schematické struktury. Stručně řečeno, pokud je princip invariantnosti správný, potom můžeme ke schématu obecné úrovně nějaké znalostní struktury dojít tak, že vyjmeme obrazově-schematickou strukturu.

¹³³ Česky „Vykoupal jsem se“.

¹³⁴ Česky „Moje teta sedí na pohovce“.

Zdá se, že metaforická interpretace takových forem diskurzu, jako jsou přísloví, bajky, alegorie a jiné, závisí na naší schopnosti vyjmout strukturu obecné úrovně. S Turnerem jsme nazvali vztah mezi konkrétní znalostní strukturou a její strukturou obecné úrovně jako metaforu OBECNÉ JE KONKRÉTNÍ. Jedná se o velmi běžný mechanismus sloužící k pochopení obecného za pomoci konkrétního.

Pokud je princip invariantnosti správný, pak je metafora OBECNÉ JE KONKRÉTNÍ minimální metaforou, jež mapuje to, co princip invariantnosti vyžaduje a nic víc. Ukázalo-li by se, že struktura obecné úrovně je totožná s obrazově-schematickou strukturou, potom by měl princip invariantnosti obrovskou vysvětlující hodnotu. Odstranil by potřebu po samostatném popisu struktury obecné úrovně. Místo toho by sám tuto strukturu popsal pomocí vysvětlení možných personifikací a interpretací přísloví.

Analogie

Metafora OBECNÉ JE KONKRÉTNÍ se používá častěji než jen pro interpretaci přísloví. Turner (1991) navrhl, že také funguje jako obecný mechanismus při analogickém uvažování a že třídu možných analogií charakterizuje princip invariantnosti. Na příkladě o Garym Hartovi, který jsme si uváděli výše, uvidíme, jak to funguje. Tento příklad můžeme převést analogicky do následující věty: „Gary Hart byl jako slepý muž, který spadl do příkopu a tento příkop poté obviňoval.“ Mechanismus pro porozumění této analogie využívá tohoto:

Znalostní schéma slepého muže a příkopu

Znalostní schéma týkající se Garyho Harta

Metaforu OBECNÉ JE KONKRÉTNÍ

Metafora OBECNÉ JE KONKRÉTNÍ mapuje znalostní schéma slepého muže a příkopu do schématu obecné úrovně. Schéma obecné úrovně definuje otevřenou kategorii znalostního schématu. Schéma týkající se Garyho Harta je členem této kategorie, jelikož odpovídá schématu obecné úrovně, vzhledem ke korespondencím uvedeným výše.

V této chvíli se zdá, že takovéto analogie užívají tohoto metaforického mechanismu. U analogií je ale běžné, že užívají i jiných metaforických mechanismů,

například „great chain“¹³⁵ metaforu a celou škálu konvenčních mapování v konceptuálním systému. Věty typu „John is a wolf“¹³⁶ nebo „Harry is a pig“¹³⁷ využívají „great chain“ metaforu (viz Lakoff & Turner, 1989, kap. 4).

Dobrým příkladem toho, jak na sebe působí zbytek metaforického systému a metafora OBECNÉ JE KONKRÉTNÍ, je dobře známý příklad Glucksberga a Keysara (v této publikaci) „my job is a jail“.¹³⁸ Znalostní schéma vězení zahrnuje znalost, že vězení uvaluje maximální fyzická omezení na pohyby vězně. Metafora OBECNÉ JE KONKRÉTNÍ zachovává obrazově-schematickou strukturu tohoto znalostního schématu a při tom vytyká konkrétní detaily o vězni a vězení: X uvaluje maximální fyzická omezení na pohyby Y. Nyní se však na schéma obecné úrovně aplikují dvě další konvenční metafory: metafora událostní struktury se submetaforou ČINNOSTI JSOU SAMOHYBNÉ POHYBY a PSYCHICKÁ SÍLA JE FYZICKÁ SÍLA. Tyto metafory mapují „X uvaluje maximální fyzická omezení na pohyby Y“ do „X uvaluje maximální psychická omezení na činnosti Y“. Tvrzení „my job is a jail“ zavádí interpretaci, v níž X = moje práce a Y = já, a tudíž přináší znalost, že „má práce uvaluje maximální psychická omezení na mé činnosti“. Mechanismus pro pochopení výroku „my job is a jail“ tedy užívá velmi běžných, nezávisle na sobě existujících metafor: OBECNÉ JE KONKRÉTNÍ, PSYCHICKÁ SÍLA JE FYZICKÁ SÍLA a metaforu událostní struktury.

Tvrzení Glucksberga a Keysara

Tento příklad zmiňuji kvůli tvrzení Glucksberga a Keysara (v této publikaci), že metafora je jednoduše záležitostí kategorizace. V soukromé korespondenci nicméně Glucksberg napsal: „Předpokládáme, že lidé umějí posoudit a také vyvodit, že určité entity základní úrovně, jako například vězení, jsou typickým nebo charakteristickým příkladem metaforické atributivní kategorie jako například „situace, které jsou omezující, nepříjemné atd.“ Glucksberg a Keysar neposkytují žádnou teorii o tom, jak je možné mít takovouto „metaforickou atributivní kategorii“ – to znamená, jak je

¹³⁵ V doslovném překladu „velký řetězec“.

¹³⁶ Doslovný překlad „John je vlk.“ Tento překlad by znamenal, že skutečně existuje nějaký vlk se jménem John. V angličtině však „wolf“ znamená i sukničkář, k čemuž by směřovala metaforická interpretace.

¹³⁷ Česky „Harry je prase“. V doslovném jazyce tato věta říká, že skutečně existuje nějaké prase se jménem Harry. Metaforická interpretace však naznačuje, že se bude jednat o člověka, který má pravděpodobně špatné hygienické návyky.

¹³⁸ Česky „má práce je vězení“.

možné, aby jedna věc (obecná situace) byla metaforicky kategorizována jako ve své podstatě prostorový pojem typu „omezující“. Jelikož se ale Glucksberg nezabývá popisováním podstaty konceptuálních systémů, nepovažuje za svou povinnost takovéto vysvětlení poskytnout. V této eseji jsem tvrdil, že obecným principem, jenž řídí tyto příklady, je metafora událostní struktury. Pokud taková metafora v našem konceptuálním systému existuje, potom je příklad Glucksberga a Keysara o „vězení“ vysvětlen automaticky a jejich kategorizační teorie pak není nutná. Kategorii, kterou samozřejmě potřebuje – „situace, které jsou omezující, nepříjemné atd.“ – je „metaforická atributivní kategorie“. To znamená, aby dostal náležité kategorie do jejich kategorizační teorie o metafoře, potřebuje popis metafory. S takovýmto popisem metafory se však teorie metafora-jako-kategorizace stává zbytečnou.

Pro teorii Glucksberga a Keysara je ještě horší, že nedokáže vysvětlit ani typ každodenní konceptuální metafory, kterým jsme se zabývali, ani velmi bohatou poetickou metaforu, jako například tu, kterou najdeme v pracích Dylana Thomase. Není schopna vysvětlit ani obrazovou metaforu, která se běžně vyskytovala v příkladech uvedených výše ze sanskrtu, navaha a surrealistických stylů. A poněvadž se tato teorie nepokouší zabývat se většinou údajů spadajících pod současnou teorii metafory, není schopna ani vysvětlit „jak metafora funguje“.

Více o neobvyklé metafoře

V době, kdy vznikla většina kapitol této publikace (koncem roku 1970), byla „metafora“ chápána jako „neobvyklá metafora“, jelikož obrovskému systému konvenční metafory se sotva věnovala nějaká pozornost. Autoři se tudíž nikdy nezabývali otázkou, jak tento systém konvenční metafory funguje při výkladu metafory neobvyklé. Viděli jsme už jeden takový příklad. Podívejme se teď na další.

Ačkoliv je neobvyklá metafora častá, její výskyt je vzácný v porovnání s konvenční metaforou, která se vyskytuje ve většině vět, jež vyslovíme. Náš každodenní metaforický systém, který používáme k tomu, abychom porozuměli tak všedním konceptům, jako je ČAS, STAV, ZMĚNA, KAUZALITA, CÍL a dalším, je neustále aktivní a nejvíce se ho užívá při interpretaci jazyka, který je založen na neobvyklé metafoře. Problém všech starších výzkumů zaměřených na neobvyklou metaforu tkví v tom, že úplně vynechaly hlavní přínos konvenčního systému.

Při naší diskusi jsme tedy s Turnerem zjistili (Lakoff & Turner, 1989), že existují tři základní mechanismy sloužící k interpretaci jazykových výrazů jako neobvyklých metafor: rozšíření konvenčních metafor, metafory obecné úrovně a obrazové metafory. Ta nejzajímavější básnická metafora využívá všechny tyto mechanismy navrstvené na sobě. Začneme s příklady rozšíření konvenčních metafor. Dantova *Božská komedie* začíná takto:

In the middle of life's road
I found myself in a dark wood.¹³⁹

„Life's road“ připomíná doménu lásky a doménu cestování, z čehož vyplývá, že tyto dvě domény spojuje konvenční metafora ŽIVOT JE CESTA. Věta „I found myself in a dark wood“ evokuje znalost, že pokud je tma, nevidíme na cestu. Toto připomíná doménu vidění, tedy konvenční metaforu POROZUMĚNÍ JE VIDĚNÍ, což můžeme vidět na příkladech „I see what you're getting at“, „his claims aren't clear“, „the passage is opaque“¹⁴⁰ a dalších. To znamená, že mluvčí neví, kterou cestou se má vydat. Jelikož metafora ŽIVOT JE CESTA určuje, že destinace jsou životní cíle, mluvčí nemůže vědět, o jaké životní cíle usilovat, nemá tedy ve svém životě žádný směr. Všechno, o čem tady hovoříme, neuznává ničeho jiného než systému konvenční metafory, běžné znalosti struktury, jež je vyvolána konvenčním významem věty, a metaforických inferencí na této znalostní struktuře založených.

Dalším, stejně jednoduchým příkladem použití konvenčního systému, je poezie Roberta Frosta:

Two roads diverged in a wood, and I –
I took the one less traveled by,
And that has made all the difference.¹⁴¹

Poněvadž Frostův jazyk často otevřeně nenaznačuje, že máme báseň chápat metaforicky, nekvalifikovaní učitelé angličtiny občas mluví o Frostovi jako

¹³⁹ Překlad Jaroslava Vrchlického „V půli naší zemské pouti když se vkročil, / já octnul jsem se v tmavém, pustém lese“ (ALIGHIERI, Dante. *Božská komedie*. Přel. Jaroslav Vrchlický. Praha: Dobrovský, 2014.)

¹⁴⁰ Česky „už vím, na co narážíš“, „jeho tvrzení nejsou jasná“, „tato pasáž je nejasná/nesrozumitelná“.

¹⁴¹ Překlad Hany Žantovské „Dvě cesty se dělily, já šel tou, / kde jich šlo méně přede mnou / a pak bylo všechno jiné.“ (FROST, Robert. *Hvězda v kamenném člunu*. Přel. Hana Žantovská. Praha: Mladá fronta, 1983.)

o básníku přírody, který pouze popisuje krajiny. (A já jsem skutečně měl studenty, jejichž středoškolští učitelé je toto opravdu učili!) Proto můžeme číst tento úryvek nemetaforicky, jako kdyby byl pouze o výletě, na kterém někdo narazí na křižovatku. V samotné této větě není nic, co by nás nutilo k metaforické interpretaci. Jelikož je však úryvek o cestování a křižovatkách, vyvolává znalost o cestách. Toto aktivuje systém konvenční metafory, o kterém jsme právě hovořili, v němž jsou dlouhodobé smysluplné aktivity chápány jako cesty, a dále také, jak mohou být život a kariéra chápány jako cesty jednoho člověka (milostné vztahy, zahrnující dva cestující, jsou v tomto případě vyloučeny). Tato báseň bývá obvykle interpretována jako báseň o životě a o volbě životních cílů, ačkoliv ji můžeme interpretovat také jako báseň o kariéře a profesní dráze nebo o nějaké dlouhodobé smysluplné aktivitě. Vše, co je potřeba k nezbytné škále interpretací, je struktura konvenčních metafor, kterou jsme projednávali výše, a znalostní struktura vyvolaná básní. Konvenční mapování se aplikuje na znalostní strukturu, jež dává přednost náležitým inferencím. Žádné zvláštní mechanismy nejsou nutné.

Searlova teorie

Nebudu se dále zabývat dalšími komplexnějšími básnickými příklady, jelikož ty vyžadují zdlouhavé zpracování, které můžeme najít v pracích Lakoffa a Turnera (1989), Turnera (1987) a (1991). Místo toho omezím diskuzi na tři příklady z kapitoly Johna Searla, jež je součástí této publikace. Zvažme nejdříve poznámku Disraeliho „I have climbed to the top of the greasy pole.“¹⁴²

Tuto poznámku můžeme chápat nemetaforicky, nejpravděpodobnější metaforická interpretace je však skrze metaforu KARIÉRA JE CESTA. Tato metafora je vyvolána znalostí zdrojové domény o šplhání po tyči, což je namáhavý, samohybný pohyb vzhůru, orientovaný na nějaký cíl, společně se znalostí, že metafora zahrnuje namáhavý, samohybný pohyb vzhůru, orientovaný na cíl. Část vyvolané znalosti je, že mluvčí je tak vysoko, jak se jen na příslušné tyči může dostat, že bylo obtížné po tyči vyšplhat, že šplhání pravděpodobně vyžadovalo nějaký pohyb zpátky, že je pro někoho obtížné zůstat na vrcholu kluzké tyče a že

¹⁴² Česky: „Vyšplhal jsem nahoru po kluzké tyči“.

dotyčný s největší pravděpodobností opět sklouzne dolů. Metafora KARIÉRA JE CESTA mapuje tuto znalost do korespondující znalosti o kariéře mluvčího: dosáhl nejvyššího postavení, které mohl v dané profesi dosáhnout, bylo pro něj obtížné dostat se do tohoto bodu v kariéře, pravděpodobně se v průběhu nevyhnul dočasným ztrátám postavení, bude obtížné si tuto pozici zachovat a pravděpodobně o toto postavení zanedlouho přijde. To vše nenavazuje na nic jiného než na konceptuální mapování KARIÉRA-JAKO-CESTA, které máme všichni společně jako součást našich metaforických systémů a znalosti o šplhání po kluzkých tyčích.

Druhým Searlovým příkladem, kterým se budu zabývat, je věta „Sally is a block of ice.“¹⁴³ V tomto případě se jedná o konvenční metaforu CIT JE TEPLLO, jako tomu je v běžných větách typu „she’s a warm person“, „he was cool to me“¹⁴⁴ a tak dále. Spojení „a block of ice“¹⁴⁵ navozuje doménu teploty a jelikož je přisuzována nějakému člověku, pak také navozuje znalost o tom, jaký tento člověk může být. Společně pak oba druhy znalosti aktivují metaforu CIT JE TEPLLO. Protože „a block of ice“ představuje něco studeného, co se nedá rychle zahřát, je tato znalost mapována do Sally jako do nemilující nebo neschopné stát se rychle či snadno milujícím člověkem. Vše, co je potřeba, je tedy opět společná znalost a konvenční metafora, již všichni sdílíme.

Nakonec Searle projednává příklad „the hours crept by as we waited for the plane.“¹⁴⁶ Zde máme sloveso pohybu závisející na časovém výrazu; sloveso pohybu aktivuje znalost o pohybu skrze prostor a časový výraz aktivuje časovou doménu. Společně pak aktivují mapování čas-jako-pohybující-se-objekt. Význam věty opět vychází pouze z běžné znalosti a běžného systému metaforických mapování.

Searle objasňuje takové příklady pomocí svého principu 4, který říká, že „si jednoduše uvědomujeme spojení“, což je základem interpretace. Tento princip však není jasný a neříká, jaké toto uvědomované spojení je nebo proč si jej „jednoduše uvědomujeme“. Když si ozřejmíme detaily všech těchto „uvědomovaných spojení“, ukáže se, že jsou systémem konceptuálních metafor, který jsme popisovali. S tímto systémem jsou však Searlova teorie a principy zbytečné.

Navíc Searlova úvaha o doslovném významu vytváří většinu běžných chybných předpokladů, které jsou s tímto termínem spojeny. Searle se domnívá, že

¹⁴³ Česky „Sally je jako kus ledu“ nebo „Sally je jako ledová královna“.

¹⁴⁴ Česky „je laskavý/srdečný člověk“, „byl ke mně chladný“.

¹⁴⁵ Česky „ledová kra“.

¹⁴⁶ Česky „čas se strašně vlekl, když jsme čekali na letadlo“.

veškerý každodenní konvenční jazyk je doslovný, nikoliv metaforický. Tímto by vyloučil všechny příklady konvenční metafory, které jsou popisovány nejen v této kapitole, ale v celé oborové literatuře.

Studium metaforického subsystému našeho konceptuálního systému je centrální částí synchronní lingvistiky, protože velká část našeho sémantického systému, tzn. našeho systému konceptů, je metaforická, jak jsme viděli výše. Jelikož tento obrovský systém zůstal před rokem 1980 bez povšimnutí, autoři jako Searle, Sadock a Morgan mohli tvrdit, a to chybně, jak se ukáže, že metafora leží mimo synchronní lingvistiku a v oblasti principů využití jazyka.

Zkušenostní báze metafory

Konceptuální systém tvořící základ jazyka obsahuje tisíce konceptuálních metafor – konvenční mapování z jedné domény do druhé, jako například metafora událostní struktury. Neobvyklé metafory jazyka jsou, kromě obrazových metafor, rozšířením tohoto obrovského konvenčního systému.

Asi nejobsáhlejší otázku, kterou musí každá teorie metafory zodpovědět, je tato: proč máme ty konvenční metafory, které máme? Nebo jinak: je nějaký důvod, proč konceptuální systémy obsahují jeden soubor metaforických mapování a druhý ne? Zdá se, že na tyto otázky bylo pro mnoho mapování zodpovězeno, ačkoliv se pohybují spíše v oblasti věrohodných úvah než v oblasti vědeckých výsledků.

Vezměme si jednoduchý příklad: metaforu VÍCE JE NAHOŘE, kterou vidíme ve výrazech typu prices rose; his income went down; unemployment is up; exports are down; the number of homeless people is very high.¹⁴⁷

I v jiných jazycích platí, že VÍCE JE NAHOŘE a MÉNĚ JE DOLE, v žádném jazyce to však není naopak, tzn. VÍCE JE DOLE a MÉNĚ JE NAHOŘE. Proč tomu tak je? Současná teorie předpokládá, že metafora VÍCE JE NAHOŘE je *zakořeněna v naší zkušenosti* – v běžné zkušenosti, kdy se po nalití tekutiny do nádoby zvedne hladina nebo po přidání více věcí na hromadu se hromada zvětší. Toto jsou velmi rozšířené zkušenosti; setkáváme se s nimi v životě každý den. Mají svou strukturu – korespondence mezi konceptuální doménou kvantity a konceptuální doménou vertikality: VÍCE koresponduje v těchto zkušenostech s NAHOŘE

¹⁴⁷ Česky „ceny stouply; jeho příjem klesl; nezaměstnanost se zvýšila; vývoz klesl; počet lidí bez domova je velmi vysoký“.

a MĚNĚ koresponduje s DOLE. Tyto korespondence v reálné zkušenosti utvářejí základ pro korespondence v metaforických příkladech, které reálnou zkušenost přesahují: ve spojení „prices rose“ sice není v reálné zkušenosti žádná korespondence mezi kvantitou a vertikality, nicméně pochopení kvantity na základě vertikality dává smysl, a to díky časté korespondenci v mnoha dalších příkladech.

Zvažme další příklad. Co je základem rozšířené metafory POROZUMĚNÍ JE VIDĚNÍ například ve výrazech jako I see what you're saying; his answer was clear; this paragraph is murky; he was so blinded by ambition that he never noticed his limitations?¹⁴⁸ Zkušenostní bázi je v tomto příkladě fakt, že většina toho, čemu rozumíme, se uskutečňuje skrze vidění, a v drtivé většině případů platí, že když něco vidíme, víme, že je to pravdivé.

Podívejme se ještě na další příklad. Proč je v metafoře událostní struktury dosahování cíle chápáno jako dosahování cíle cesty (v subsystému místa) a jako získání kýženého objektu (v subsystému objektu)? Odpovědi budou opět korespondence v naší každodenní zkušenosti. Abychom dosáhli většiny našich každodenních cílů, musíme buď směřovat k nějakému cíli cesty, nebo získat nějaký objekt. Pokud se chceme napít vody, musíme dojít ke kašně. Pokud chceme být na slunci, musíme jít tam, kde slunce svítí. A pokud si chceme napsat nějakou poznámku, musíme si sehnat pero nebo tužku. Korespondence mezi dosahováním cílů a dosahováním cílů cesty nebo získáváním objektů jsou v naší každodenní existenci tak běžné, že výsledná metafora je naprosto přirozená.

Ale co zkušenostní báze metafory SMYSLUPLNÝ ŽIVOT JE CESTA? Vzpomeňme si, že mapování se nachází v hierarchii dědění, kde životní cíle jsou zvláštními případy cílů, a to destinacemi v metafoře událostní struktury. Metafora SMYSLUPLNÝ ŽIVOT JE CESTA proto dědí zkušenostní bázi metafory CÍLE JSOU DESTINACE. Hierarchie dědění tudíž poskytuje *nepřímé zkušenostní báze*, poněvadž metaforické mapování, které se nachází níže v hierarchii, může nepřímo zdědit zkušenostní bázi od mapování, které se nachází v hierarchii výše.

Zkušenostní báze podněcují metafory, nikoliv předpovídají. Ne každý jazyk má tudíž metaforu VÍCE JE NAHOŘE, ačkoliv každá lidská bytost pocítuje korespondenci mezi VÍCE a NAHOŘE. Co tato zkušenostní báze předpovídá je, že

¹⁴⁸ Česky „Už chápu, co říkáš (doslova: Vidím, co říkáš.); jeho odpověď byla jasná; tento odstavec je nejasný (doslova: tento odstavec je tmavý); byl tak zaslepen svými ambicemi, že si nikdy nevšiml svých omezení“.

žádný jazyk nebude mít opačnou metaforu MÉNĚ JE NAHOŘE. Předpovídá také, že mluvčí jazyka, který tuto metaforu nezná, se ji bude schopen naučit mnohem rychleji než její opačnou verzi.

Realizace metafory

Zvažme objekty, jako jsou teploměry a burzovní grafy, v nichž jsou růsty teploty a cen znázorněny nahoře a poklesy dole. Jedná se o objekty, které vytvořili lidé ve shodě s metaforou VÍCE JE NAHOŘE. Ukazují korelaci mezi VÍCE a NAHOŘE, a je tedy daleko snadnější je pochopit, než kdyby této metafoře odporovaly. Řekněme například, kdyby byly růsty znázorněny dole a poklesy nahoře.

Takové objekty jsou způsoby, jakými metafory vkládají strukturu do reálného života, a to skrze vytvoření nových korespondencí ve zkušenosti. Jakmile je jedna generace vytvoří, slouží jako zkušenostní báze dané metafory i pro další generaci.

Existuje mnoho způsobů, jakými mohou být konvenční metafory uskutečněny. Mohou být realizovány ve vymyšlených produktech, jako jsou komiksy, literární díla, sny, představy a mýty, ale mohou být také realizovány méně zřejmými způsoby, například v tělesných symptomech, sociálních institucích, společenských zvyklostech, zákonech a dokonce v zahraniční politice, formách diskurzu a historii.

Podívejme se na některé příklady.

Kreslené filmy. Konvenční metafory se uskutečňují v kreslených filmech. Běžným příkladem je realizace metafory HNĚV JE HORKÁ KAPALINA V NÁDOBĚ, která se projevuje ve výrazech „boiling mad“¹⁴⁹ nebo „letting off steam“.¹⁵⁰ V kreslených filmech bývá vztek běžně znázorněn jako pára vycházející z uší dané postavy. Společenská neohrabanost bývá naznačována tak, že postava komiksu „upadne na tvář“.

¹⁴⁹ Česky „zuřit/pěnit vzteky“.

¹⁵⁰ Česky doslova „nechat uniknout páru“, ve významu „uvolnit se/odreagovat se“. I v češtině se tato metafora promítá do běžného jazyka. Důkazem jsou příklady jako: *vybuchl, vypěnil, vzteky málem prasknul* a další.

Literární díla. Pro děj románu je běžná realizace metafory SMYSLUPLNÝ ŽIVOT JE CESTA, kdy má průběh života formu cesty. Klasickým příkladem je „Pilgrim’s Progress“.¹⁵¹

Rituály. Podívejme se na kulturní rituál, kdy se novorozenec vynese po schodech nahoru, aby se zajistil jeho úspěch. Metafora, která je v tomto rituálu obsažena, zní VYSOKÉ POSTAVENÍ JE NAHOŘE, což je vidět v těchto větách: he clawed his way to the top; he climbed the ladder of success; you’ll rise in the world.¹⁵²

Výklad snů. Konceptuální metafory vytvářejí slovní zásobu pro interpretaci snů. Vykládat sny nám umožňuje soubor našich každodenních konceptuálních metafor. Zvažme jeden z nejslavnějších příkladů, a to Josefovou interpretaci faraonova snu z Genesis. V tomto snu stojí faraon na břehu řeky, když najednou z řeky vyjde sedm tlustých krav a za nimi sedm štíhlých. Štíhlé krávy snědí ty tlusté, a přesto jsou stále štíhlé. Faraon má další sen. Tentokrát vidí sedm uzrálých klasů kukuřice a za nimi sedm uvadlých klasů. Uvadlé klasy požírají uzrálé. Josef tyto dva sny interpretuje jako jeden. Sedm tlustých krav a uzrálých klasů představují úrodné roky, kdežto sedm štíhlých krav a uvadlých klasů představují roky hladomoru, které následují po úrodných rocích. Léta hladomoru pohltí všechno, co bylo vyprodukováno v úrodných letech. Tomuto výkladu rozumíme díky souboru konceptuálních metafor, který leží v našem konceptuálním systému – jde o metafory, které pocházejí už z biblických dob. První metafora je ČASY JSOU POHYBUJÍCÍ SE OBJEKTY. Řeka je běžnou metaforou pro plynutí času; krávy jsou samostatné entity (roky) vynořující se z plynutí času a míjející pozorovatele; klasy kukuřice jsou taktéž entitami, které vstupují na scénu. Druhou metaforou je SPLNĚNÍ CÍLE JE POJÍDÁNÍ, kdy tloušťka je známkou úspěchu, zatímco štíhlost známkou neúspěchu. Tato metafora se kombinuje s nejběžnější metonymií ČÁST ZA CELEK. Jelikož krávy a kukuřice byly typickými zástupci masa a obilí, každá kráva zastupuje všechny chované krávy v jednom roce a každý klas kukuřice zastupuje veškerou vypěstovanou kukuřici v jednom roce. Finální metafora zní ZDROJE JSOU JÍDLO, kdy spotřeba zdrojů znamená požívání jídla. Zničení úrodných roků roky hladomoru chápeme tak, že přebytek zdrojů z úrodných let spotřebují roky hladomoru. Výklad celého snu se tudíž skládá ze tří konvenčních metafor a jedné metonymie. Dochází

¹⁵¹ Česky „Poutníková cesta“.

¹⁵² Česky „škrábal si cestu na vrchol; stoupal po žebříku úspěchu; budeš postupovat nahoru“.

ke kombinaci metaforických a metonymických zdrojů za účelem vytvoření snové reality.

Mýty. V metafoře událostní struktury existuje submapování EXTERNÍ UDÁLOSTI JSOU VELKÉ POHYBUJÍCÍ SE OBJEKTY, které na nás mohou vyvinout sílu, a tudíž ovlivnit dosažení našich cílů. V angličtině jsou zvláštními příklady takovýchto objektů „věci“, tekutiny a koně. Pamela Morgan zpozorovala (v nepublikované práci), že v řecké mytologii je Poseidon bohem moře, zemětřesení, koní a býků. Tento výčet se může zdát nahodilý, Morgan si však povšimla, že jde u všech příkladů o velké pohybuující se objekty, které na nás mohou vyvinout nějakou sílu. Domnívá se tedy, že Poseidon by měl skutečně být bohem externích událostí.

Tělesné symptomy. Naše podvědomí využívá neuvědomovaného systému konvenční metafory, občas například k vyjádření duševních stavů jakožto tělesných symptomů. V metafoře událostní struktury je submapování PROBLÉMY JSOU PŘEKÁŽKY ZABRAŇUJÍCÍ POHYBU, jehož zvláštní případ zní PROBLÉMY JSOU BŘEMENA. U některých lidí je docela běžné, že když mají problémy, chodí shrbení. Vypadá to, jako by „nesli těžký náklad“, který je „zatěžuje“.

Společenské instituce. Zde se uplatňuje metafora ČAS JSOU PENÍZE, kterou můžeme vidět ve výrazech typu he's wasting time; I have to budget my time; this will save you time; I've invested a lot of time in that; he doesn't use his time profitably.¹⁵³ Tato metafora se do angličtiny dostala někdy v době průmyslové revoluce, kdy lidé začali dostávat výplatu za určitý počet odpracovaných hodin. Továrna tak vedla k základnímu spojení času s penězi, což dalo vzniknout zkušenostnímu základu této metafory. Od té doby se tato metafora projevuje mnoha dalšími způsoby. Rozpočítávání času se rozšířilo do celé americké kultury.

Společenské zvyklosti. Zde se realizuje konceptuální metafora VIDĚT ZNAMENÁ DOTÝKAT SE, kde oči představují končetiny a představu dostaneme jen tehdy, pokud si objekt, který vidíme, „osaháme“. Příklady jsou tyto: my eyes picked out every detail of the pattern; he ran his eyes over the walls; he couldn't take his eyes off of her; their eyes met; his eyes are glued to the TV.¹⁵⁴ Tato metafora se ve společenských zvyklostech realizuje například při vyhýbání se očnímu kontaktu na ulici a ve společenském zákazu „svlékat někoho očima“.

¹⁵³ Česky „plýtvá časem; musím si rozpočítat svůj čas; toto ti ušetří čas; investoval jsem do toho hodně času; svůj čas nevyužívá výhodně“.

¹⁵⁴ Česky „moje oči pozorně ohmataly každou podrobnost toho vzorku; přeběhl očima po zdech; nemohl z ní spustit oči; jejich oči se střetly; má oči přilepené k televizi“.

Zákony. Právo je hlavní oblastí pro realizaci metafory. Například metafora KORPORACE JSOU LIDÉ je hlavní zásadou amerického práva, díky níž může korporacím nejen někdo „ublížit“ či jim přidělit nějakou „zodpovědnost“, aby mohly být žalovány, ale dává jim i určitá práva z Prvního dodatku Ústavy Spojených států amerických.

Zahraniční politika. Jednou z hlavních metafor, která tvoří základ konceptů zahraniční politiky, je metafora STÁT JE OSOBA. Proto mluvíme o státech „přátelských“, „nepřátelských“ a tak dále. Zdraví je zde chápáno ve smyslu ekonomického zdraví, síla je myšlena jako síla vojenská. Ohrožení ekonomického „zdraví“ můžeme chápat jako ohrožení života, například tehdy, když měl Irák „úplnou kontrolu“¹⁵⁵ nad „ekonomickým záchranným lanem“ Spojených států amerických. Silné státy si představujeme jako mužské, kdežto slabé státy jako ženské. To proto, abychom situaci, kdy silný stát napadne stát slabý, chápali jako „znásilnění“, například při útoku Iráku na Kuvajt. „Spravedlivá válka“ bývá konceptualizována jako pohádka s nějakou zápornou postavou, obětí a hrdinou, kdy záporný hrdina napadne oběť a hrdina oběť zachrání. Spojené státy americké a jejich spojenci ve válce v Zálivu jsou zobrazováni jako ti, kdo „zachránili“ Kuvajt. Jak ve svém proslovu ke Kongresu prohlásil prezident Bush: „The issues couldn't have been clearer: Iraq was the villain and Kuwait, the victim.“¹⁵⁶

Formy diskurzu. Běžné metafory se často uskutečňují ve formách diskurzu. Zvažme jeho tři běžné akademické formy: prohlídka s průvodcem, hrdinská bitva a hrdinská výprava. Prohlídka s průvodcem je založena na metafoře MYŠLENKA JE POHYB, v níž myšlenky představují místa, člověk uvažuje „krok za krokem“, „dochází k závěrům“, nebo se mu nepodaří k závěru dojít, jelikož používá „kruhovou argumentaci“.¹⁵⁷ Komunikace v této metafoře poskytuje dotyčnému řízenou prohlídku napříč nějakou racionální diskusí nebo „intelektuálním terénem“. Takovým příkladem prohlídky s průvodcem je vlastně tato esej, neboť já jakožto autor jsem průvodce, od kterého se předpokládá, že důkladně zná terén, přičemž zkoumaný terén se považuje za skutečný. Forma diskurzu u hrdinské bitvy je založena na metafoře ARGUMENTACE/SPOR JE VÁLKA. Teorie autora je představována jako hrdina, kdežto opačná teorie jako záporný hrdina. Slova jsou

¹⁵⁵ V originále „stranglehold“, což v překladu doslova znamená škrcení (pevné sevření).

¹⁵⁶ Česky „Nemohlo to být jasnější. Irák byl padouch, Kuvajt oběť“.

¹⁵⁷ V originále „circular reasoning“. Dotyčný předpokládá závěr již v premisách argumentu. Jde tedy o jakýsi falešný závěr pomocí začarovaného kruhu.

potom zbraně. Boj chápeme jako argument, jenž hájí pozici hrdiny a ničí pozici záporného hrdiny. Forma diskurzu u hrdinské výpravy je založena na metafoře, že znalost je cenný, ale prchavý předmět, který může člověk „objevit“, pokud vytrvá. Hrdinou na výpravě za vědomostmi je vědec a tato forma diskurzu je popisem jeho strastiplné cesty za nějakým objevem. To, co je „objeveno“, je skutečná entita.

To, co dělá ze všech těchto příkladů realizaci metafor je, že v každém příkladu je něco reálného strukturováno pomocí konvenční metafory, a tudíž se stává srozumitelným, nebo dokonce přirozeným. Toto „reálné“ se v každém příkladě liší: jsou to předměty jako teploměr nebo graf, zkušenosti jako sen, události jako rituál, forma diskurzu a mnoho dalších. Tyto příklady odhalují, že velká část toho, co je reálné ve společnosti nebo ve zkušenosti jednotlivce, je strukturováno a chápáno právě prostřednictvím konvenční metafory.

Zkušenostní báze a realizace metafor můžeme v podstatě označit za dvě strany téže mince: obě jsou korelacemi v reálné zkušenosti, která má stejnou strukturu jako korelace v metaforách. Rozdíl je ten, že zkušenostní báze předchází konvenčním, metaforickým mapováním, zakládají je a dávají jim smysl, kdežto realizace po nich následují a smysl je jim přidělen až prostřednictvím konvenčních metafor. Jak jsme už poznamenali výše, realizace metafory jedné generace se může pro další generaci stát součástí zkušenostní báze této metafory.

Shrnutí výsledků

Současná teorie metafory je převratná v mnoha ohledech, jak jsme mohli vidět. Abych ukázal, v jakém smyslu tato převratnost spočívá, předkládám seznam základních výsledků, které se odlišují od většiny předešlých úvah.

Povaha metafory

Metafora je hlavním mechanismem, skrze který rozumíme abstraktním konceptům a jsme schopni abstraktně uvažovat.

Většina témat, od těch nejběžnějších až po ty nejobtížnější vědecké teorie, je možno pochopit pouze prostřednictvím metafory.

Metafora je svou povahou zásadně konceptuální, nikoliv jazyková.

Metaforický jazyk je povrchovou manifestací konceptuální metafory.

Ačkoliv je většina našeho konceptuálního systému metaforická, jeho podstatná část je nemetaforická. Metaforické chápání je zakořeněno v nemetaforickém chápání.

Metafora nám umožňuje porozumět relativně abstraktnímu nebo svou podstatou nestrukturovanému tématu, a to na základě tématu konkrétnějšího nebo alespoň strukturovanějšího.

Struktura metafor

Metafor jsou mapování napříč konceptuálními doménami.

Tato mapování jsou asymetrická a částečná.

Každé mapování představuje stálý soubor ontologických korespondencí mezi entitami ve zdrojové doméně a entitami v cílové doméně.

Když se tyto stálé korespondence aktivují, mapování mohou promítat inferenční vzorce zdrojové domény do inferenčních vzorců cílové domény.

Metaforická mapování se řídí principem invariantnosti: Obrazově-schematická struktura zdrojové domény se promítá do cílové domény způsobem, který se shoduje s inherentní strukturou cílové domény.

Mapování nejsou arbitrární, ale zakořeněná v našem těle a každodenní zkušenosti a znalosti.

Konceptuální systém v sobě zahrnuje tisíce konvenčních metaforických mapování, která utvářejí vysoce strukturovaný subsystem konceptuálního systému.

Existují dva typy mapování: konceptuální a obrazová; oba typy se řídí principem invariantnosti.

Některé aspekty metafor

Systém konvenční konceptuální metafor je převážně nevědomý, automatický a je používán bez velkého úsilí, stejně jako náš lingvistický systém a zbytek konceptuálního systému.

Náš systém konvenční metafor je „živý“ ve stejném smyslu, jako když řekneme, že je živý náš systém gramatických a fonologických pravidel; totiž, že jej používáme neustále, automaticky a nevědomě.

Náš systém metafor je ústřední pro pochopení zkušenosti a pro způsob, jakým se tímto pochopením řídíme.

Konvenční mapování jsou statické korespondence a nemají samy o sobě algoritmickou povahu. Toto však nikterak nevyklučuje možnost, že takovéto statické korespondence mohou být použity v jazykovém zpracování, které zahrnuje postupné kroky.

Metafora je z největší části založena spíše na korespondencích v našich zkušenostech než na podobnosti.

Metaforický systém hraje klíčovou roli jak v gramatice, tak v lexiku daného jazyka.

Metaforická mapování se liší ve své univerzálnosti; některé metafory se zdají být univerzální, jiné jsou rozšířené a některé jsou vázány na danou kulturu.

Poetická metafora je povětšinou rozšířením našeho každodenního, konvenčního systému metaforického myšlení.

Toto jsou výsledky, které nejlépe odpovídají empirickým studiím o metafoře za poslední desetiletí. I když se mnoho z nich neslučuje s tradičním pohledem, nejsou v žádném případě ničím novým. Některé myšlenky – například, že abstraktním konceptům porozumíme na základě konceptů konkrétních – mají dlouhou historii.

Závěrečné poznámky

Důkaz podporující současnou teorii metafory je rozsáhlý, a protože výzkumy v této oblasti stále pokračují, jeho rozsah se zvětšuje. Tento důkaz, jak jsme mohli vidět výše, pochází z pěti domén:

Zobecnění o polysémii.

Zobecnění o inferenčních vzorcích.

Zobecnění o rozšíření na básnické případy.

Zobecnění o sémantické změně.

Psycholingvistické experimenty.

Zabýval jsem se pouze pár příklady z prvních tří domén. Doufám však, že to bylo dostačující k tomu, aby se čtenář o této oblasti chtěl dozvědět více.

Důkaz je nicméně přesvědčující jen v případě, že jej můžeme považovat za důkaz. Kdy tedy důkaz přestává být důkazem? Stává se to bohužel poměrně často. Jsou běžné případy, kdy se určité zkoumané oblasti definují pomocí předpokladů,

které úplně vylučují možnost protidůkazů. Když se určující předpoklad v dané oblasti postaví proti důkazu, důkaz obvykle prohrává: odborníci této oblasti pak musí důkaz ignorovat, pokud se chtějí držet předpokladů, jež danou oblast vymezují.

Část toho, co vlastně dělá současnou teorii metafory tak zajímavou, je, že její důkaz v podstatě popírá definující předpoklady mnoha akademických disciplín. Kvůli tomuto by měl pak, dle mého názoru, člověk o definujících předpokladech všech těchto disciplín pochybovat. Důvod je tento: definujících předpokladů současné teorie metafory je minimum. Jsou pouze dva.

1. Závazek o zobecnění: Hledat zobecnění ve všech oblastech jazyka, včetně polysémie, inferenčních vzorců, neobvyklých metafor a sémantické změny.
2. Kognitivní závazek: Brát experimentální důkazy vážně.

Nejedná se ale o nic jiného než o závazky směrem k vědeckému studiu jazyka a myslí. Neexistuje žádný počáteční závazek týkající se druhu odpovědi na otázku, co je metafora.

Definující předpoklady jiných oblastí s sebou nicméně závazek o druhu odpovědi na tuto otázku nesou. V interdisciplinární publikaci tohoto typu je užitečné jasně vyložit, co vlastně jsou tyto definující předpoklady, jelikož právě ony nám často pomohou vysvětlit, proč se různí autoři dopracovávají k různým závěrům o povaze metafory.

Závazky o doslovném významu

Na počátku této kapitoly jsem uvedl seznam chybných předpokladů o doslovném významu, které se běžně vyskytují. Tyto předpoklady jsou „chybné“ pouze ve vztahu k těm důkazům, které podporují současnou teorii metafory. Pokud takovéto důkazy ignorujeme, pak mohou být dané předpoklady zachovány, a to bez jakýchkoli rozporů.

Předpoklady týkající se doslovnosti jsou centrem mnoha rozporů mezi současnou teorií metafory a různými akademickými disciplínami. Shrňme si teď tyto předpoklady. Když jsem mluvil výše o doslovném významu, povšiml jsem si, že tvrzení „co je doslovné, není metaforické“ je chápáno jako definiční. „Chybné předpoklady a závěry“, které s sebou nese výraz „doslovný“, jsou:

Veškerý každodenní konvenční jazyk je doslovný, žádný není metaforický.

Každé téma může být chápáno doslovně, bez metafory.

Pouze doslovný jazyk může být podmíněně pravdivý, nebo nepravdivý.

Všechny definice v lexiku daného jazyka jsou doslovné, nikoliv metaforické.

Pojmy, které se používají v gramatice jazyka, jsou všechny doslovné; žádné nejsou metaforické.

Začneme s filozofií jazyka. Závazek o zobecnění a kognitivní závazek *nejsou* pro filozofii jazyka definiční. Většina filozofů jazyka necítí potřebu se jimi řídit, a to z jednoho důvodu. Na filozofii jazyka se tradičně nenahlíží jako na empirickou disciplínu omezenou empirickými výsledky, jako například těmi, jež vyplývají z aplikace závazku o zobecnění a kognitivního závazku. Nahlíží se na ni obvykle jako na apriorní disciplínu, kterou můžeme sledovat spíše pomocí prostředků samotné filozofické analýzy než pomocí prostředků empirického výzkumu. Všechny důkazy, které se zrodily pro současnou teorii metafory, tudíž nebudou mít pro většinu filozofů jazyka význam.

Filozofie jazyka si s sebou navíc přináší vlastní soubor definujících předpokladů, jež s sebou nese mnoho chybných předpokladů, které souvisejí se slovem „doslovný“. Mnoho odborníků na filozofii jazyka většinou dělá jeden nebo více z následujících předpokladů:

Korespondenční teorie pravdy.

Význam je definován na základě reference a pravdy.

Sémantika přirozeného jazyka je charakterizována pomocí mechanismů matematické logiky, včetně teorie modelů.

Sama filozofie jazyka tedy přichází s definujícími předpoklady, které jsou v rozporu s hlavními závěry současné teorie metafory. Proto tedy můžeme pochopit, proč většina filozofů jazyka zastává takovou škálu názorů, jakou zastává: akceptují totiž tradiční rozdělení na doslovný a obrazný jazyk. Mohou tvrdit, stejně jako M. Johnson (1981), že neexistuje nic takového jako metaforický význam a že většina metaforických výroků je buď jednoduše pravdivá, nebo nepravdivá. Nebo budou, podobně jako Grice (1989, s. 34) a Searle (tato publikace), předpokládat, že metafora spadá do oblasti pragmatiky, což znamená, že metaforický význam není nic jiného než doslovný význam nějaké jiné věty, k níž je možno dospět pomocí pragmatického principu. Je to nutné z toho důvodu, že pro ně je jediným skutečným významem význam doslovný a pragmatické principy jsou takové, které nám umožňují říct jednu

věc (s doslovným významem) a myslet si jinou (s odlišným, ale také doslovným významem).

Většina generativní lingvistiky akceptuje jeden nebo více těchto předpokladů z filozofie jazyka. Oblast formální sémantiky je akceptuje všechny, a tudíž je podle svých definujících předpokladů v rozporu se současnou teorií metafory. Formální sémantika jednoduše nepovažuje za svou práci objasňovat zobecnění, kterými se zabýváme v této kapitole. Na jevy, kterými se zabývá současná teorie metafory, nahlíží buď jako na neexistující, nebo nezajímavé, poněvadž leží mimo hranice disciplíny. Jerrold Sadock tudíž ve své kapitole v této publikaci tvrdí, že metafora leží mimo hranice synchronní lingvistiky. Jelikož je pro Saddocka správným přístupem k sémantice přirozeného jazyka matematická logika, musí vidět metaforu jako jev ležící až za samotnou sémantikou. Taktéž musí tedy odmítat veškeré počínání současné teorie metafory. Morgan (v této publikaci), který také akceptuje definující předpoklady filozofie jazyka, souhlasí s Gricem a Searlem v tom, že metafora je záležitostí pragmatiky.

Chomského teorie řízenosti a vázání (1981) také akceptuje klíčové předpoklady z filozofie jazyka, které se neslučují se současnou teorií metafory. Řízenost a vázání, navazující na mou dřívější teorii generativní sémantiky, předpokládá, že sémantika by měla být reprezentována z hlediska logické formy. Řízenost a vázání, stejně jako generativní sémantika, tudíž vylučuje možnost, že metafora by mohla být při vstupu do gramatiky součástí sémantiky přirozeného jazyka. Kvůli tomuto definujícímu předpokladu neočekávám, že by se stoupenci teorie řízenosti a vázání zabývali jevy, jež spadají pod současnou teorii metafory.

Je zajímavé, že většina kontinentální filozofie a dekonstrukcionismu je také charakterizována pomocí definujících předpokladů, které jsou v rozporu se současnou teorií metafory. Nietzsche (viz Johnson 1981) se domníval, že veškerý jazyk je metaforický, což je teorie, která je v rozporu s výsledky poukazujícími na fakt, že značná část každodenního jazyka není metaforická (viz podkapitola „Co není metaforické“). Kontinentální filozofie, která zpozorovala, že konceptuální systémy se v průběhu času mění, předpokládá, že tyto systémy jsou závislé čistě jen na čase a že neexistují žádné konceptuální univerzálie. I když se konceptuální systémy v průběhu času skutečně mění, objevují se konceptuální metafory, které se zdají být univerzální nebo přinejmenším velmi rozšířené. Mým kandidátem na metaforickou univerzálii je metafora událostní struktury.

Kontinentální filozofie také přichází s rozlišením mezi studiem fyzického světa, které může být vědecké, a studiem lidských bytostí, o němž tvrdí, že vědecké být nemůže. Toto je poněkud v rozporu s konceptuální teorií metafory, která je v podstatě vědeckým počinem.

Současná teorie metafory je v rozporu s určitými tradicemi v symbolické umělé inteligenci a psychologii zabývající se zpracováním informací. Tyto oblasti předpokládají, že myšlení je záležitostí manipulace s algoritmickými symboly tak, jak to dělají obvyklé počítačové programy. Tento definující předpoklad se se současnou teorií metafory neslučuje ve dvou ohledech.

Zaprvé, současná teorie má obrazově-schematickou bázi. Princip invariantnosti se jednak aplikuje na obrazové metafory a jednak charakterizuje omezení na neobvyklých metaforách. A protože symbolické manipulační systémy si nedokážou poradit s obrazovými schématy, nemohou se zabývat obrazovými metaforami nebo zobrazitelnými idiomy.

Zadruhé, tyto tradice musí charakterizovat metaforické mapování jako algoritmický proces, v němž je vstupem doslovný význam a výstupem pak metaforická interpretace. To odporuje případům, v nichž se v jedné větě vyskytuje mnoho překrývajících se metafor, které vyžadují simultánní aktivaci řady metaforických mapování.

Současná teorie metafory není tudíž zajímavá sama o sobě. Je zajímavá zvláště díky výzvě, kterou představuje pro jiné disciplíny. Pokud jsou výsledky současné teorie přijaty, definující předpoklady všech disciplín jsou zpochybněny.

POZNÁMKA

Tento výzkum byl zčásti podpořen granty ze Sloan Foundation a National Science Foundation (IRI-8703202), které byly uděleny Kalifornské univerzitě v Berkeley.

Následují jména kolegů a studentů, kteří se na této eseji podíleli různými způsoby, od užitečných poznámek až po to, že mi umožnili citovat jejich vlastní výzkumy: Ken Baldwin, Claudia Brugman, Jane Espenson, Sharon Fischler, Ray Gibbs, Adele Goldberg, Mark Johnson, Karin Myhre, Eve Sweetser a Mark Turner.

DODATEK: ANOTOVANÁ BIBLIOGRAFIE

Většina kapitol z tohoto vydání se také objevila v prvním vydání z roku 1979, a předcházejí tedy současné teorii metafory. Čtenářům by tak mohla dobře posloužit krátká anotovaná bibliografie zásadních knih a prací o současné teorii metafory, jež byly napsány od doby prvního vydání tohoto dílu.

Gibbs, R. W., Jr. (1990). Psycholinguistic studies on the conceptual basis of idiomaticity. *Cognitive Linguistics*, 1, 417–462.

Průzkum psycholingvistických výsledků demonstrujících kognitivní realitu konceptuální metafory a zobrazitelných idiomů.

Johnson, M. (1981). *Philisophical Perspectives on Metaphor*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Nejlepší sbírka prací filozofů o metafoře. Autorův úvod představuje nejlepší historický přehled o historii metafory ve filozofii.

(1987). *The Body in the Mind: the Bodily Basis of Meaning, Reason and Imagination*. Chicago: University of Chicago Press.

Diskuse o filozofických otázkách vyvstávajících z objevení systému konceptuální metafory.

Kövecses, Z. (1990). *Emotion Concepts*. New York: Springer-Verlag.

Podobná a velmi důkladně doložená ukázka toho, že emoce jsou konceptualizovány metaforicky.

Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.

Průzkum současné literatury pojednávající o kategorizaci, včetně role metafory na utváření kategorií. Obsahuje také obecnou teorii o významu, která začleňuje konceptuální metaforu a další aspekty kognitivní lingvistiky.

(1989). Philosophical speculation and cognitive science. *Philosophical Psychology*, 2, 55–76.

Diskuse o lišících se předpokladech, které stojí za generativní sémantikou a generativní gramatikou.

(1991). „Metaphor and War: The Metaphor System Used To Justify War in the Gulf.“ Distributed via electronic bulletin boards, January 1991. Reprinted in Brien Hallet (ed.), *Engulfed in War: Just war and the Persian Gulf*. Honolulu: Matsunaga Institute for Peace, 1991. Also in *Journal of Urban and Cultural Studies*, vol. 2, no. 1, 1991; in *Vietnam Generation Newsletter*, vol. 3, no. 2, November 1991; and in *The East Bay Express*, February 1991.

Analýza metaforického systému používaného ve veřejném diskurzu a úvahách odborníků nad válkou v Zálivu, společně také s tím, co metafora ukryly. Kritika války na základě této analýzy.

Lakoff, G., & Brugman, C. (1986). Argument forms in lexical semantics. In V. Nikiforidou, M. Van Clay, & D. Feder (eds.), *Proceedings of the Twelfth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 442–454.

Průzkum forem argumentace, které se užívají při zdůvodňování metaforické analýzy, a srovnání s korespondujícími formami argumentace v syntaxi a fonologii.

Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

První kniha popisující současnou teorii metafor.

Lakoff, G., & Turner, M. (1989). *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.

Průzkum mechanismů básnické metafora doplněný mnoha příklady.

Sweetser, E. (1990). *From Etymology to Pragmatics: The Mind-as-Body Metaphor in Semantic Structure and Semantic Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dosud nejlepší práce o roli metafora v sémantické změně a metaforickém základu pragmatiky.

Talmy, L. (1985). Force dynamics in language and thought. In *Papers from the Parasession on Causatives and Agentivity*. Chicago: Chicago Linguistic Society.

Analýza, která vedla ke studii metaforického základu modalita a kauzality.

Turner, M. (1987). *Death Is the Mother of Beauty: Mind, Metaphor, Criticism*. Chicago: University of Chicago Press.

Studie o pravidelnostech, které stojí za všemi metaforami příbuzenských vztahů od Chaucera až po Wallace Stevense, včetně role metafora v alegorii. Turner si také povšimnul převahy metafora KAUZALITA JE ROZMNOŽOVÁNÍ a omezení, které bylo předchůdcem principu invariantnosti.

(1991). *Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive Science*. Princeton: Princeton University Press.

Přehodnocení profese angličtiny a studie o anglickém jazyce ve světle posledních studií o povaze metafora a ostatních studiích v kognitivních vědách.

Winter, S. L. (1989). Transcendental nonsense, metaphoric reasoning, and the cognitive stakes for law. *University of Pennsylvania Law Review*, 137, 1105-1237.

Nejkomplexnější Winterův článek pojednávající o roli metafora v oblasti práva.

6. Závěry

Cílem této diplomové práce bylo přeložit studii *Contemporary theory of metaphor* od George Lakoffa a opatřit ji odborným komentářem. Ten se zabývá jednak translatologickými jevy a strategiemi, jednak lingvistickými jevy a zařazením studie do oblasti kognitivní lingvistiky. Diplomová práce obsahuje kromě samotného překladu také teoretickou kapitolu začleňující metaforu do kontextu kognitivní lingvistiky a kapitolu poskytující teoretický podklad k překladu odborného textu (anglického i českého).

Druhá kapitola obecně shrnula teorii metafory. Aby bylo jasné, v čem spočíval posun od chápání metafory jako jevu čistě literárního a poetického k figuře našeho myšlení, byly představeny a srovnány předpoklady klasické teorie a teorie konceptuální. Detailněji se kapitola zaměřila na konceptuální metaforu, kromě Lakoffa byli uvedeni i další autoři, které lze považovat za předchůdce konceptuální teorie (např. Max Black nebo John Searle). Závěrečná část této kapitoly se blíže věnovala konceptuální metafoře, jejími druhy a terminologii s ní spojené.

Kapitola 3 představila teoretický podklad pro překlad anglického odborného textu do češtiny. Byl uveden funkční přístup k překladu a tzv. funkční ekvivalence, na níž moderní translatologie staví. Znamená to tedy, že text překladu má být ekvivalentní textu originálu, a překladatel by tak měl volit jednotky se stejnou platností v obou jazycích, jež budou působit totožně na oba cílové čtenáře. Kromě specifík odborného textu, u nichž jsem se zabývala stránkou lexikální, syntaktickou, kompoziční i otázkou pozice autora, se tato kapitola zaměřila také na typologickou charakteristiku obou jazyků, v rámci níž jsem srovnala angličtinu jakožto typického zástupce jazyka izolačního s češtinou jako jazykem převážně flexivním. Právě tuto část jsem považovala za velmi důležitou, neboť je to právě typologický rozdíl mezi oběma jazyky, který ovlivňuje výběr daných překladatelských postupů a strategií, a většina změn, které se při překladu objevily, vyplývaly z odlišné typologie angličtiny a češtiny.

Kapitola 4 se zabývala konkrétními jevy, které se vyskytly při překladu studie. Na příkladech z textu byly ilustrovány zvolené překladatelské postupy, konkrétně se jednalo o explicitaci, substituci, transpozici a v největší míře samozřejmě o změny vyplývající z odlišných typologických charakteristik obou jazyků. Zařazena byla taktéž podkapitola, která komentovala český překlad knihy

Metaphors We Live By od Mirka Čejky. U některých příkladů byla navržena nová překladatelská řešení. Jednalo se zejména o orientační metafory, jejichž překlad dle mého názoru porušil princip funkční ekvivalence, tedy požadavek, aby zvolené jazykové prostředky plnily i v CJ stejnou funkci (denotační, konotační i pragmatickou). Domnívám se totiž, že některé Čejkovy překlady nepůsobí v češtině idiomatically tak jako v angličtině. Čejka se v některých případech tedy přiklonil k doslovnému překladu s cílem zachovat i v české větě danou metaforu. Tyto případy jsem okomentovala a navrhla vlastní překladatelské řešení, které jsem mimo jiné uplatnila i při vlastním překladu. Pokud se danou větu či frázi nedařilo přeložit do češtiny tak, aby byla diskutovaná metafora zřejmá a věta si zároveň zachovala svůj idiomatický charakter, ponechala jsem v textu větu v originále, do poznámky pod čarou jsem uvedla její volný překlad a do závorky překlad doslovný. Příklady metafor a jejich realizace v každodenním jazyce tvořily značnou a důležitou část celé studie a zároveň byly z translatologického hlediska největším úskalím. Proto bylo důležité zvolit si pro jejich překlad adekvátní strategii a tu poté v celé práci zachovat.

Kapitola 5 pokryla překlad studie *Contemporary theory of metaphor*. Za účelem přiblížení textu českému čtenáři doprovází překlad poznámkový aparát, jenž obsahuje překlad anglických příkladů do češtiny a u vybraných jevů poskytuje bližší vysvětlení či aplikaci na češtinu.

Přestože stěžejní dílo autorské dvojice Lakoff a Johnson bylo vydáno již v roce 1980, na překlad si český čtenář musel ještě dvě desítky let počkat. Je s podivem, že teorii konceptuální metafory jakožto téměř nejstudovanějšímu odvětví kognitivní lingvistiky se v českém prostředí dostává tak málo pozornosti. Obecně lze říci, že reflexe Lakoffova přínosu je v české lingvistice velmi malá. V úvodech do jazykovědy se kognitivnímu přístupu k jazyku dostává málo prostoru, a čtenář se tak musí s touto oblastí seznámit prostřednictvím cizojazyčné literatury v podobě dílčích článků či sborníků. Věřím proto, že předložený český překlad Lakoffova obsáhlého článku shrnujícího vývoj konceptuální metafory si najde své čtenáře a bude vhodným doplněním k českým překladům knih *Metaphors We Live By* a *Women, Fire, and Dangerous Things*.

Anotace

Jméno a příjmení: Bc. Gabriela Volková

Vysoká škola: Univerzita Palackého v Olomouci

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta

Název práce: Překlad odborného textu s komentářem (The contemporary theory of metaphor – Lakoff, George)

Vedoucí práce: doc. PhDr. Božena Bednaříková, Dr.

Počet znaků: 205 346

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 32

Klíčová slova: komentovaný překlad, kognitivní lingvistika, metafora, konceptuální metafora, George Lakoff, Mark Johnson

Tato diplomová práce je zaměřena na překlad anglicky psané studie *Contemporary theory of metaphor* od George Lakoffa (1993). Kromě samotného překladu se práce zabývá konceptuální teorií metafory a jejím srovnáním s teorií klasickou, detailněji představuje principy fungování konceptuální metafory a její základní typy. Dále také komentuje charakter odborných textů a specifika překladu tohoto typu textu. V překladatelském komentáři jsou představeny jednotlivé překladatelské postupy, které jsou ilustrovány na konkrétních příkladech z textu, dále změny vyplývající z rozdílných typologických charakteristik angličtiny a češtiny, přičemž nechybí ani teoretické srovnání obou jazyků jakožto typických zástupců jazyků izolačních a flexivních. Druhá část komentáře je vedena formou poznámek pod čarou ve vlastním překládaném textu.

Resumé

This thesis is concerned with the annotated translation of the English-written study, specifically *Contemporary theory of metaphor* by George Lakoff. This study provides an extended insight into the conceptual metaphor theory which was pioneered by Lakoff and Johnson, who alienated from the traditional approach to metaphor and redefined this phenomenon as not only a part of ordinary everyday language, but also a cognitive process and a part of our thoughts.

Chapter 2 focuses on the general overview of the metaphor theory, including the traditional view on metaphor and the new Lakoff's theory ascribing new features to metaphor. The principles of conceptual metaphor and its types are also described in this chapter.

Chapter 3 provides a theoretical background for a translation theory with the emphasis on the functional equivalence principle. A part of this chapter also focuses on the characteristic aspects of Czech and English scientific texts and, apart from that, includes a subchapter about typological differences between these two languages as these significantly influence the choice of appropriate translation strategies.

Chapter 4 deals with some translation strategies that were used. All of these strategies are demonstrated on particular examples from the text. A subchapter commenting on the Czech translation of the book *Metaphors We Live By* by Mirek Čejka was also included.

Chapter 5 is the translation of the study itself. As Lakoff does not use any numbering of the chapters, it was not difficult to integrate it into the whole thesis. The translated text is accompanied by a translation commentary in the form of footnotes including Czech translations of English examples, explaining the discussed terms and relating them to the Czech linguistic tradition.

This thesis should not only introduce Geroge Lakoff's study and show the main principles of contemporary theory metaphor, but also focus on the specifics of scientific text translations, both Czech and English. Besides this, the translation can be useful to students of philology or anyone who is interested in this particular matter or cognitive linguistics in general.

Seznam použité literatury

- ALIGHIERI, Dante. *Božská komedie*. Přel. Jaroslav Vrchlický. Praha: Dobrovský, 2014.
- ARISTOTELES. *Poetika*. Přel. František Groh. Praha: Gryf, 1993.
- BAKER, Mona. *In Other Words: a coursebook on translation*. 2. vyd. London: Routledge, 2011.
- BEDNAŘÍKOVÁ, Božena (ed.). *Čítanka textů z kongitivní lingvistiky I*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015.
- CRYSTAL, David. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. 2. vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá, Jindra SVĚTLÁ a František DANĚŠ. *Jak napsat odborný text*. 1. vyd. Praha: Leda, 1999.
- DYLAN, Thomas. *Kapradinový vrch*. Přel. Jiřina Hauková. Praha: Mladá fronta, 1965.
- FROST, Robert. *Hvězda v kamenném člunu*. Přel. Hana Žantovská. Praha: Mladá fronta, 1983.
- HUŠEK, Vít. *Symbol ve filosofii Paula Ricoeura*. Svitavy: Trinitas, 2003.
- JAKOBSON, Roman. On Linguistic Aspects of Translation. In: *The Translation Studies Reader*. New York: Routledge, 2000.
- JANDA, Laura A. Kognitivní lingvistika. In: *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2004.
- KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- KNITTLOVÁ, Dagmar. *K teorii i praxi překladu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2000.
- KNITTLOVÁ, Dagmar, et al. *Překlad a překládání*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010.

KÖVECSESE, Zoltán. *Metaphor in Culture: universality and variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

KÖVECSESE, Zoltán. *Metaphor: a practical introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2010.

LAKOFF, George. Image Metaphors. In: *Metaphor and Symbolic Activity*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1987, s. 219–222.

LAKOFF, George. The contemporary theory of metaphor. In: ORTONY, Andrew (ed.). *Metaphor and Thought*. 2. vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, s. 202–251.

LAKOFF, George. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda, 2006.

LAKOFF, George a Mark JOHNSON. *Metafory, kterými žijeme*. Přel. M. Čejka. Brno: Host, 2002.

LAKOFF, George a Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 2003.

LEVÝ, Jiří. *Umění překladu*. Praha: Československý spisovatel, 1963.

LOTKO, Edvard. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005.

Mluvník česko-anglický. 3. vyd. Brno: Lingea, 2015.

NEBESKÁ, Iva. Kognitivní lingvistika (Cognitive linguistics). In: ULIČNÝ, Oldřich (ed.). *Přednášky z doktorandských dnů I*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2006, s. 25–40.

REDDY, Michael J. The conduit metaphor: A case of frame conflict in our language about language. In: ORTONY, Andrew (ed.). *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979, s. 284–310.

SKALIČKA, Vladimír a František ČERMÁK (ed.). *Vladimír Skalička - souborné dílo - 3. díl*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2006.

STACHOVÁ, Jiřina: Metafora podle J. R. Searla a Maxe Blacka. *Slovo a slovesnost* 53, 1992, č. 4, s. 283–292.

STEVENS, Wallace. *Muž s modrou kytarou*. Přel. Jan Zábrana. Praha: Odeon, 1973.

VAŇKOVÁ, Irena, et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005.

VAŇKOVÁ, Irena. *Nádoba plná řeči*. Praha: Karolinum, 2007.

VORŘÍŠEK, Michael. George Lakoff, Mark Johnson: Metafory, kterými žijeme. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40, 2004, č. 1, s. 229–232.